

Mellan konst och kulturanalys

Om alternativ kunskapsproduktion

Billy Ehn

Intervjuaren: - Vad är det du har sökt fånga in i den här sjunde symfonin?

Allan Pettersson: - Fånga in ...? Ja, jag har bara ... Det är ... Mina verk det är ju mitt liv, alltså, mitt liv, mitt eget liv, mitt sätt att leva, det välsignade och förbannade, alltså, livet, mitt alltså, det är ingenting annat.

(*Min längtan*, radiodokumentär, P1 25/9 2011.)

I Göteborgs konstmuseums skulpturhall står Ulf Rollofs *Bälg IV*¹, en stor, snett uppåtriktad ”kanon” av trä, metall och läder. På golvet ligger ett par elektriska motorer med sladdar som för tillfället inte är anslutna. En lapp med text förklarar verket: ”Ulf Rollof har med en vetenskapsmans nyfikenhet och noggrannhet utforskat livets gåtor oavsett om det gäller den egna identiteten eller en främmande omvärld.”

Även flera andra skulptörer i den här hallen jämförs med forskare. Ett exempel är Katrine Helmersson, som ”utforskar spänningsfältet mellan manligt och kvinnligt, bräckligt och starkt, vackert och hotfullt i drömlika konstobjekt. Hon undersöker relationerna mellan material, objekt, rum och betraktare”. Ett annat är Jone Kvies konstnärliga praktik, som ”präglas av ett utforskande av skulpturens möjligheter. Verken rymmer ofta frågor om universums oändlighet och människans försök att begripa och bemästra världen”.

Upplevelse och undersökning

Här finns åtminstone två alternativ. Det ena är att ohämmat uppleva konst som uttryck för liv, det välsignade och förbannade, i Allan Petterssons mening. Det andra är att också

börja reflektera över konsten som kunskapsproducent, vad den ”fångar in”. Om *Bälg IV* och de andra skulpturerna handlar om livets gåtor och universums oändlighet, vad innebär i så fall denna konstnärliga ”utforskning”? Det är vad den här artikeln ska handla om.²

I ett pågående arbete försöker Orvar Löfgren och jag utveckla etnografiska och kulturanalytiska metoder, från handbokens litet förutsägbara tekniker mot mer överraskande experiment.³ I våra undersökningar av väntan, dagdröm och andra undflyende företeelser i det dagliga livet hämtar vi inspiration från olika håll, till exempel konst. Vad kan vi alltså lära av Ulf Rollofs och andra konstnärers kombination av lössläpplighet och hantverksmässig skicklighet?

Visserligen har vi redan tidigare använt idéproducerande konceptuell konst (Wallenstein 2006) som exempel, men utan att direkt tänka på dem som forskning (Ehn & Löfgren 2010). I en undersökning av väntans materialitet och uttrycksformer har vi låtit Elin Wikströms performans ”Rebecka väntar på Anna, Anna väntar på Cecilia, Cecilia väntar på Marie ...” illustrera detta ur ett genusperspektiv. På ett kafé turas ett antal tillfrågade kvinnor om att sitta och vänta på varandra under en kvart. De uppför sig som väntande personer brukar göra, ser sig om, tittar på klockan, rotar i väskan och bläddrar i en tidning. När ingen kommer går de därifrån och avlöses av nästa kvinna, som uppför samma skådespel. Med denna performans ville Wikström vända på perspektiven. Här är det inte kvinnor som

Ulf Rollofs *Bälg IV* – en kombination av lössläpphet och hantverksskicklighet. Foto: Göteborgs konstmuseum.

passivt väntar på mannen i sitt liv eller på att barnen ska växa upp. Här är det kvinnor som väntar på varandra.

Vi har också använt Hatty Lees renskalade väntrum med vita väggar, en rad stolar på syntetgrön nålfiltsmatta och en slokande blomma i hörnet. Enbart dessa ting förmedlar en stark kroppslig upplevelse av väntans rumslighet som vi så väl känner igen. Lee får väntrumsaktigheten att framträda in absurdum. Något liknande gör också koreografen Akram Khan genom en dansföreställning där han skildrar människor som strandat i evig väntan på en flygplats. Här är det de rasslande informationstavlorna som dansarna förhåller sig till när de gestaltar otålig resfeber. Flygterminalen reduceras till enbart kroppsligt gestaltad väntan.

De tre konstnärerna hjälpte oss att med enkla medel tydligare se och känna väntan som en fysisk aktivitet laddad med en mängd betydelser, som vi skulle ha haft svårt att komma åt

med våra vanliga observationer och intervjuer. Detta ordlösa kunskapsökande förkroppsligar det ovissa och tvetydiga i socialt liv som forskaren annars bara anar. Exempelen har fogats in i texten parallellt med andra material från medier, skönlitteratur, forskning och egna erfarenheter. Vi har uppskattat konstnärernas förmåga att se det vanliga ”med nya ögon”. Vi har också tjusats av deras fantasi och leklynne, liksom av ”konstnärens plikt att vara uppmärksam på drömmarna och det omedvetna” (Rist 2007:45). Därför har vi frågat oss vad detta arbetssätt skulle kunna tillföra kulturforskningen.⁴

Rumsliga frågeställningar

Det finns all anledning att undra över det, inte minst därför att konst tycks ha blivit alltmer inriktad på att söka kunskap. Runt om i världen använder konstnärer, curatorer⁵ och konstantendenter samma terminologi som i den nämnda skulpturhallen, till exempel i

det smutsiga Pannrummet på Konstepidemin i Göteborg. Där har Ossian Gustafsson spånt upp en mängd blå nylonlinor i parallella mönster. Han skriver:

Mitt arbete handlar om rumsliga frågeställningar. Med en specifik plats som utgångspunkt undersöker jag materialets visuella och rumsskapande egenskaper i mötet med betraktaren. Den fysiska upplevelsen och betraktandet är återkommande teman i mina installationer.

Hur kan detta verk tolkas? Begrepp som ”frågeställningar” och ”undersöker” skapar en förväntan på intellektuell förståelse, som inte omedelbart infinner sig. Men jag kan se att linorna förvandlar pannrummet. Jag hukar mig under dem, som om de var laserstrålar i ett bankvalv. Man kan få andra associationer. I gästboken har någon skrivit ”Snyggt! Får mig att tänka på regn från olika håll”, medan någon annan reagerar med ”Oj vad det händer grejer i ögonen när man tittar rakt in i trådarna!”.

Våren 2011 innehåller samlingsutställningen *Investigation of a Dog* på Magasin 3, Stockholm konsthall verk av ett trettiotal internationellt kända konstnärer. Om nästan alla sägs det i utställningskatalogen att de ”undersöker”, ”utforskar” eller ”analyserar” olika existentiella och politiska frågor i rumsliga sammanhang. I Mircea Cantors film genomför en grupp människor en protestmarsch i Tirana med stora speglar som demonstrationsplakat. På så sätt ”undersöker Cantor rebelliska handlingars inverkan på komplexa politiska och byråkratiska system”.

Utan den förklarande texten skulle jag nog inte riktigt ha förstått vad Cantor undersökte. Jag skulle bara ha fascinerats av hur spegelplakaten reflekterade stadsbilden i Tirana och hur litet uppmärksamhet demonstrationståget verkade väcka där det rörde sig fram och tillbaka på de trafikerade gatorna. Den konstnärliga forskningen kräver uppenbarligen mer tankearbete än så.

På Haninge konsthall är det vernissage på Tori Wrånes installation *RUN'n JUMPS*

– *tron på mänsklig elektricitet*. Enligt informationsbladet ”utforskar hon röstens fysiska möjligheter” och ”rummets rymd med video, fotografi och skulptur”. Rummet i fråga är konstnärens egen ateljé, ”en amöba som lever och andas i ständig rörelse”. På en vägg visas en film där konstnären oavbrutet i rasande fart skuttar runt i ateljén bland alla föremål. På en annan vägg finns stillbilder av henne i samma lokal. I taket hänger en skulptur med två par jeans där benen är på väg åt olika håll.

Curatorn Johanne Nordby Wernø berättar för vernissagepubliken hur kul det varit att jobba ihop med den busiga och lekfulla konstnären, att de hållit på en hel vecka med utställningen med hjälp av tekniker och snickare. Nu mörkläggs Konsthallen och Tori Wrånes i svart klänning kommer in och sätter sig vid en flygel. I munnen har hon en tjock, lång gummitunga som ringlar ner på golvet. Hon spelar en enkel melodi och nynnar till den i fem minuter med gummitungan i munnen. Sen reser hon sig och lämnar lokalen.

För att få veta mer om vad Wrånes ”utforskning av rummet” innebär och vilka insikter den resulterat i skriver jag till curatorn, eftersom jag ser henne som konstnärens språkrör, den som kan ge ord åt det intuitiva. Jag frågar också om sångnumrets förbindelse med rumstemat. Det kommer ett långt och klagande svar som bland annat talar om att Wrånes prövar vad som sker med rösten när den utsätts för hinder och att hon med sitt hoppande i ateljén vill få betraktaren att se den på ett nytt sätt. Det här är alltså ett annat sätt att ta rummet i besittning än vad Ossian Gustafsson gjorde med sina nylonlinor och Mircea Cantor med demonstranterna i Tirana. Men i de nämnda exemplen handlar det om att konstnärerna gör något fysiskt med rummet för att förvandla upplevelsen av det.

Min villrådighet kring dessa verk betyder förmodligen att jag har en alltför snäv tolkning av begreppen forskning och kunskap.⁶ Även om jag som etnolog använder subjek-

tiva metoder, är jag skolad i vetenskapliga tänkesätt och har lärt mig att tygla nyfikenheten. Samtidigt är jag medveten om att det ju finns många andra sätt att söka kunskap. Dessutom undrar man förmodligen i andra vetenskaper över etnologer som står och glor på folk i vänthallar och kaféer. Vad är det för forskning? Så egentligen borde konstnärernas tillvägagångssätt inte behöva vara något problem för mig.

Utforska suggestion och brinna av förvåning

På Tensta konsthall utanför Stockholm går jag in i ett rum med röda sammetsdraperier på väggarna och en golvlampa vid en fåtölj. Från taket hänger ett par hörlurar. När jag tar på dem och sätter mig i stolen släcks ljuset. I mörkret hörs plötsligt någon närma sig med högklackade skor. Jag rycker till och vänder mig tvärt om. Ingen där, men någon lutar sig fram över mig, en kvinna börjar berätta (på engelska) en historia med munnen tätt intill mitt vänstra öra, jag hör henne andas. Hon berättar omsorgsfullt något spöklikt som hände hennes far under kriget. Efter ett tag flyttar hon på sig och lutar sig mot mitt andra öra. Flera gånger vänder jag mig om. När berättelsen är slut lämnar kvinnan rummet, hennes klackar smäller skarpt mot golvet. Det blir tyst och ljuset tänds. Detta var Hans Rosenströms ljudinstallation *Her Presence Still*. Innan jag lämnar konsthallen sätter jag mig i fåtöljen tre gånger till för att återuppleva den kusliga händelsen.

Det som jag tror att Rosenström i detta verk undersöker med hjälp av föremål, ljus och ljud är suggestion, en fundamental aktivitet i allt samhällsliv där verklighet produceras genom människors föreställningsförmåga. Faktum är ju att vi hela tiden ofrånkomligen håller på med att lura oss själva och andra om en mängd saker, om hur det står till, vad vi vill och tänker, var vi befinner oss mentalt. Mer eller mindre medvetet skapar vi intryck

och presenterar oss själva i olika skepnader, berättar tillrättalagda historier och manipulerar sakförhållanden. Sanningar gömmer sig effektivt bakom hemligheter. Här har både konstnärer och kulturforskare en viktig uppgift att undersöka fantasins kraft som socialt bindemedel.

Berörande konstverk som *Her Presence Still* tenderar att stanna kvar, som minne och referensram, men också som oroande påminnelser om en tillvaro i gungning. Detta skriver konstvetare och konstkritiker ingående om, men jag närmar mig verken med andra uppsåt. Jag vill lära mig något om hur man söker och förmedlar kunskap på andra sätt än de gängse.

Man kan göra som Erwin Wurm. I sina ”enminutsskulpturer” instruerar han olika personer att inta en speciell position eller utföra en bestämd (besynnerlig) handling under en minut, varken mer eller mindre. På fotografier av dessa skulpturer står till exempel en kostymklädd man på gatan med elefantbetar i näsan. En gammal man tittar upp ur en låda på ett lager i Taiwan och en naken kvinna skyler sig med fjorton handväskor.

För Wurm är det förvåningen inför det alldagliga som driver honom, ”astonishment burns inside me” (Golonu 2004:32). Men det är bara ett ögonblick som det välbekanta dominerar i hans installationer. Sedan tar det konstiga över. Under en minut förändras allt – sextio sekunder som är väl förberedda och planerade in i minsta detalj. De kortlivade skulpturala experimenten underminerar kategorigränser och utmanar rådande konventioner. Wurm är en kulturanalytisk sabotör som producerar skulpturala handlingar som det inte ens är meningen att man ska tolka.

Wurms enminutsskulpturer är en uppmaning att göra noggranna observationer av den mer eller mindre självmedvetna koreografin i hur folk uppträder i olika situationer. Genom den konstnärliga utforskningen av människokroppen och dess förvandlingar under en begränsad tidsrymd kan man gå vidare och

söka motsvarigheter i det dagliga livet. Detta arbete borde tilltala kulturforskare. Att brinna av förvåning, vända upp och ned på det invanda och ifrågasätta stereotyper och kategorier är ju grundläggande metodologiska förhållningssätt i etnografiska och kulturanalytiska undersökningar av vardagsverkligheten.

Forskning på konstnärlig grund

På flera universitet och högskolor i Sverige kan man idag doktorera som konstnär på egna verk (t.ex. bild, skulptur, musik och dans).⁷ Ett tiotal doktorsavhandlingar av det här slaget har lagts fram sedan 2006.⁸ Dessutom finns det möjligheter för disputerade att söka pengar för konstnärlig forskning där de kombinerar skapandet med dokumentation och analys av det.⁹

Det har uppenbarligen inte varit helt lätt att etablera konstnärlig praktikbaserad forskning, det som tidigare kallades ”konstnärligt utvecklingsarbete”. Förnyelsen möter fortfarande en del misstro – dock i mindre grad från naturvetare, som hoppas att konstnärerna ska bidra till att belysa den vetenskapliga processen generellt. Andra, inom mer närliggande discipliner, verkar känna en ”disciplinär oro” inför denna hybrid, som skakar om föreställningarna om vad forskning – och konst – är eller bör vara.¹⁰

I den snabbt växande litteraturen på det här området diskuteras den samtida konstens förhållande till akademisk forskning. Graeme Sullivan (2005), Mika Hannula m.fl. (2005) och Per Nilsson (2009) är några av dem som hävdar att konsten bör ha sina egna kriterier för kunskapssökande som tar hänsyn till att den är ett sätt att både undersöka och uppleva världen.¹¹ Konstnärerna bedriver visserligen inte regelrätt vetenskap som leder till empiriskt prövbar kunskap, men genom sin verksamhet ökar de förståelsen för människan som kulturskapande varelse och skakar om vedertagna föreställningar. Här skulle ett öppet utbyte av erfarenheter vara berikande

för både konstnärer och traditionella forskare (Nilsson 2009:149ff.).

I arbetet med att framställa visuell kunskap, eller ”diskursiva tankeexperiment” (Nilsson 2009:45), praktiseras en mängd skiftande metoder och presentationsformer. Konstnären blir en mångsysslare, som lever experimentellt och som växlar mellan att vara teoretiker, producent, installatör, skribent, aktivist och underhållare (Sullivan 2005:4).

Antropologin är en av de akademiska disciplinerna där konstnärer och forskare över hela världen samverkar (Marcus & Myers 1995; Schneider & Wright 2006, 2010). Konstnärer använder sig av etnografiska metoder, som intervjuer och fältarbete, för att skapa sina verk, medan en del antropologer utnyttjar visuella material som film, multimedia, teater och installationer för att förmedla kunskap. I dessa båda sätt att undersöka lär och lånar man av varandra, utan att blunda för skillnaderna.

Sådana gränsöverskridande samarbeten förekommer också mellan humaniora och olika konstnärligt inriktade IT-verksamheter.¹² Ett annat exempel är filosofen och dansaren som under fyra år möttes regelbundet för att lära av varandra och betrakta sin egen verksamhet med den andras ögon (Mark & Muchin 2010). Medan dansaren med hjälp av filosofen utforskade sin fysiska gestaltning, tillägnade sig filosofen praktiska kunskaper med dansaren som tränare. Deras erfarenheter visar inte minst att samarbetsprojekt mellan forskare och konstnärer inte bara är en dans på rosor. Maktkamp kring professionella revir var en del av processen likaväl som lekfull kreativitet.

Göra vad som faller en in

Hur går det då till att forska i konst? Här finns åtminstone två varianter. Den ena kan exemplifieras med några av Elin Wikströms projekt.¹³ Ett bestod av att under ett år bara använda kläder som hon tillverkat själv. I ett annat ställde sig Wikström utanför en

H&M-butik i Bremen och försökte fånga kundernas blick när de var på väg in eller ut. Hon lät också filma dem. Sen reste hon till Phnom Penh i Kambodja, gjorde detsamma med sömmerskorna på en textilfabrik och visade filmerna för både dem och kunder på H&M. Vid ett tredje tillfälle engagerade hon åtta kvinnor som skulle leva utan elektricitet några dagar medan hon filmade och samtalande med dem. Konstverken är själva tillfället då de genomförs, men också dokumentationen, mediebevakningen samt uppföljande diskussioner och seminarier.

I en bok om dessa och andra projekt har Wikström (2009) och ett par av hennes kollegor förklarat hur de gör. Det visar sig att just dessa konstnärer arbetar ungefär som kulturforskare: de formulerar problem och frågor, väljer metod, studerar teori, gör observationer och intervjuer, deltar i olika sociala sammanhang, är ute på nätet, bearbetar materialet, får nya idéer och prövar olika analytiska infallsvinklar. De främmandegör det all dagliga och använder sig av autoetnografi. Bortsett från att man också leker, arbetar intuitivt och presenterar resultaten i konstnärliga former, låter det välbekant. Och ändå inte.

Vilken sociolog, antropolog eller etnolog skulle komma på tanken att undersöka rasmism genom att, som Elin Wikström, låta tre svartmålad vita män gå omkring i en välbesökt simhall i Karlskrona? Eller själv sätta sig naken sex veckor i en fåtölj på Alingsås konsthall med en bok i knäet för att ifrågasätta etablerade konventioner? Här handlar det uppenbarligen om att testa gränser och hitta oväntade sätt att debattera samhällsfrågor.¹⁴

Många konstnärer genomför i likhet med Wikström sanslösa idéer, som för de flesta andra människor, om de ens kommer på tanken, inte blir mer än fantasier. De följer sin intuition och gör helt enkelt vad som faller dem in, men med stor noggrannhet och omfattande förberedelser. I jämförelse med dem har akademiska forskare otvivelaktigt varit

mer försiktiga av sig – fram tills nu då allt fler konstnärer börjar disputeras.

Tre konstnärliga avhandlingar

Det andra sättet att bedriva konstnärlig forskning är som sagt att skriva doktorsavhandling om sina egna verk. En av de första svenska avhandlingarna är den arkitektutbildade konstnären Monica Sands *Konsten att gunga* (2008). Undertiteln är *Experiment som aktiverar mellanrum* och ett av experimenten bestod av att montera en fyrtio meter lång gunga under Älvsborgsbron i Göteborg. Idén förverkligades ingenjörsmässigt med myndigheternas tillstånd. Projektet beskrivs noggrant som en kollektiv performans i det offentliga rummet. Verket filmades och visades på andra utställningar där publiken fick gunga i mindre gungor.

Ett av syftena med den här avhandlingen är att utveckla analysverktyg inom arkitekturpraktiken. Ett annat att argumentera för konstnärlig forskning. Ett tredje att analysera ett förbisett utrymme – mellanrum.¹⁵ Här utgår Sand från myten om Penelope vid vävstolen under sin väntan på Odysseus och genom hela texten används denna gestalt för att illustrera olika idéer kring mellanrum, rytmer och upprepning.

Begreppen diskuteras också genom tre andra disparata projekt: en vandring med konststudenter i en övergiven järnvägstunnel på Söder i Stockholm; den rumsliga organisationen av partikelfysiklaboratoriet CERN utanför Genève¹⁶; samt en dansföreställning som förenar konst och fysik. Frågeställningarna är konkreta. Hur bygger man en gunga under en hög bro och låter en dansare gunga i den? Vad upplevs under en vandring i en avstängd tunnel? Hur ser det ut på CERN och vad gör fysikerna på laboratorierna? Hur skapas en dansföreställning som kommentar till partikelfysik?

Sand vill bland annat visa hur olika aktörer formas i samspelet med sina redskap

eller maskiner. Penelope använder vävstolen som tidsmaskin. Gungan och bron bildar en erfarenhetsmaskin. Vandrandet i tunneln aktualiserar en av stadens slumrande möjligheter. Partikelfysik bygger upp ett tolkningsmaskineri. I dansföreställningen konstrueras en rytmisk kraftkälla kring rum och tid.

I dessa projekt förverkligas de konstnärliga idéerna både genom teoretiskt underbyggt skrivande och genom praktiskt arbete med ting och människor. På så sätt får vardagliga aktiviteter som att gå och gunga oväntade innebörder. Sammanförandet av fysiker och dansare är överrumplande.

Ett annat exempel är den litteraturvetenskapligt utbildade konceptkonstnären Magnus Bårtås avhandling *You Told Me – Work Stories and Video Essays* (2010), som bland annat handlar om berättandets betydelse i samtida konst. På en medföljande cd finns fem ”videoessäer” om konstnärer och filmare i Kroatien, Japan och Nordkorea.

Efter en lång inledning om teori och metod består själva undersökningen av livfulla ”verkberättelser” om hur filmerna kom till. Huvudpersonerna är udda och kreativa personer som lever utanför ordinära ramar. En är konstnär och bor hemma hos sina gamla föräldrar i Zagreb. Med honom har Bårtås gjort websidan *The Resort of Homeless Ideas*, som välkomnar alla ogenomförda projekt. En gammal kvinna från Manchuriet används som speaker i filmen om den excentriske konstagenten Johnny Walker i Tokyo med sin jättelika irländska fårhund. En annan film handlar om en regissör och skådespelerska som kidnappades av Nordkorea för att göra propagandafilm åt Kim Jong Il. Berättelserna om dessa filmer är i sig själva litterära konstverk som blandar fiktion och reportage. De grundar sig på ett slags etnografiska fältarbeten som verkar vara styrda mer av reporterns eller författarens sökande efter det exceptionella, än av kulturforskarens frågor om det typiska i vardagslivet.

Den tredje avhandlingen är Carola Wingrens *En landskapsarkitekts konstnärliga praxis. Kunskapsutveckling via en självbiografisk studie* (2009). Wingren hade arbetat i många år som landskapsarkitekt med egen konsultfirma när hon började doktorera på SLU i Alnarp. I avhandlingen beskrivs tillkomsten av olika projekt, särskilt en vattenpark i Malmö. Syftet är, skriver hon, att se igenom den slöja av oartikulerad kunskap som den konstnärliga praktiken ofta döljer sig bakom.

Wingren ger en detaljerad och reflexiv skildring av landskapsarkitektens dagliga arbete med allt från skissandet till det färdiga resultatet i form av ett förändrat landskap. I dessa ”verkberättelser” använder hon dagboksanteckningar från barndomen och framåt. Liksom Sand arbetar hon konstnärligt tillsammans med flera andra yrkesgrupper, som planerare, designers, grävmaskinister, snickare, stensättare och trädgårdsmästare. I dessa samarbeten ska konstnärliga, ekonomiska och praktiska överväganden samsas.

I sitt arbete använder Wingren en mängd olika metoder. För att bygga upp bilder av parken som ska anläggas går hon in på hobbyaffärer och köper plast, tyger, bivax och sidenrosor. Hon letar efter små gubbar, gummor och bilar att placera i modellandskapet. Inspirationen kommer från olika håll, från tygmönster, fjällvandringar, romaner och minnen av mossarna hemma i Västergötland.

En metod hon prövar är att skriva en fiktiv berättelse om hur en flicka upplever parken, när hon driver omkring i den med sin pojkvän en septemberdag. Dessutom använder hon rollspel och workshops. I arbetet med en stadsinfart bygger hon en installation. Vattnet i en å under vägen representeras av grova träplankor försänkta i asfalten för att skapa ljudet som uppstår när man kör över en träbro.

Metod och förvirring

Det torde ha framgått att detta är tre rätt okonventionella doktorsavhandlingar, som inte riktigt anpassar sig till alla de vetenskapliga normer som lärs ut på forskarutbildningen i de flesta andra discipliner. Konstnärerna har helt enkelt prövat mer subjektiva vägar för att söka kunskap. Samtidigt borde det vara lätt för många kulturforskare att känna igen sig i deras etnografiska arbetssätt. De växlar mellan en närsynt granskning av det alldagliga och en teoretiskt grundad distans.¹⁷ Även röran i forskningsprocessen verkar bekant, den tilltrasslade blandningen av metod och förvirring.

Genom verkberättelserna skildras praktiska omständigheter kring de konstnärliga projekten, som filmarens händelserika resor på Balkan, Nordkorea och Japan eller landskapsarkitektens experimenterande med olika material. Man får också läsa om vinterkylan, vindarna och mörkret dygnet under Älvsborgsbron, om munterheten i arbetslaget, de noggranna beräkningarna, de omständliga kontakterna med myndigheter, samtalen med dansaren som skulle gunga, trafiken som dundrade fram på bron och de nyfikna som stannade till på gångbanan. Både konstverket och forskningsprocessen präglas av sinnliga erfarenheter.

Beskrivningarna av arbetet med gungan, filmerna och parkerna visar konkret hur otyglade idéer kan förenas med ett gediget hantverkskunnande och en bred samhällskompetens. Här möter man också en frejdig entreprenörsanda. För att överleva på den tuffa konstmarknaden krävs uppenbarligen speciella talanger, som samarbetsförmåga, medievana och ett praktiskt sinnelag.¹⁸ Projektiden kanske föds i ateljén, men sedan ska den testas och verkställas bland folk ute i samhället där man konfronteras med jordnära villkor, som bjuder motstånd och styr arbetet i oväntade riktningar. Därigenom blir konstnären en engagerad aktör som förändrar

den verklighet som studeras och inte bara en reflekterande iakttagare.

Alternativ kunskapsproduktion

I den här artikeln har jag brottats med frågan om hur man som kulturforskare förhåller sig till samtidskonst. Ett sätt är att inspireras av konstverk, att bli känslomässigt berörd eller omskakad. När jag i Göteborg såg Ulf Rollofs *Bälg IV* blev jag road; jag undersökte hur ”kanonen” var gjord och imponerades av konstnärens fantasi och skicklighet. Den fick mig på gott humör, helt enkelt. Just då funderade jag inte så mycket på vilka filosofiska frågor den ställde eller hur den påverkade min verklighetsuppfattning.

Men i arbetet med att som kulturanalytiker tillägna sig konstnärlig forskning räcker inte en sådan hållning. Då måste man i stället se konst som en alternativ form för kunskapsproduktion, med andra syften, regler och metoder, och fråga sig vad den åstadkommer. Det betyder inte att kulturforskare ska börja arbeta som konstnärer eller helt ompröva sin traditionella kunskapssyn. Konst och vetenskap uppfattas ju fortfarande som skilda verksamheter där konstnärerna förmodligen lånar mer från forskarna än tvärtom. Men vad ger ett mer öppet utbyte mellan dem?

Inledningsvis nämnde jag tre konstprojekt som gav nya aspekter på väntan som en fysisk aktivitet laddad med svåråtkomliga betydelse. Verken exemplifierade bland annat konstnärernas förmåga att med fantasi och leklynne se det ordinära ”med nya ögon”. Men det finns mer att hämta.

Avslutningsvis ska jag försöka konkretisera detta med hjälp av fyra andra konstprojekt som alla kretsar kring ett och samma tema: hemmet och dess förkrossande materialitet. Hem och bostad är ju ett gammalt kulturanalytiskt favoritämne, det har skrivits mycket om det med utgångspunkt i familj, klass, kön och konsumtion.¹⁹ Men de här konstnärerna har litet andra infallsvinklar.

I installationen *Break Down* samlade Michael Landy på ett varuhus i London ihop och katalogiserade sina 7 227 ägodelar, från en överbliven vit skjortknapp till en Saab 900. Sedan lät han tio arbetare på en fabrik demolera rubb och stubb. Vad som återstod var bara en hög med stoft. I *Unheimlich Manöver* staplade Klara Lidén i en konsthall alla föremål från sin egen lägenhet så att de bildade en hög barrikad. I *The Garbage Man* nålade Ilya Kabakov fast tusentals små ting på masonitskivor, mest skräp som han sparat från sitt hem i det tidiga 1980-talets Moskva och etiketterat: ”gips från sprickan i fönsterkarmen”, ”medicin, minns inte vilken”, ”en sardinburk, köpte den 7 oktober och åt tillsammans med Nikolai” och så vidare.

Medan Landy förstörde allt han ägde och Lidén pressade ihop det förvandlade Kabakov sitt hem till ett vetenskapligt ordnat museum eller kuriosakabinett. En fjärde metod praktiseras av Martha Rosler i filmen *Semiotics of the Kitchen*. Där står hon med förkläde i ett kök och håller gravallvarligt upp det ena beskedliga köksredskapet efter det andra. Med våldsamma rörelser visar hon hur det kan användas som vapen att hugga och slå med.

Vad är det då dessa konstnärer gör som är kulturanalytiskt intressant? Även om varje enskilt konstverk bland mina exempel tycks bygga på sin egen unika metodologi finns det några saker som förenar dem. En är att konstnärerna använder sig själva både som aktörer och studieobjekt. De lever experimentellt och deras handlingar får påtagliga konsekvenser för dem själva, till exempel när de löper linan ut och tömmer bostaden. De filmar sig själva och behandlar frågor som är djupt personliga. Kanske skulle en del av dem säga som Allan Pettersson i det inledande citatet: ”Mina verk det är ju mitt liv, mitt sätt att leva, det välsignade och förbannade, det är ingenting annat.”

Så långt brukar inte kultur- och samhällsforskare gå, även om många också använder sig själva för att samla och bearbeta material.

Metoddiskussionerna om deltagarobservation och reflexivitet borde därför ta intryck av konstnärernas experiment. Hur djupt berörd är man som forskare av sitt ämne och vilka spår lämnar man där?

För det andra handlar konstverken alltså om materialitet på ett påtagligt sätt. De här konstnärerna gör något handgripligt med de jordiska tingen. De bökar och sliter, de förstör, ordnar eller pressar ihop. De petar med sardinburkar och skjortknappar eller kånkar på tunga möbler. Här blir den konstnärliga undersökningen av hemmet ett fysiskt krävande arbete som lösgör föremålen från bostaden och befriar dem från deras vanliga funktioner. Cyklar, cd-skivor och tandkrämstuber finner sig plötsligt höra ihop.

Materialitet har ju blivit ett hett område för kulturanalys och här tillämpar konstnärerna mer närgångna och substantiella metoder än vad forskarna vanligtvis gör. Att distanserat tänka och skriva om föremål är något annat än att handskas praktiskt med dem. Kulturanalys av gräsklippare eller soffor håller sig vanligtvis på behörigt avstånd från tingen och lämnar dem så gott som orörda. Konstnärerna verkar inte styras av en sådan vördnad. Deras katalogiserande liknar en vetenskaplig metod, men är snarare en parodi.²⁰ Demoleringen är oåterkallelig. Här skulle man kunna tänka sig att även forskare skulle våga sig på att vara litet hädiska, för att se vad som händer. I alla fall bör vi fråga oss vilken kunskap de olika metoderna ger.

Ett annat kulturanalytiskt aktuellt forskningsfält är känslolivet. Även här har konstnärerna något eget att komma med. De nöjer sig inte med att beskriva och analysera, utan med sina verk skapar de upplevelser och framkallar känslor, hos både sig själva och andra. De roar, oroar eller provocerar. Att se ett hem förvandlas till en dammhög eller alla pinaler från en gammal lägenhet anhopade och förtecknade är omtumlande. När kvinnan i filmen hugger med morteln skrattar jag till av obehag.

Överhuvudtaget är mycket av samtidskonst-

en emotionell, både i sina framställningsformer och i sin inverkan på betraktaren. När konstnärerna systematiskt iscensätter vilda hugskott utnyttjar de sin spontanitet professionellt. Själva idén att demolera, katalogisera eller ställa ut sitt bohag i en klump föreställer jag mig som ett känslomässigt projekt, en virvel av lidelser, förnimmelser och ingivelser, som jag förstås inte vet så mycket om. Att sedan verkligen genomföra den idén offentligt och under kontrollerade former kräver något mer, förutom fantasi även egensinnighet och en genomtänkt metod. Detta väcker frågan om hur kulturforskare i sitt arbete förhåller sig till känslor. Hur används de medvetet för att skapa och förmedla kunskap?

Slutligen har konstnärerna som sagt en förmåga att locka fram överraskande betydelser ur det alldagliga – en dröm för kulturanalytiker. Detta åstadkommer de genom att tålmodigt bearbeta vad det nu är de har till hands. De stirrar på det, vänder och vrider, river och sliter, tills det börjar hända något. De undersöker och filmar materialet, de läser, teoretiserar och pratar om det. I detta förvandlingsnummer förstoras eller förminskas vissa saker, andra stiliseras och till slut framkallas ett främlingskap gentemot det välbekanta. Det är genom sådana praktiska handlingar, likaväl som genom känslö- och tankearbete, som konstverken skapas.

Det arbetssättet är inte helt obekant för kulturforskare. Att samla material, analysera det och skriva en text påminner rätt mycket om konstnärernas kast mellan metodiskt knog och mer osystematiskt plockande med smått och stort. Perioder av *Sturm und Drang* avlöser det håglösa gnetandet. Rätt vad det är får man i bästa fall en snilleblix och en knuff framåt. Men konstnärerna verkar ha en speciell förmåga att vaska fram guldkorn för att se verkligheten på nytt. Hur tusan gör de?

På dessa fyra metodologiska områden tror jag att det skulle kunna slå gnistor om mötet mellan konstnärer och kulturforskare. Men

det kommer att kräva ett hårt praktiskt arbete. Att leva experimentellt, handgripligen närma sig ämnet, exploatera sin spontanitet för att väcka känslor och att se något som andra inte ser är nog inget man gör vid skrivbordet.

Visserligen är en del kulturforskare inte helt främmande för konstnärliga metoder som att gestalta, transformera eller experimentera. Fiktion och fantasi är viktiga redskap i dessa verksamheter, liksom känslor och planlöst sökande. Kraven på vetenskaplighet samsas då med en oförskräckt vilja att pröva egna vägar för att söka ny kunskap och förståelse. Med inspiration från konstnärliga metoder skulle möjligheterna till överraskande kulturanalys öka ännu mer.

Hur detta går till mer exakt i praktiken är svårt att på förhand säga något bestämt om. Det är en sak att använda konstverk som kulturanalytiska illustrationer i en text, en annan att själv genomföra konstnärliga experiment i kunskapssökandet. Att arbeta intuitivt och ordlöst gör många forskare förstås redan, men vanligtvis utan att se det som en väsentlig del av metodiken. Det är bland annat här konstnärerna har något att lära ut.

Ett samarbete med dem kan ta sig många olika oförutsägbara uttryck. Det är just det som är poängen. Konstnärernas uppgift att ifrågasätta konventioner, gå sina egna vägar och spränga ramarna gör deras metodologi mer kaotisk och mystisk än forskarnas – även när den är som mest handgriplig. Detta sätt att arbeta, kombinationen av lössläpphet och hantverksmässig skicklighet, innebär därför att lämna det vedertagna och ge sig ut i det okända. Den otryggheten kanske inte alla kulturforskare eftersträvar – kunskapssökandet är nog osäkert som det redan är – men om den ger tillfällen att ompröva invanda tankegångar och hitta nya infallsvinklar bör man inte skygga för den.

Billy Ehn, professor

Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå

Noter

- 1 Se verkförteckningen efter noterna.
- 2 Under skrivandet har jag fått värdefulla synpunkter från flera personer: Inger Ehn Knoblock, Lars-Eric Jönsson, Sven-Erik Klinkmann, Orvar Löfgren, Robert Willim samt en anonym granskare.
- 3 Genom att laborera med olika sorters material (t.ex. observationer, samtal, informella enkäter, tidningsreportage, filmer, konst, litteratur och andras forskning) har vi försökt uppöva förmågan att ge form åt det oklara och svåråtkomliga, men också att komma på nya idéer och undvika att fastna i det redan kända (Ehn & Löfgren 2011).
- 4 Frågan har engagerat även andra, t.ex. Nigel Thrift (2004) som använder verk av videokonstnären Bill Viola i en teoretisk diskussion om politik och känslor. Bland svenska etnologer är det främst Robert Willim (2009, 2010), själv skapare av en rad nätbaserade konstfilmer, som intresserat sig för att sammanföra konst och etnografi. Se t.ex. <http://robertwillim.com/transmutations-of-nature>. En annan konstnärligt inspirerad etnolog är Erik Ottoson (2008) som i sin avhandling om olika former av shopping har praktiserat situationisternas psyko-geografiska metod att driva omkring i stadsmiljöer för att undersöka hur de påverkar känslor och sinnesstämningar.
- 5 Organisatörer av utställningar – ordet brukar stavas med "c" i konstvärlden.
- 6 Det är jag inte ensam om, se t.ex. Benner & Widmalm (2011).
- 7 I Finland och Storbritannien har detta varit möjligt längre tillbaka (Karlsson 2002). Se t.ex. Krappala (1999).
- 8 Några av dem är Leiderstam (2006), Yoshida (2006), Bode & Schmidt (2008).
- 9 Vetenskapsrådets definition av konstnärlig forskning är att den "tar sin utgångspunkt i den konstnärliga processen och verksamheten. Forskningen, som kan beröra alla konstarter, är praktikbaserad och inkluderar en intellektuell reflektion för att utveckla ny kunskap. Resultatet från konstnärlig forskning redovisas vanligen i både gestaltande och skriftlig form". (<http://www.vr.se/forskningvistodjer/konstnarligforskningsochutveckling>) VR har en särskild beredningsgrupp för ansökningar på det här området. I år, 2011, behandlas 53 projektansökningar från en mängd olika discipliner. Flera av de sökande är själva utövande konstnärer.
- 10 Därmed skulle den exemplifiera det s.k. *Mode 2* inom vetenskapssamhället, den gränsöverskridande kunskapsproduktion som också brukar kallas för "kvalitativ" i kontrast till det traditionella naturvetenskapliga paradigmet, *Mode 1* (Nowotny, Scott och Gibbons 2001). Det innebär att den konstnärliga forskningen blir en del av det transdisciplinära "gränsarbete" som pågår på flera håll inom akademien (Pettersson 2006).
- 11 Se också Balkema & Slager (2004), Borgdorff (2009), Caduff, Siegenthaler & Wälchli (2010) samt Biggs & Karlsson (2011).
- 12 Exempelvis i form av mötesplatser kring den nya informationstekniken, som HUMlab på Umeå universitet.
- 13 Wikström är professor vid Konsthögskolan i Umeå och har i ett flertal uppmärksammade performans- och installationer undersökt olika samhällsförhållanden.
- 14 Det finns exempel på hur samhällsforskare använt sig av provokationer och normbrott för att undersöka sociala ordningar. Inte minst etnometodologerna (se t.ex. Garfinkel 1967) har genomfört en mängd sådana experiment där studenter skickats ut för att se vad som händer när man sätter sig för nära folk på bussen eller uppträder på andra avvikande sätt i offentliga miljöer. En del etnologilärare har genom åren tagit efter sådana experiment och låtit studenterna testa olika kulturella gränser genom att överskrida dem.
- 15 Se också Saltzman (2010) för kulturanalytiska studier av mellanrummens betydelser.
- 16 Under flera år har Sand besökt CERN-laboratoriet och gjort konstutställningar i samarbete med fysiker. Hon beskriver platsen utanför Genève och analyserar bilder av fysiker framför den enorma ATLAS-detektorn, som det tagit tjugo år att bygga och som samlar över tvåtusen fysiker från hela världen.
- 17 De teoretiska ledstjärnor som flera konstnärliga forskare använder sig av för att lägga en grund till analysen av sina verk är desamma som ofta förekommer i nutida kultur- och samhällsforskning, t.ex. Foucault, de Certeau, Bourdieu, Latour, Butler, Haraway, Ahmed samt Deleuze och Guattari. När konstnärerna *skriver*, särskilt inledningskapiteln i avhandlingarna, blir de alltså mer lika de etablerade akademiska forskarna.
- 18 De konstnärliga forskare som jag nämnt i den här artikeln överensstämmer med den bild som Dieter

- Lesages (2007) ger i sin dråpliga skildring "A Portrait of the Artist as a Researcher", dvs. bilden av en tusenkonstnär, som inte är främmande för något. De rör sig till synes obehindrat över gränserna mellan traditioner, discipliner, yrkesgrupper och nationer.
- 19 För ett mer experimentellt sätt att närma sig hemmet som kulturanalytiker, se Willim (2006).
- 20 Den socialantropologiskt utbildade Susan Hiller är en av de konstnärer som systematiskt ägnar sig åt att samla, ordna och klassificera vardagsföremål i olika installationer och performans. Hennes "parakonceptuella" konst driver med de vetenskapliga ambitionerna att kartlägga världen (Gallagher 2011).

Verkförteckning

- Ulf Rollof, *Bälg IV* (1989), skulptur, Göteborgs konstmuseum.
- Elin Wikström, "Rebecka väntar på Anna, Anna väntar på Cecilia, Cecilia väntar på Marie..." (1994), performans, Moderna Museet, Stockholm.
- Hatty Lee, *Waiting Room* (2000), installation och fotografi, Mjellby konstgård, Halmstad.
- Akram Khan, *Bahok* (2008), dans.
- Ossian Gustafsson, *Utan titel* (2011), installation, Pannrummet, Konstpedemin i Göteborg.
- Mircea Cantor, *The Landscape is Changing* (2003), film, *Investigation of a Dog*, Magasin 3, Stockholm.
- Tori Wrånes, *RUN'n JUMPS – tron på mänsklig elektricitet* (2011), installation, fotografier och performans, Haninge konsthall.
- Hans Rosenström, *Her Presence Still* (2011), ljudinstallation, Tensta konsthall.
- Erwin Wurm, *Spit in Someones' Soup* (2008), fotografier, Gävle Konstcentrum.
- Elin Wikström, *Half Being Half Flow* (2003–2004), performans och filmer, Bremen och Pnom Penh; *A Few Planets More* (2006), performans, Stockholm; *Utan titel* (2010), performans, Alingsås konsthall; *Gunde, Erling och Kjell – tre flitiga, lugna och fina svenska män som hellre arbetar än lever på bidrag och respekterar kvinnor* (1999), performans, Karlskrona simhall.
- Michael Landy, *Break Down* (2001), installation och performans, London.
- Klara Lidén, *Unheimlich Manöver* (2011), installation, Moderna Museet, Stockholm.
- Ilya Kabakov, *Söppelmannen/The Garbage Man* (1995), installation, Museet for samtidskunst, Oslo. (Se Kabakov 1996.)
- Martha Rosler, *Semiotics of the Kitchen* (1975), film, Moderna Museet, Stockholm.

Litteratur

- Balkema, Annette & Henk Slager (eds.) 2004: *Artistic Research*. Amsterdam: Rodopi.
- Benner, Mats & Sven Widmalm 2011: *Kunskap*. Malmö: Liber.
- Biggs, Michael & Henrik Karlsson (eds.) 2011: *The Routledge Companion to Research in Arts*. Oxon: Routledge.
- Bode, Mike & Staffan Schmidt 2008: *Off the Grid*. (Diss.) Göteborg: Valand School of Fine Arts.
- Borgdorff, Henk 2009: *Artistic Research within the Fields of Science*. Bergen: Konsthögskolan.
- Bårtås, Magnus 2010: *You Told Me – Work Stories and Video Essays/Verkberättelser och videoessäer*. (Diss.) Göteborg: ArtMonitor.
- Caduff, Corina, Fiona Siegenthaler & Tan Wälchli (eds.) 2010: *Art and Artistic Research*. Zürich: Scheidegger & Speiss.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren 2010: *The Secret World of Doing Nothing*. Berkeley, Cal.: University of California Press.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren 2011: Att fånga det undflyende. Kulturanalytiskt bricolage som metod. I: Fangen, Katrine & Ann Mari Sellberg (red.), *Många möjliga metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Foster, Hal 1995: The Artist as Ethnographer? I: Marcus, George E. & Fred R. Myers (eds.), *The Traffic in Culture. Refiguring Art and Anthropology*. Berkeley: University of California Press.
- Gallagher, Ann (ed.) 2011: *Susan Hiller*. London: Tate Publishing.
- Garfinkel, Harold 1967/1984: *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity.
- Golonu, Berin (ed.) 2004: *Erwin Wurm : I love my time, I don't like my time*. Ostfildern-Ruit: Hatje Cantz.
- Hannula, Mika, Juha Suoranta & Tere Vadén 2005: *Artistic Research – Theories, Methods and Practices*. Göteborg: ArtMonitor.
- Kabakov, Ilya 1996: *The Garbage Man*. Oslo: Museet for samtidskunst.
- Karlsson, Henrik 2002: *Handslag, famntag, klapp eller kyss? Konstnärlig forskarutbildning i Sverige*. Stockholm: SISTER.
- Krappala, Mari 1999: *Burning (of) Ethics of the Passions. Contemporary Art as Process*. (Diss.) Helsinki: University of Art and Design.

- Leiderstam, Magnus 2006: *See and Seen: Seeing Landscape through Artistic Practice*. (Diss.) Malmö: Malmö Academies of Performing Arts, Lund University.
- Lesage, Dieter 2007: "A Portrait of the Artist as a Researcher." www.summit.kein.org/node/233
- Marcus, George E. & Fred R. Myers (eds.) 1995: *The Traffic in Culture. Refiguring Art and Anthropology*. Berkeley: University of California Press.
- Mark, Eva & Pia Muchin 2010: *Teorier ur kroppsliga praktiker*. Stockholm: Carlssons.
- Nilsson, Per 2009: *The Amphibian Stand. A Philosophical Essay Concerning Research Processes in Fine Art*. Umeå: h:ström.
- Nowotny, Helga, Peter Scott & Michael Gibbons 2001: *Rethinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Ottoson, Erik 2008: *Söka sitt. Om möten mellan människor och föremål*. (Diss.) Uppsala: Etnologiska avdelningen, Uppsala universitet.
- Pettersson, Helena 2007: *Boundaries, Believers and Bodies. A Cultural Analysis of a Multidisciplinary Research Community*. (Diss.) Umeå: Institutionen för kultur och medier.
- Rist, Pipilotti 2007: *Grattis!* Stockholm: Magasin 3, Stockholms Konsthall.
- Saltzman, Katarina (red.) 2010: *Mellanrummens möjligheter: En studie av föränderliga landskap*. Göteborg/Stockholm: Makadam.
- Sand, Monica 2008: *Konsten att gunga. Experiment som aktiverar mellanrum*. (Diss.) Stockholm: Axl Books.
- Schneider, Arndt & Christopher Wright (eds.) 2006: *Contemporary Art and Anthropology*. New York: Berg.
- Schneider, Arndt & Christopher Wright (eds.) 2010: *Between Art and Anthropology. Contemporary Ethnographic Practice*. New York: Berg. Marabouparken.
- Sullivan, Graeme 2005: *Art Practice as Research. Inquiry in the Visual Arts*. London: SAGE.
- Thrift, Nigel 2004: Intensities of Feeling: Towards a Spatial Politics of Affect. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*. Vol. 86, No. 1: 57–78.
- Wallenstein, Sven-Olov (red.) 2006: *Konceptkonst*. Skriftserien Kairos, nr 11. Stockholm: Raster förlag.
- Wikström, Elin (ed.) 2009: *Research Processes in Fine Art: Investigating the Investigation*. Umeå: Academy of Fine Arts, Umeå University.
- Willim, Robert (red.) 2006: *ETN: HEM*. Lund: Etnologiska institutionen, Lunds universitet.
- Willim, Robert 2009: Två spår. *RIG* 2009/1: 24–27.
- Willim, Robert 2010: När nätet växer. Om algoritmiska och irreguljära metoder. http://natverket.etnologi.uu.se/volym/17/17_6.pdf
- Wingren, Carola 2009: *En landskapsarkitekts konstnärliga praxis. Kunskapsutveckling via en självbiografisk studie*. Alnarp: SLU.
- Yoshida, Miya 2006: *The Invisible Landscape. The Construction of New Subjectivities in the Era of the Mobile Telephone*. (Diss.) Malmö Academies of Performing Arts, Lund University.

SUMMARY

Between Contemporary Art and Cultural Analysis

Artistic research suggests alternative methods for producing various kinds of knowledge, whether within or without the confines of academe. These methods may involve either the production of investigative artworks or the writing by the artist of a doctoral dissertation about his or her own work. For cultural researchers, the methods employed by artists engaged in these processes are both familiar and challenging, as conventional ethnography is mixed with more unpredictable experiments.

This article presents several contemporary artworks, including sculpture, film, dance, installation and performance that explore various aspects of reality. What can be learnt from these works? And what could be achieved by an open exchange between artists and academic researchers?

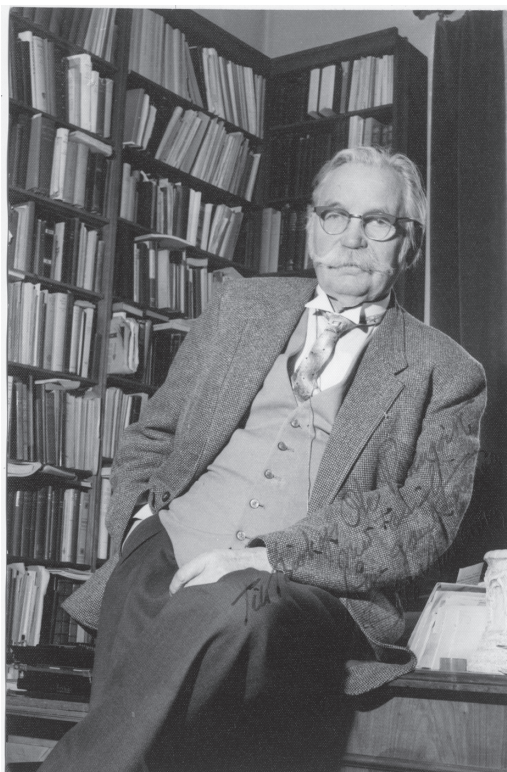
Four methodological approaches are highlighted as being of particular interest. The first relates to artists' tendency to live experimentally, using themselves both as actors and as research objects. The second arises from the very tangible ways in which contemporary artworks approach the theme of materiality. The third relates to the emotional nature of much of contemporary art – even when it is categorised as conceptual – in its creation, forms of presentation, and influence on the spectator. Finally, many artists are gifted with the ability to find and communicate surprising meanings in ordinary life. How do they do this? Part of the answer seems to be that although artists are open to the implementation of “wild whims”, they exploit their spontaneity in a highly professional manner.

Vad gjorde Otto Andersson på Orkneyöarna? Eller Otto Andersson som folklorist

Ulrika Wolf-Knuts

Otto Andersson föddes år 1879 som son till häradsdomaren, bonden Anders Otto Andersson och hans hustru Viktoria Lovisa, född Mattsson, på Vårdö, Åland. Han dog år 1969 som professor emeritus i musikvetenskap och folkdiktsforskning vid Åbo Akademi, Åbo. En sammanhängande biografi över honom saknas. Niklas Nyqvist skriver rentav i sin undersökning om Otto Anderssons insats för det vi idag uppfattar som finlandssvensk folkmusik: ”En redovisning av den tidigare forskningen kring Otto Andersson blir därför lätt en redogörelse över vad som inte skrivits om honom” (Nyqvist 2007:21). Andersson lämnade efter sig en ansenlig bibliografi (Forslin 1964 [1969]) som omfattar vetenskapliga och populärvetenskapliga arbeten om musikforskning, instrumentforskning och inhemsk, finländsk musikhistoria. Ett av hans specialområden var folkmusikforskningen. Otto Andersson skrev sin dissertation om stråkarpan och genomförde ett flertal studier om den svenska folkvisan i Finland. Ett annat var folkdiktsforskningen. Han gjorde tusentals folkmusik- och folkviseuppteckningar i Finlands och Estlands svenskbygder. Detta material samlade han in för Svenska litteratursällskapet i Finland särskilt under tiden 1902–07. En del av materialet publicerade han i samlingsverket *Finlands svenska folkdiktning* (Finlands 1934, 1963, 1964, 1967). Hans samlariver manifesterades också i Sibeliusmuseum som ännu idag verkar i Åbo i anslutning till Åbo Akademi och Stiftelsen för Åbo Akademi. Som aktiv musiker spelade

han en stor roll som dirigent, organisatör och musikalisk arrangör inom körverksamheten på svenska i Finland. Han utvecklade sitt samarbete med folk utanför universitetsvärlden i Föreningen Brage, som han grundade 1906 för att revitalisera och stimulera folkkulturen på svenska i Finland och för att sammanföra dem som utövade denna folkkultur med dem som forskade i den. Dessutom var han utbildad till kantor-organist, han var en

Otto Andersson. Foto: Hede Foto, troligen Osvald Hedenström. Åbo Akademis bildsamling nr 113/81.

god pedagog och blev bokförläggare. Han var en utmärkt administratör med en stor personlig utstrålning, vilket ledde till att han blev rektor för Åbo Akademi 1929–36, han hade politiska ambitioner som gjorde honom till en förgrundsfigur i de svenska bygderna i Finland, förutom inom Föreningen Brage, också då han torgförde sin bestämda åsikt om sitt hemlandskap i den så kallade Ålandsfrågan (jfr t.ex. Nyqvist 2007:21–23; Andersson 1920, Wahlbäck 1964).

Utgående från Otto Anderssons vetenskapliga bakgrund vill jag hävda att hans forskning borde ha varit strikt historisk-geografiskt komparativ. Men då han också var en av Finlands främsta insamlare och upptecknare av folklore i fält vill jag här betrakta honom som om han hade varit en modern folklorist av vilken krävs att han eller hon bör reflektera över sin egen roll i forskningsprocessen, speciellt under materialinsamlingen, och positionera sig i förhållande till den. Vidare förväntas en nutida insamlare lämna upplysningar om kontexten för det han eller hon upptecknat. Hur betraktade alltså Otto Andersson sig själv och hur, om överhuvudtaget, redogjorde han för kontexten i sitt fältarbete?

Två teoretiska perspektiv

Den förhärskande tankegången under Otto Anderssons aktiva tid som professor i musikvetenskap och folkdiktsforskning var teorin om folklorens förmåga att vandra från ett land till ett annat, från en ort till en annan eller från person till person. Teoretiskt placerade han sig alltså helt enligt tidens ideal i den historisk-geografiska skolan. Målet för folkdiktsforskarnas arbete i denna textcentrerade disciplin var att genom komparativa undersökningar restaurera den ursprungliga formen under en viss tid på en viss plats och beskriva spridningsvägarna. Därför gick metoden ut på att samla stora mängder av material i olika varianter och ordna och tolka dem enligt givna riktlinjer (Krohn 1926). Man utgick från det

arkiverade materialet och sökte kontexten i historien, i det förflutna. Detta sätt att bedriva folkloristik var det ledande.

När performansforskningen slog igenom på 1960-talet tack vare bättre tekniska hjälpmedel än förut – jag tänker på ljudbandsplare och film och så småningom deras digitala motsvarigheter – kunde folklorister ägna sig inte bara åt den folklore som dokumenterats i statiska uppteckningar med varianter utan också åt hur folkloren blev till. Dan Ben-Amos definierar performans: ”In folklore, [performance is] a mode of presentation in which a party or parties utilize conventional artistic techniques to stage actions for others” (Ben-Amos 1997:630). Man frågade exempelvis: ”Hur gör en intervjuperson när han framför en berättelse eller en visa, en dans eller ett ordspråk? Vad gör åhörarna och de andra som deltar?” Genom frågor av denna typ blev det klart att inte bara berättelsen eller dansen var central folklore, utan också den som framförde folkloren och den som bad om att få höra en berättelse eller en visa, den som såg till att en dans uppfördes eller själv dansade var lika viktiga. Nu ställer folkloristerna frågor som utgår från att de ser både intervjuperson och forskare som likställda parter i ett samspelt par, som tillsammans skapar ett forskningsmaterial. Den detaljerade beskrivningen av själva fältarbetsituationen och de enskilda aktörernas andel i den blev därför minst lika viktig i forskningen som redovisningen av folkloren och lösningen av de problem den kunde ge upphov till. Detta blev och är fortfarande centralt inom folkloristiken.

De sentida forskarna kom lätt, mestadels muntligt på seminarier och konferenser, att klandra den föregående generationens folklorister för att dessa i sitt fältarbete varit alltför ointresserade av allt det som föregått en avslutad arkiverad text. I de vetenskapliga publikationerna saknade de den så kallade kontexten, eller, med andra ord, en detaljerad dokumentation av den situation i vilken

folkloren framfördes. (Jfr Lilja 1996 och Skott 2008, som i sina avhandlingar kritiskt granskar olika åsikter om traditionsarkivens ställning i den etnologisk-folkloristiska forskningen.) Den kritiken har emellertid Lauri Honko försökt mota när han hävdade det nära sambandet mellan det arkiverade materialet, som en gång ännu inte hade sin plats i ett arkiv, och det nyinsamlade bandade eller filmade materialet, som inom en mycket kort tid skulle komma att bli arkiverat (Honko 1981:9–10). Det kommer självfallet an på den dokumenterande folkloristen att se till att det material han eller hon utgår ifrån inte utnyttjas på ett metodologiskt felaktigt sätt. Klander i efterhand för bristande kontextuppgifter bör förvandlas till ett förstående beklagande över att rådande ideal inte motsvarar varandra över tid och därför indikerar vilka möjligheterna att använda materialet är. Det är den utövande folkloristen som formulerar syftena och väljer metoderna för sina forskningsinsatser. Dessa bestäms i sin tur av den rådande forskningstraditionens trender och regler för god forskning och de har varierat såväl gällande material, teori som metod, både för ett sekel sedan och gör så än idag. Varje tid har sina ideal för vad som ses som ett gott arbete och resultaten av en forskningsinsats måste bedömas utan anakronistiska förtecken.

Hur såg då Otto Andersson på sitt fältarbete och på sin egen roll i detta fältarbete? Otto Andersson började arbeta med samlingsverksamhet för Svenska litteratursällskapet i Finland strax efter sekelskiftet 1900. Han intresserade sig särskilt för folkmusik och folkvisa. Så småningom skulle det visa sig att han var en av de stora samlarna och utgivarna av detta slag av folkloreverk och så stor betydelse hade folkmusiken och folkvisan för honom att hans stora översikt över den finländska folkloristiken som först utkom som en uppsats år 1910 och omarbetad utgavs 1967, bara ett par år före hans död, till så gott som hundra procent handlar om

folkmusik och folkvisa (Andersson 1967). Hans forskning om *Kalevala* lämnar jag i detta sammanhang därhän. Min huvudsakliga fråga rör hur Otto Andersson förhöll sig till fältarbetet och kontexten kring det material han insamlade. För att avgränsa mig koncentrerar jag mig här på hans resa till de brittiska öarna, Irland och Wales 1938 och de rapporter han lämnat efter sig från den¹, framför allt resan till Orkney (Andersson 1938a–f, i synnerhet 1938c, Andersson 1956).

Men vad menar man då med kontext? Hasan El-Shamy menar att begreppet täcker ”[t]he conditions or circumstances, either transitory or lasting, within which a given item of lore (or some other aspect of culture or society) is expressed” (El-Shamy 1997:144). Begreppet är centralt i folkloristiken alltsedan antropologiska synsätt vann terräng inom densamma och måste ses som en reaktion mot den rådande förkärleken för det arkiverade, kontextlösa material som nyttjades av folkloristerna inom den historisk-geografiska skolan. Dan Ben-Amos visar att begreppet har relevans i flera andra discipliner, såsom lingvistik, sociolingvistik, sociologin, psykologin, filosofin, litteraturvetenskapen, historievetenskapen och kulturvetenskaperna (Ben-Amos 1996:217). Annikki Kaivola-Bregenhøj hör till de folklorister som kategoriserat olika slag av kontexter som påverkar berättande (Ben-Amos 1996:224). I sin ingående undersökning av hur den finske diversearbetaren och mångsysslaren Juho Oksanen skapade sina berättelser när han ombads framföra samma historia i lika situationer men för samma lyssnare räknar hon med flera olika slag av kontext. Hon finner en situationell kontext som avser den situation under fältarbetet i vilken en berättelse eller visa framförs eller upptecknas, en kulturell kontext som gäller berättarens personliga och kulturella bakgrund, en kognitiv kontext som refererar till både berättarens och lyssnarens kulturellt inlärda förmåga att skapa och förstå enligt givna mönster och en lingvistisk kon-

text som gäller en berättelse eller visas plats i den rådande diskursen (Kaivola-Bregenhøj 1996:52–53). Jag utgår nedan från Annikki Kaivola-Bregenhøjs kontextbegrepp när jag försöker besvara frågan hur Otto Andersson såg på kontexten kring sitt fältarbete.

Materialet

Gör Otto Andersson överhuvudtaget några reflexioner om sitt fältarbete? Ignorerar han sina egna upplevelser av fältarbetet helt eller delvis i enlighet med vad sentida folklorister lätt tror om föregående generationers kollegor? (Jfr El-Shamy 1997:144.) Jag vill gå in på en artikel om den visskördd Otto Andersson fick med sig hem från sin resa till bland andra Orkneyöarna 1938. Där redogör han grundligt för vilka visor han upptecknat, kommer i viss mån med melodianalyser och gör jämförelser med finlandssvenska motsvarigheter (Andersson 1956:49, 51, 54). Han pekar på spridningsvägar och förklarar att sjömän alltid gärna sjungit där de rört sig över haven, vilket kan vara orsaken till att snarlika melodier ”lånats” och därför finns i bägge områdenas repertoar. Andersson sökte ”rester” av gammal folkvisetradition helt i enlighet med sin tids ideal.

Men Otto Andersson har också annat att komma med. Hans fynd på Orkneyöarna fällt nämligen in i en beskrivning av hans och hans hustrus resa till de nordbrittiska öarna. Under sin resa skickade han i själva verket regelbundet resebrev till dagstidningen *Åbo Underrättelser*, som utkom och fortfarande utkommer i Åbo. Brev publicerades under sommaren 1938 i anslutning till resan (Andersson 1938a–f). Jag kan hitta två olika förklaringar till dessa brev. Dels kan Andersson genom att skriva dem anknyta till det vedertagna bruket att inte bara redogöra för insamlad folklöre utan också att skriva fältdagböcker. Sådana önskade exempelvis Svenska litteratursällskapet i Finland med sitt Folkkultursarkiv i Helsingfors som hade

grundats 1937. Dels kan jag förstå varför Otto Andersson ville publicera brev från sin resa genom att det på den tiden var så ovanligt med dylika utlandsresor att detta förklarar varför Otto Andersson för den läsande allmänheten ville berätta om sina upplevelser. Men han nöjde sig inte med resebrev i tidningen utan lät dessutom på nytt trycka och utge dem i en särskild bok kallad *Brittiska intryck* som utkom samma år, 1938. Denna bok förstår jag som ett nytt försök att för allmänheten berätta om vilka ovanliga upplevelser han hade varit med om. Min uppfattning stöds av en recension som Nils-Eric Fougstedt skrev i *Hufvudstadsbladet* den 22 december 1938, där han tydligt klargör att avsikten med boken inte var att redogöra för vilket vetenskapligt värde resan haft (Fougstedt 1938). Resebrev och boken *Brittiska intryck* riktades alltså till den intresserade allmänheten.

Flera år senare, 1954, publicerade Otto Andersson på engelska en vetenskaplig artikel om vistradition på Orkneyöarna i tidskriften *Budkavlen*². Där använde han delar av texten i *Åbo Underrättelser* och *Brittiska intryck* som grund. Intressant finner jag det vara att han gav ut sin beskrivning av resan till Orkneyöarna på engelska i *Budkavlen*, som i allmänhet inte tog till främmande språk i publiceringen. Otto Andersson kanske hoppades på internationella läsare. Att hans värddar och medhjälpare på Orkneyöarna gärna skulle ta del av vilka resultat han kommit till under sin insamlingsfärd ser vi av hans notis om att han publicerade sin text i snarlik form i *The Orcadian* den 16 mars 1939 (Andersson 1956:23). Den engelska artikeln i *Budkavlen* från år 1954 utgavs två år senare, 1956, som ett separat särtryck med särskild paginering. Det är denna publikation sidhänvisningarna i mina noter gäller.

De uppteckningar Otto Andersson gjorde på Orkney har bevarats i Sibeliusmuseum (IF 170). I arkivkapseln finns både notböcker och lösa notblad. Inga uppgifter lämnas om i vilket

sammanhang en visa eller ett musikstycke framfördes. Alla slag av mera omfattande kontextuppgifter saknas. Förutom titeln på stycket eller visan anges endast sångarens namn, ibland även hur gammal personen var vid framförandet och ytterst sällan av vem vederbörande lärt sig visan. I enlighet med tidens ideal var alltså själva fältmaterialet befriat från det mesta som inte precis var själva folkloren såsom begreppet definierades då man inte i allmänhet intresserade sig för annat än vistexten eller folkmusiken. Vill jag idag veta något om kontexten kring det insamlade materialet måste jag gå till andra typer av material. Därför blir inte bara den vetenskapliga artikeln utan också resebreven, som jag närmast kan uppfatta som ett slags ersättningar för de fältdagböcker som Otto Andersson förmodligen aldrig skrev, särskilt värdefulla³.

I fält

Det är Otto Anderssons intresse för detaljer kring fältarbetet med kontext och reflexivitet jag här vill koncentrera mig på. I de allmänt publicerade resebreven var detaljerna nedtonade, medan de var ofta förekommande i den vetenskapliga artikeln. Där beskrevs kontexten då Otto Andersson skildrade hur han närmade sig öarna. I jagform angav han klart och tydligt att han var ute efter att se om invånarna på Orkneyöarna fortfarande kunde ballader, visor eller folkmusik som hade någon relation med de skandinaviska balladerna eller med medeltiden (Andersson 1956:24–25). Hans utgångspunkt var alltså klassiskt folkloristisk för den tiden: att söka det gamla. På vägen till det beskrev han i stora drag Kirkwalls historia med en åttahundraårig katedral. I samma samband skildrade Otto Andersson katedralen i detalj, hur viktig den blev för honom som en andlig inspirationskälla, hur betydelsefull den blev för hans arbete och hur han brukade kontakta organisterna i de kyrkor han besökte utomlands (Andersson 1956:26). Detta ser jag som ett slags positionering och

Interiör av S:t Magnus-katedralen i Kirkwall. Postkort. Åbo Akademis bildsamlingar nr 101/71.

självreflektion och en tydlig beskrivning av hur ett fältarbete kunde inledas för honom. Det visade sig nämligen att prästen, som kom fram till honom medan han pratade med organisten i S:t Magnus-katedralen, skulle komma att hjälpa honom till hans främsta vägledare och kontaktperson i letandet efter vissångare och folkmusiker (Andersson 1956:26). Otto Andersson upprepade flera gånger att hans position som utlänning långt bortifrån underlättade kontakterna med invånarna på öarna (bl.a. Andersson 1956:26, 27). Överlag verkar det som om han ansåg sin sökan efter ballader och gammal folkmusik ske i sista stund. Man påstod, säger han, att ”förr” hade alla kunnat sjunga och spela, men nu var det för sent (Andersson 1956:27). Otto Andersson beskrev tydligt fältarbetets förväntningar, våndor, besvikelser och triumfkänslor. Men

som den erfarna fältarbetare han var gav han inte efter för minnena av sina negativa erfarenheter utan reste ut på öarna. Här syns hans akademiska självförtroende, han var erfaren och han var expert på hur det brukade vara: I något avlägset hörn brukade han hitta något av intresse (Andersson 1956:27). Han använde medvetet sina tidigare erfarenheter.

Otto Andersson beskrev landskap, väder och vind och (för)historiska monument, men berättade också hur han pratade med folk överallt där han drog fram för att höra efter det han sökte och överallt sade han att han var från Finland och drog nytta av sin exotiska ställning. Också hans sätt att skapa kontakter för att bli förd omkring på öarna beskrevs (Andersson 1956:28, 36). Ryktet om hans intresse spred sig och snart hade han en försvarlig mängd kontakter (Andersson 1956:42). Dessutom skrev han att han följde sin gamla vana att

faithfully [record] what the folk singer is singing. Among the general rules for a collector one of the most important – which I would like to stress here – is this: do not refuse to listen to and take down an air even if it is of little value. A remarkable ballad can suddenly spring to one's ears among trifling ditties (Andersson 1956:32).

Vidare ansåg Otto Andersson det vara absolut korrekt att anteckna ”interpolated or added phrases exactly as they are sung, even if the time is made irregular through added or lengthened notes in some bars” (Andersson 1956:52). Sångaren tillmättes alltså auktoriteten, inte folkloristen, även om Otto Andersson i ett annat fall begagnat sig av sin egen expertställning för att avgöra ett kinkigt folkloristiskt ärende (Wolf-Knuts 2000). I varje fall gav sångarnas repertoar en idé om vad som ansågs gångbart bland folk (Andersson 1956:52). Här tog Otto Andersson stor hänsyn till både de sångare han talat med och det samhälle i vilket de levde och verkade. En insamlare måste också berömma och uppmuntra och både gamla och nya sånger var

lika bra, ansåg han (Andersson 1956:32). Lika viktigt tycktes Andersson anse det vara att småprata innan han bad sångarna uppträda (Andersson 1956:38). Otto Andersson kunde också ta emot hjälp av någon som skrev ner texten medan han själv tog hand om upptecknandet av melodierna (Andersson 1956:42). Det var viktigt att inte låta sig störas under upptecknandet. Därför lät han en av sångarna framföra sin repertoar i den bil han rörde sig i (Andersson 1956:46). Otto Andersson lät alltså en redogörelse för sin fältarbetsmetod få utrymme i sin artikel. Intressant är också att han inte beskrev fältarbetet för sig och återgav melodierna för sig, utan han satte in de senare i den löpande texten om sina eskapader på Orkneyöarna. På det sättet får melodierna en kontext i den vetenskapliga publikationen av 1954 (1956).

Sättet att framföra visor och musik framgår också i viss mån i Otto Anderssons studie. När han redogjorde för de olika visorna och melodierna skrev han nämligen, förutom vem som sjöng dem, också hur de gjorde det och vad som gjorde melodierna speciella (Andersson 1956:30, 56). Han uttalade sig om repertoaren i trakten och smaken hos dem som han förmodade hade sjungit visor och spelat (Andersson 1956:52, 56). Det är självklart att vi idag inte kan klandra Otto Andersson för att han underlät att ställa strikt performansteoretiskt grundade frågor till sitt material, det vore en anakronism att begära det, men *att* han var intresserad av hur melodierna framfördes står helt klart av denna artikel.

Att jag idag använder performansteoretiskt inspirerade infallsvinklar på Otto Anderssons redovisningar för sitt besök ser jag inte som anakronistiskt. Ett viktigt perspektiv på forskning ser jag i att i ett gammalt material med nya metoder och teorier försöka finna ny kunskap. Det är självfallet kinkigt hur detta görs så att balansgången mellan det gamla och det nya blir välavvägd. Utvärderingen av en föregångares arbete måste alltid göras

med tanke på vilka hans förutsättningar och arbetsvillkor var.

Hur såg alltså Otto Andersson på fältarbetet och sin roll i det? Han kallar sin essä ”personal memories” (Andersson 1956:25): Han levererar egentligen därigenom en rätt så god beskrivning av sitt fältarbete när han var ute efter ballader. I högsta grad gjorde han sig tankar om sin egen roll som utländsk balladsamlare, om sina känslor inför arbetet och om sin fältarbetsmetod.

Det är intressant att Otto Andersson 1938, direkt efter sin resa, publicerade en reseberättelse om sin tur till Orkneyöarna. Den tidningsartikeln var inte och skulle inte vara vetenskaplig. En jämförelse mellan resebreven från 1938 i *Åbo Underrättelser*, sedermera publicerade i en monografi under titeln *Brittiska intryck*, och den engelska artikeln från 1954 (också utgiven som separattryck 1956) i den då mer eller mindre vetenskapliga tidskriften *Budkavlen* visar att Otto Andersson i den senare versionen av berättelsen om sina upplevelser är betydligt mera intim och omedelbar än i den senare. Trots att nästan tjugo år förflutit sedan han gjort sin resa är den vetenskapliga artikeln från 1954 full av formuleringar i jagform, av detaljer, av etnografi kring fältarbetet och framförandet. Den artikel som publicerades i dagstidningen *Åbo Underrättelser* och boken *Brittiska intryck* riktad till den bildade allmänheten är neutral, opersonlig, saklig och refererande. Visserligen förekommer där också beskrivningar av Otto Anderssons färder på Orkneyöarna, visserligen beskriver han också här vem han talade med och i viss mån är också dessa artiklar, den populära i *Åbo Underrättelser* och den vetenskapliga i *Budkavlen*, likalydande. Ändå saknas i den förra de stildrag som ger den sexton år yngre artikeln dess atmosfär av närhet. Tills vidare är och förblir det en gåta för mig varför den senare artikeln förefaller att stå närmare de ursprungliga händelserna än den som utkom strax efter resan. Kanske

det tog mycket lång tid att översätta texten till engelska. Kanske ett besök på en konferens på Hebriderna 1953 friskade upp Otto Anderssons minne av stämningarna och upplevelserna i samma trakter av norra Britannien sexton år tidigare och inspirerade honom till den senare artikeln (Andersson 1953). Kanske hade Otto Andersson som var kollega till professorn i filosofi vid Åbo Akademi och anglofil⁴, sociologen och antropologen Edvard Westermarck, kommit i kontakt med brittisk antropologi och läst engelsk antropologisk litteratur där fältarbetet fick en betydande plats. Kanske hade han därigenom redan före den performansinriktade vågen i folkloristiken insett hur vetenskapligt betydelsefullt det var att teckna omständigheterna kring insamlingen och att redogöra för kontexterna – i detta ords olika betydelser – för att andra forskare på ett inträngande sätt skulle få en möjlighet att förstå vad Otto Andersson varit med om på sin samlingsfärd. Det finns inga dagböcker bevarade, inte heller listor över läst litteratur, men hans bibliotek är bevarat och omfattar litteratur på engelska. Jag utgår här helt naivt från att han inte ”fabricerade” sin beskrivning av kontexten helt utan verklighetsbakgrund, utan föreställer mig att han av någon anledning insett att hans resa i västerled hade annat att ge folkloristiken än ”bara” själva visorna och musiken. Vad som var drivkraften bakom hans detaljerade och inkännande beskrivning nästan tjugo år efter själva resan har jag inte lyckats avslöja. Ett är dock säkert, nämligen att Andersson tidigt hade börjat reflektera över sin egen roll som fältarbetare. Det kanske inte skedde såsom vi idag skulle göra det. Det kanske inte heller skedde just precis när han befann sig i fält 1938, men efteråt har han tänkt över sin insats i fält, vilket framgår av artikeln från 1954 (1956).

Kontexten

De fem kontexttyper som Annikki Kaivola-Bregenhøj räknade med i sin studie kan jag

känna igen redan i Otto Anderssons reseberättelse. Hon fann en situationell kontext som hon hänförde till själva fältarbetet. Den kulturella kontexten gällde berättarens kulturella bakgrund. Den kognitiva kontexten omfattade både forskarens och intervjupersonens kännedom om inlärdade mönster enligt vilka de skulle förstå vad de hörde. Den lingvistiska kontexten gällde den rådande diskursen och folklorens ställning där (Kaivola-Bregenhøj 1996:52–53).

Den situationella kontexten är tydligt något som Otto Andersson hade känsla för. Det framgår av min analys av hans sätt att beskriva samarbetet med sagesmännen. Det samma gäller den kulturella kontexten, med alla Anderssons beskrivningar av samhället på Orkneyöarna. Den kognitiva kontexten kan jag se antydd i hans sätt att upprepa det faktum att invånarna på Orkneyöarna var intresserade och påverkade av att Otto Andersson kom från Finland. Två kulturer möttes, den finlandssvenska och den på Orkneyöarna och företrädarna för bägge fann detta exotiskt. Dessutom förväntade han sig att kunna finna paralleller i traditionen i de två geografiskt åtskilda områdena. Med andra ord tycks han därmed ha utgått från sin kännedom om mönster enligt vilka nordeuropeisk folkmusik och visa skulle skapas och bli igenkänd. Folklorens plats i den rådande diskursen tycker jag mig se i hans sätt att understryka att det är ballader han var ute efter. Balladerna hade ju en särställning i folkviseforskningen på hans tid.

Som slutsats konstaterar jag att Otto Andersson både positionerade sig i förhållande till sitt fältarbete och refererade till olika slag av kontexter. I vad mån han gjorde detta medvetet och systematiskt så som det förväntas inom folkloristiken idag förblir dock oklart.

Ulrika Wolf-Knuts, professor
Åbo Akademi, Åbo, Finland

Noter

- 1 Det har inte varit möjligt att hitta resebrevet i original i Åbo Akademi's biblioteks handskriftssamlingar, Sibeliusmuseums arkiv, det traditionsvetenskapliga arkivet Cultura vid Åbo Akademi eller i Åbo Underrättelsers arkiv.
- 2 En sentida antropolog som också återger berättelsen om sitt fältarbete i flera olika genrer är Margery Wolf, som beskrev det i sina fältanteckningar, en vetenskaplig artikel och som grund för en skönlitterär novell (Wolf 1992).
- 3 Inget av de i not 1 nämnda arkiven har kunnat uppbringa fältdagböcker.
- 4 Om skillnaden mellan tysk- och engelskspråkigt vetenskapligt skrivande, se Siepmann 2006:134, 143.

Arkivmaterial och litteratur

Arkivmaterial

Åbo:

Åbo Akademi

Sibeliusmuseum

IF 170 Otto Andersson. O.A:s uppteckningar av folkmelodier från Amerika, Estland, Hebriderna, Island, Orkneyöarna, Shetland, Skottland, Tyskland. Bildsamlingarna

Otto Andersson, porträtt. Accessionsnummer 113/81,

Postkort. Accessionsnummer 101/71.

Litteratur

Andersson, Otto 1920: *Bidrag till kännedom om Ålandsfrågan*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.

Andersson, Otto 1938a: I vikingarnas kölvatten. *Åbo Underrättelser* 19.6.1938.

Andersson, Otto 1938b: Irisk "Feis Geoil". *Åbo Underrättelser* 17.6.1938.

Andersson, Otto 1938c: Scapa Flow – St. Magnus katedral. *Åbo Underrättelser* 13.7.1938.

Andersson, Otto 1938d: Shetland. *Åbo Underrättelser* 25.9.1938.

Andersson, Otto 1938e: Vårdagar i Wales I–III. *Åbo Underrättelser* 29.5 och 1.6.1938.

Andersson, Otto 1938f: *Brittiska intryck*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.

Andersson, Otto 1953: Keltisk kongress på Hebriderna. *Hufvudstadsbladet* 5.12.1953.

Andersson, Otto 1956: *The Shetland Gue, the Welsh Crwth, and the Northern bowed harp [&] Ballad hunt-*

- ing in the Orkney Islands. (Särtryck ur *Budkavlen* 33 (1954).)
- Andersson, Otto 1967: *Finländsk folklore. Tidig kalendarieforskning. Finlandssvensk insamlingsverksamhet*. Åbo: ÅTTAS förlag.
- Ben-Amos, Dan 1996: Kontext. *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung* [...] hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich [...] 8. Berlin & New York: Walter de Gruyter. Sp. 217–237.
- Ben-Amos, Dan 1997: Performance. *Folklore. An encyclopedia of beliefs, customs, tales, music, and art* 2, ed. by Thomas A. Green. Santa Barbara: California ..., ABC-Clio. S. 630–635.
- El-Shamy, Hasan 1997: Context. *Folklore. An encyclopedia of beliefs, customs, tales, music, and art* 1, ed. by Thomas A. Green. Santa Barbara: California ..., ABC-Clio. S. 144–146.
- Finlands 1934: *Finlands svenska folkdiktning 5:1 Den äldre folkvisan*, utg. av Otto Andersson. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 246.)
- Finlands 1963: *Finlands svenska folkdiktning 6 Folkdans A1 Instrumentalmusik, menuetter, polskor, polonäser*, utg. av Otto Andersson. Åbo: Svenska litteratursällskapet i Finland. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 400.)
- Finlands 1964: *Finlands svenska folkdiktning 6 Folkdans A3 Bröllopsmusik*, utg. av Otto Andersson. Åbo: Svenska litteratursällskapet i Finland. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 402.)
- Finlands 1967: *Finlands svenska folkdiktning 5:3 Sånglekar*, utg. av Otto Andersson under medverkan av Greta Dahlström och Alfhild Forslin. [Helsingfors,] Svenska litteratursällskapet i Finland. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 423.)
- Forslin, Alfhild 1964: *Otto Andersson. Bibliografi 1895–1964*. Åbo, (s.n.)
- Forslin, Alfhild 1969: *Otto Andersson. Bibliografi 1895–1964. Komplettering och fortsättning*. Åbo, (s.n.)
- Fougstedt, Nils-Eric 1938: Reseintryck och musik. *Hufvudstadsbladet* 22.12.1938.
- Honko, Lauri 1981: Traditionsekologi – en introduktion. *Tradition och miljö*, utg. av Lauri Honko & Orvar Löfgren. Lund: LiberLäromedel. S. 9–63. (NIF Publications 11.)
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 1996: *Narrative and narrating*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica 1996. (FF Communications 261.)
- Krohn, Karle 1926: *Die folkloristische Arbeitsmethode begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschern*. Oslo: Aschehoug 1926. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B, Skrifter; 5.)
- Lilja, Agneta 1996: *Föreställningen om den ideala upp-teckningen*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet 1996. (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala B:22.)
- Nyqvist, Niklas 2007: *Från bondson till folkmusikikon. Otto Andersson och formandet av "finlandssvensk folkmusik"*. Åbo: Åbo Akademi förlag.
- Siepmann, Dirk 2006: Academic writing and culture. An overview of differences between English, French and German. *Meta* 51 (2006): 131–150.
- Skott, Fredrik 2008: *Folkets minnen*. Göteborg: Institutet för språk- och folkminnen 2008. (Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 53.)
- Wahlbäck, Krister 1964: *Finlandsfrågan i svensk politik 1937–1940*. Stockholm: Norstedts.
- Wolf, Margery 1992: *A thrice-told tale. Feminism, post-modernism, and ethnographic responsibility*. Stanford, California: Stanford University press.
- Wolf-Knuts, Ulrika 2000: Receptionen av A.P. Svenssons visor. *Upptecknat och inspelat*. Vasa: Finlands svenska folkmusikinstitut. S. 9–27. (Folk och musik 8.)

SUMMARY

What Otto Andersson did in the Orkney Islands

Otto Andersson (1879–1969) was one of the greatest Swedish Finn collectors of folk music and folk songs during the first half of the 20th century. During his time as an active folklorist, field work was hardly considered an act of creating scholarly material. Today, collectors are very well aware of their varying roles in the cooperation with their interviewees and the fact that

their impact on the interview is remarkable. Therefore, they are requested to leave information about the context and to be reflective. The main objective of this article is to discuss to what extent Andersson was ahead of his time and aware of the context of his folklore items, and to what extent he was reflective about his field work practice.

”Tillmälen och glåpord haglade” Om dagspressens formering av ”strejkande”, ”strejkbrytare” och ”arbetsvillig”

Robin Ekelund

Klockan är sju på kvällen den 23 september 1926 och i närheten av Malmöhus rör sig en ”stor folkmassa” i rask takt.¹ En bit framför springer tre yngre kvinnor – Ellen Nilsson samt Märtha och Margit Fridh. De tre kvinnorna försöker komma undan folksamlingen och har siktet inställt på sin tillfälliga bostad på Malmöhus 3. Kvinnorna springer allt vad de kan. De hinner inte, vågar inte se sig över axeln. Höjda röster når ifatt dem, gör dem varse sina förföljare. Andfådda och rädda rusar de in i ett närliggande trapphus där de plötsligt stöter på den 16-årige ynglingen Allan Franzén. Bakom dem tränger den upprörda och högljudda ”folkmassan” in. Ljudnivån i trapphuset stegras. Röster och skrik ekar fram och tillbaka, studsar, vrålar mellan väggarna. Kvinnorna är instängda i trapphuset, tillsammans med förföljarna.

Det är trångt. De trycker sig närmre varandra. Som för att söka skydd i varandras närvaro.

– *Det är strejkbrytare från Lund!* ropar en av efterföljarna.

Folket visslar och skriker.

– *Det är bäst att du ger dig tillbaka till Lund, ty där passar du bäst!* ryter Franzén som nu upplysts om kvinnornas sysselsättning. Hastigt ger han Ellen Nilsson ett slag i ansiktet med flata handen. Ellen vacklar till. Hennes kind ömmar och svullnar.

– *Vad gör du Allan?* ropar någon ur folkhopen.

Men Allan är fortfarande uppjagad. Han griper tag i Ellens kläder och börjar dra henne

nedför trappan. I panik lyckas hon slita sig loss och de tre kvinnorna pressar sig snabbt genom hopen, flyr ut ur trapphuset in mot staden. Folkmassan rusar efter.²

I *Malmö stads historia 1914–1939* anges att år 1926 utmärkte sig genom ett antal arbetsmarknadskonflikter vilka tog sig, med historikern Bengt-Åke Hägers ord, ”ovanligt elakartade” former (Häger 1989). Troligen beror Hägers formulering till stor del på att 1926 var året då strejken vid A.W. Nilssons barnvagnsfabrik eskalerade under de beryktade Möllevångskravallerna (Nyzell 2009). Men uppenbarligen var det även andra konflikter som antog allvarliga skepnader.

I Rådhusrätten lördagen den 16 oktober samma år stod förutom ynglingen Allan Franzén även två strejkande arbetare – en från nämnda barnvagnsfabrik och en från William Perssons lådfabrik – åtalade för brott. Anklagelserna var misshandel och våldsoffren var, enligt protokollen, ”arbetsvilliga”.³ Franzén erkände våldet mot Nilsson och dömdes till böter på 25 kr. Även de båda strejkande arbetarna dömdes skyldiga och fick betala böter. Men vad hade egentligen Franzén för motiv till dådet? Enligt domstolsprotokollet hade han ingen koppling till Wahlgren & Nordqvists papperslager, där alltså Ellen Nilsson och ”fröknarna” Fridh trots pågående strejk tagit anställning. Det förefaller heller inte troligt att han kände till kvinnornas sysselsättning innan folkmassan upplyst honom om detta. Trots allt verkar han ha reagerat snabbt,

nästan impulsivt, genom att slå till ”fröken” Nilsson. Vad som fick honom att agera på detta sätt är svårt att säkerställa. Kanske kan dock svaret sökas i dagspressens hätska debatt om strejker och strejkbryteri.

Syftet med denna artikel är att undersöka dagspressens formering av ”strejkande”, ”strejkbrytare” och ”arbetsvillig” i Malmö 1926. För att få grepp om denna formering kommer fokus inledningsvis att läggas vid att studera hur strejken skrevs fram som företeelse. Denna diskussion bildar sedan kontext inför analysen av hur ”strejkande”, ”strejkbrytare” och ”arbetsvilliga” formerades. Utifrån syftet är det min avsikt att föra fram ett diskursanalytiskt intresse för identitet, vilket sällan lyfts fram i forskningsfältet om strejker och arbetsmarknadskonflikter. Även mitt intresse för ”strejkbrytare”/”arbetsvilliga” tillför en hittills ofta förbisedd dimension i nämnda forskningsfält.

Till underlag för studien ligger framförallt två dagstidningar, socialdemokratiska *Arbetet* och konservativa *Skånska Aftonbladet*. Därutöver används en artikel från kommunistiska *Folkets Dagblad Politiken* (FDP).⁴ Tyngdpunkten ligger vid de nio veckor (28/8–22/10 1926) då strejken vid Wahlgren & Nordqvists papperslager utspelade sig, men material har också hämtats från strejkerna vid A.W. Nilssons och William Perssons fabriker. Den svenska dagspressen och journalistiken var vid denna tidpunkt inne i en moderniseringsprocess vilken bland annat innebar att en tidigare mer refererande nyhetsjournalistik förändrades till att gärna dramatisera sitt material, ofta vinklat utifrån tidningens politiska tillhörighet (Lundström 2004). Då artikeln bygger på dagspressens berättelser om strejker och konflikter ses tidningarna som opinionsbildande aktörer vilka med språket som verktyg konstruerade ”strejkande”, ”strejkbrytare” och ”arbetsvilliga”.⁵ Det är således i dagspressens berättande som strejkerna och den sociala verkligheten konstrueras. Språket

och berättandet blir en social handling (jfr Falkheimer 2004:49).

I analysen studeras ”strejkande”, ”strejkbrytare” och ”arbetsvillig” som diskursiva kategorier, som formeras genom de ord, begrepp och egenskaper som tillskrivs dem i dagspressens berättande. På så vis formeras tolkningsramar för synen på exempelvis ”strejkande”, vilket i förlängningen medför förutsättningar för hur individer erfar och agerar i den sociala verkligheten (jfr Holgersson 2005:53). Sålunda kan en analys av diskursiva kategorier bidra till en möjlig förståelse av ”ynglingen” Franzéns agerande. Dessa kategorier är dock aldrig fasta utan ständigt i förhandling då de tillskrivs olika innehåll beroende på bland annat situationen samt tidningens politiska färg (Winther Jørgensen & Philips 2000; Strömbäck 2000). Härmed uppstår såväl en osäkerhet som en öppenhet i formerandet, vilket kan användas för att försöka legitimera och förstärka eller tvärtom försvaga och delegitimera olika positioner.⁶ Tidningarnas politiska färg innebar också att de personer som tog arbete vid företag och/eller arbetsplatser som belagts med strejk och blockad kallades för olika saker. I vänsterpressen och från arbetarhåll kallades de för ”strejkbrytare”. I högerpressen samt hos arbetsgivarna betecknades de dock som ”arbetsvilliga”.⁷ I analysen tar min begreppsanvändning utgångspunkt i den källa som används, samt vilket av de båda begreppen som brukas i denna. I anslutning till analysen av ”strejkbrytare” och ”arbetsvillig” vidareutvecklas denna diskussion.

Arbetarstaden Malmö

Mellan 1860 och 1920 sexfaldigades Malmös befolkningsantal från 19 000 till 113 500 invånare och en stor arbetarklass och nya ”arbetarstadsdelar” satte prägel på staden (Berggren & Greiff 1996; Nyzell 2009:99). Socialdemokratin fick snabbt fäste och 1918 slöt inte mindre än 25 000 personer upp på Stortorget för att demonstrera för allmän röst-

rätt. Demonstrationerna hade anordnats av Socialdemokraterna (Nyzell 2009:113). När den allmänna rösträtten infördes året därefter vann partiet stora framgångar. Men eftersom stadens kommunallag krävde två tredjedelars majoritet för beslutsfattning tvingades Socialdemokraterna att samarbeta med de borgerliga, vilka därmed behöll ett visst grepp om staden (Nyzell 2005:41).

Inte bara i de politiska sammanträdesrummen var relationerna spända. Också på gatan manifesterades meningsskiljaktigheter genom demonstrationer, strejker, blockader och lockouter. Socialdemokratins och de fackliga organisationernas stärkta position medförde ett ökat antal arbetsmarknadskonflikter och arbetsgivarna började använda sig av strejk-brytare mer frekvent. Detta resulterade ofta i att oroligheter och ibland våldsamheter bröt ut, vilka skildrades i stadens tidningar (Nyzell 2009:108ff).

Dagspressens rapportering av strejker och konflikter i Malmö 1926 bör sålunda iakttas mot bakgrund av ansträngda relationer mellan såväl politiska som klassmässiga positioner vilka intensifierats under en längre tid. 1926 stod fortfarande de politiska gränsdragningarna och vägde och tidningarnas politiska färg satte tydliga avtryck på dess meningsinnehåll.

En fördärvlig verksamhet?

Konflikten vid Wahlgren & Nordqvists utvecklades till en föreningsrättsstrid då personalen avsåg att, enligt Svenska Handelsarbetareförbundets stadgar, ingå kollektivavtal, vilket avvisades av arbetsgivaren (Uhlén 1949:360).⁸ Strejken pågick därefter under nio veckor. Slutligen lade den medlande parten, Förlikningsmannen, fram ett förslag som båda parter enades om och personalen återgick till arbetet på papperslagret. Följaktligen skulle man kunna ana att de hätska skrivelser som förekommit i stadens dagstidningar kring nämnda strejk också skulle vara till ända. Men så visar sig inte vara fallet. Fredagen den

22 oktober publicerade *Skånska Aftonbladet* en kort artikel om den nu avblåsta strejken. Tidningen var starkt kritisk till att strejken överhuvudtaget ägt rum och skrev: ”I stort sett ha arbetarna gått in på de erbjudanden, som firman gjorde redan före strejkens ifrågasättande” (*Skånska Aftonbladet* 22/10 1926). Sannolikt kan *Skånska Aftonbladets* kritiska ton förstås då de ”allvarliga uppträden” som uppkommit i samband med strejken tas i åtanke, något som tidningen påpekar i artikeln. Vid ett flertal tillfällen hade nämligen konfrontationer mellan arbetare och ”arbetsviliga” uppstått, bland annat såsom gestaltades i inledningen av denna artikel. De arbetsviliga hade ”uppvaktats” flertalet gånger av en ”hotfull folksamling” då de klivit av spårvagnen på väg till det hotell i Limhamn där de inlogerades. Folksamlingen angavs vid något tillfälle ha uppgått till ”tusentals personer”.⁹ Därför ställde sig *Skånska Aftonbladet* högst kritisk till strejken, då denna enligt tidningen i slutändan heller inte lett någonvart: ”Vartill har nu denna konflikt tjänat? Villkoren bli ju ungefär de samma som arbetarna kunnat få utan strejk. Åter ett exempel på resultaten av de professionella strejkarrangörernas fördärvliga verksamhet!” (*Skånska Aftonbladet* 22/10 1926).

Dagen efter *Skånska Aftonbladets* artikel gav *Arbetet* sin bild av uppgörelsen. Här finns inga belägg för att strejken varit en fördärvlig verksamhet, snarare beskrevs den som en stor framgång för de strejkande arbetarna. *Arbetet* påpekade att arbetarnas löner förbättrats avsevärt och dessutom ”att firman förmåtts gå med på den kollektiva avtalsprincipen” (*Arbetet* 23/10 1926). Det senare beskrevs vara den största vinsten då det förmodades leda till bättre arbetsförhållanden. *Arbetet* gav följaktligen en diametralt annorlunda bild av strejkens uppgörelse och gick även i direkt polemik mot *Skånska Aftonbladet*: ”Här ha vi åter ett exempel på, hur litet denna tidning begriper av fackliga angelägenheter,

trots att den så gärna lägger sin näsa i blöt” (*Arbetet* 23/10 1926). *Arbetet* försökte härmed skapa en bild av okunskap från *Skånska Aftonbladets* sida och på så vis ge sig själv rätt i meningsskiljaktigheterna. För en läsare som följde rapporteringen i båda tidningarna var det förmodligen inte lika självklart vem som hade rätt och vem som hade fel. Om man tittar tillbaka på de nio veckor då strejken utspelade sig behandlade *Skånska Aftonbladet*, liksom *Arbetet*, konflikten och händelserna kring denna flera gånger.

Då *Skånska Aftonbladet* för första gången skrev om strejken vid Wahlgren & Nordqvists papperslager fokuserades på ”stridens förhistoria – vad saken egentligen gäller”. Tidningen skildrade arbetet på firman och att den med sin verksamhet utförde en ”inom landet [...] nationalekonomisk insats av ej föraktlig betydelse” (*Skånska Aftonbladet* 8/10 1926). Dessutom påpekade *Skånska Aftonbladet* att firmans verksamhet fungerat bra under tre års tid, tills det att de anställda velat gå med i Handelsarbetareförbundet och krävt löner i nivå med förbundets avtal. Betoningen av firmans ”nationalekonomiska insats” har en central betydelse i artikeln. Firmans verksamhet beskrivs inte bara som viktig för arbetsgivare, kunder eller Malmös handelsliv, utan också för landets ekonomiska drift i stort. Då firman satts i blockad och strejk utbrutit hindrar följaktligen fackföreningen denna insats. Landets behov och utveckling motverkas då 13 personer som uppges ha jobbat med ”sortering av papperslump m.m.” krävde bättre villkor (*Skånska Aftonbladet* 8/10 1926). Sålunda agerade både facket och de strejkande arbetarna emot nationens intresse med sin opatriotiska verksamhet. Genom att dessutom understryka att de ”arbetsvilliga”, vilka anställts för att firmans aktivitet skulle fortgå, var ”stort belåtna med de [av firman] erbjudna förmånerna” gavs ytterligare tyngd åt strejkens orimlighet (*Skånska Aftonbladet* 8/10 1926).

Om det i *Skånska Aftonbladet* beskrevs vara de strejkande arbetarna och fackförbundet som, med sin förkastliga verksamhet, bar skuld till strejken, var det enligt *Arbetet* snarare arbetsgivarens omoderna hållning som blev upprinnelsen till konflikten. Denne beskrevs av tidningen som ”antikverad och oresonlig” och angavs helt sonika ha avskedat arbetarna då dessa krävde lön enligt avtal (*Arbetet* 23/8 1926).

Firman har nämligen behandlat sin personal på ett minst sagt upprörande sätt. Att de kvinnliga arbetarna kallats för dj---a slynor finner denne arbetsgivare tydligen vara i sin ordning. Och då några av flickorna behövt dricka vatten under arbetstiden ha de i icke alltför hövlig ton erinrats om att detta skall göras på fritid! Något häröver behöver icke anföras för att karaktärisera denne arbetsgivares kynne (*Arbetet* 23/8 1926).¹⁰

Genom att känneteckna arbetsgivaren som fientlig och markera att denne kallat de kvinnliga arbetarna för ”dj---a slynor” ville *Arbetet* frammana en betydelse av en elak arbetsgivare, och i förlängningen att strejken var högst rimlig. Ett rättfärdigt medel att ta till gentemot en omedgörlig aktör.

Arbetets och *Skånska Aftonbladets* beskrivningar av konflikten och dess förhistoria går isär på de flesta punkter. Var strejken vid Wahlgren & Nordqvists fördärlig eller ej? För att förstå denna debatt bör den ses som en del i en fortlöpande och mer omfattande diskussion kring strejker som företeelse. Tidningarna agerade för att cementera sin tolkning av strejken och gick därmed i polemik med varandra. Då dessa meningsinnehåll krockade ställdes frågan på sin spets och det uppstod en förhandling om huruvida strejker var ett legitimt verktyg eller ej. I denna förhandling var formerandet av ”strejkande”, ”strejkbrytare” och ”arbetsvilliga” ett framträdande verktyg. Jag ska nu undersöka denna diskursiva formering närmre och börjar med att studera hur ”strejkande” formerades.

I en föreställd arbetargemenskap

Kanske är det missvisande att studera formeringen av ”strejkande” i *Arbetet*. Inte för att tidningen hade en uttalad politisk position – majoriteten av de svenska dagstidningarna bekände vid denna tid politisk färg – utan snarare för att *Arbetet* sällan använde begreppet ”strejkande” (Tollin 1967; Lundström, Rydén & Sandlund 2001:48ff). I dess ställe återfinns dock begreppen ”arbetare” och ”allmänheten”, begrepp vilka i mångt och mycket är bredare och mer inkluderande. Dessutom användes begreppen gärna sida vid sida i artiklarna för att formera en relation mellan de båda.¹¹

Begreppet ”allmänheten” användes för att åsyfta samtliga individer i samhället. Begreppet parades ihop med ”arbetare” för att inkludera de senare i allmänhetens skara och därmed betona dem som samhällsmedborgare. Samtidigt påpekade *Arbetet* med frånvaron av begreppet ”strejkande” att inte heller dessa separerades från nämnda skara. De var inte främst strejkande utan arbetare som tillhörde allmänheten och samhället. Frånvaron av begreppet strejkande i *Arbetet* kunde därmed ingjuta en känsla av gemenskap mellan Malmös strejkande och icke-strejkande arbetare.

I *Arbetet* fanns även en återkommande rapportering från både nationella samt internationella arbetsmarknadskonflikter.¹² Detta kan ses som ytterligare en metod för att främja en gemenskap och solidaritet bland arbetarna. Med hjälp av rapportering från andra konflikter talade tidningen om för sina läsare att de som ”arbetare” inte var ensamma i sin kamp, att denna också förekom på andra platser. Begreppet ”arbetare” formerades således som gränsöverskridande: genom att betona likheter – att de samtliga var arbetare i en klasskamp – och underbetona olikheter – exempelvis att vissa var gruvarbetare och andra fabriksarbetare, att de inte kom från samma land eller ens talade samma språk – skapades en känsla av samhörighet mellan personer som aldrig träffats. *Arbetets* förfä-

rande kan således tolkas som ett försök till att få en föreställd gemenskap i form av en gränsöverskridande arbetarklass att formars, samt att inkludera de strejkande arbetarna i denna föreställda arbetargemenskap (Anderson 1993).

Att benämna denna gemenskap som föreställd innebär dock inte att den ingalunda hade ett genomslag. Snarare finns argument för det motsatta, vilket inte minst uppslutningen vid demonstrationerna i Limhamn (där ett tusental personer kom för att demonstrera sitt förakt mot strejkbrytarna från en konflikt som från början berört endast 13 arbetare) vittnar om.¹³ Kanske skulle det till och med kunna hävdas att både demonstrationerna i Limhamn och *Arbetets* formering av en arbetargemenskap var uttryck för ett klassmedvetande i vardande, präglad av solidaritetskänslor och på ett lokalt plan även av gemensamma erfarenheter (jfr Lindqvist 1994:108). Vad som dock står klart för den vidare analysen är att då jag studerar formeringen av strejkande i *Arbetet* bör perspektivet vidgas till att även inkludera hur ”arbetare”, ”arbetarklassen” samt ”allmänheten” skrevs fram.

”Inga våldsamheter ha förekommit” – med skötsamhet som måttstock

De dagar då demonstrationerna mot strejkbrytarna från Wahlgren & Nordqvists ägde rum i Limhamn ryckte polis ut vid ett flertal tillfällen för att eskortera strejkbrytarna och förhindra direkta fysiska konfrontationer.¹⁴ I dagspressen gavs dessa händelser stort utrymme och blev grunden för en livlig diskussion. I *Arbetet* kunde den 8 oktober följande läsas:

Fyra av firman Wahlgren & Nordqvists strejkbrytare, vilka bo i Limhamn, fingo på torsdagskvällen stort sällskap, när de gingo hem. En stor människomassa – det uppgives ända till ett tusental – gjorde strejkbrytarna sällskap från spårväghållplatsen (*Arbetet* 8/10 1926).

I *Arbetet* kan olika strategier uttydas i skrivandet av konfrontationer mellan strejkande

och strejkbrytare. Som synes i citatet ovan rapporterades bland annat om en ”människo-massa” som gjort fyra strejkbrytare ”sällskap” på deras hemväg. Sällskap har man med vänner och medmänniskor och utgör gärna en situation av värme och omtänksamhet. Men då läsaren förväntades känna till den typ av konflikt vilken låg till grund för händelsen, angav ordet sällskap snarare en ironisk ton. På så vis avdramatiserades och förminskades händelsen.

Längre ner i samma artikel hittas följande uppmaning: ”Vi begagna tillfället uppmana allmänheten, speciellt de organiserade arbetarna, att icke av strejkbrytarnas närvaro och uppträden låta sig lockas till överilade handlingar”, och dagen efter i samma tidning: ”Situationen var vid ett tillfälle ganska hotande, men lyckligtvis avlöpte allt lugnt” (*Arbetet* 8/10 1926). Tidningen påpekade också att: ”Arbetarna i Malmö bruka i regel icke överila sig i dylika fall” (*Arbetet* 9/10 1926). *Arbetet* uppmanade till lugn och beskrev flera gånger att det inte skett några våldsamheter. Båda dagarna använde tidningen ordet ”överila”. I en tid där kontroll och rationalitet hyllades blev ”att överila sig” ett uttryck för det motsatta: kaos och oberäknlighet. Då *Arbetet* menade att arbetarna i Malmö ”i regel icke överila sig” formerades dessa efter tidens anda – som rationella och kontrollerade aktörer. Detta relaterar till det skötsamhetsideal som idéhistorikern Ronny Ambjörnsson tecknat i sina studier av det norrländska sågverkssamhället Holmsunds nykterhets- och fackföreningsrörelser. Ambjörnsson betonar skötsamheten som en idealposition och tolkar denna som ett led i en moderniseringsprocess. Arbetarklassens självuppfostran inom fackföreningsrörelserna beskrivs därmed som ett ”skötsamhetens projekt” (Ambjörnsson 2001; Horgby 1993). Då *Arbetet* oupphörligen berättade att ”[i]nga våldsamheter ha förekommit” och samtidigt försökte resonera de demonstrerande arbetarna till behärskning, nyttjade tidningen,

medvetet eller omedvetet, skötsamheten som ideal. På så vis formerades arbetarna som i grunden skötsamma och förnuftiga.

Men så fanns det händelser och situationer där det ofrånkomligen gått hett till och våldsamheter varit ett faktum. Även dessa situationer rapporterades i *Arbetet*, dock användes då en annan strategi. Genom att ange strejkbrytarnas namn, men inte (de strejkande) arbetarnas, underbetonades de senares roll i händelserna (*Arbetet* 23/7 1926). Härigenom skapades ett meningsbärande tomrum, vilket medförde att arbetarna förblev anonyma och på så sätt kunde uppfattas som passiva i jämförelse med strejkbrytarna. Samtidigt lät tidningen strejkbrytarna och deras namn få en framträdande plats, vilket medförde att dessa kunde uppfattas som ensamma och utstötta individer gentemot ett kollektiv av skötsamma arbetare.¹⁵ En strategi i *Arbetet* var således att formera arbetare och strejkbrytare som varandras motsatser. Med detta dikotoma angreppssätt konstruerades arbetare, med skötsamheten som måttstock, som kontrollerade och rationella subjekt.

Om läsaren istället plockade upp kommunistiska *FDP* eller konservativa *Skånska Aftonbladet* fanns det dock anledning att ifrågasätta arbetarna som skötsamma.

Skötsamma arbetare?

I viss mån befann sig *FDP* på samma politiska sida som socialdemokratiska *Arbetet*. Båda tidningarna förespråkade ett socialistiskt samhälle. Men då *Arbetet* stod för en reformistisk socialdemokratisk röst utgjorde *FDP* istället ett radikalt kommunistiskt alternativ (Tollin 1967). Tonläget i *FDP* var också klart annorlunda än *Arbetets*. Under rubriken ”Strejkbrytare ställer till bråk i Limhamn, Våldsamma demonstrationer mot packet” skrevs bland annat följande:

[...] Limhamns arbetare har visat sin avsky för detta pack så grundligt att de gjorde klokast i att försvinna.

Genom att uppföra sig slynaktigt och provokatoriskt retade de upp ärliga arbetare och fick därför en hälsosam lektion om hur arbetare uppfattar solidaritetsbrott [...]. Samtliga fönster i brytarnas logi har varit i beröring med stenar varför huset ser ut som ett minne från kriget (*FDP* 12/10 1926).

Liksom i *Arbetet* förmildrades våldet genom uttryck som ”hälsosam lektion” och ”beröring av stenar” (mina kurs.). Men händelserna – vilka i *Arbetet* rubricerades: ”vid dessa tillfällen intet som helst våld mot person eller egendom förekommit” (*Arbetet* 13/10 1926) – ter sig i *FDP* klart annorlunda. Inte minst genom att våldsmakarna i *FDP* benämns som ”ärliga arbetare” vilka provocerats av strejkbrytarnas ”slynaktiga” sätt. Även om *FDP* angav de senare som orsak till våldet, beskrevs de ”ärliga arbetarna” gladeligen ha ställt upp för att med våld lära strejkbrytarna konsekvenserna av ett solidaritetsbrott. Den radikala, nästan hatfulla, ton som genomsyrade *FDP*:s rapportering förstärktes ytterligare av revolutionära och militära referenser. Skådeplatsen i Limhamn förvandlas till en stridsplats som ”ser ut som ett minne från kriget” och arbetarna var ”beslutsamma i att kämpa sin strid till ett segerrikt slut” (*FDP* 12/10 1926). Detta språkbruk för tankarna till hetsig revolutions- och krigsromantik där våld och förstörelse förskönas i siktet på ett euforiskt segerögonblick. Ett segerögonblick vilket alltså delvis innebar att skrämja strejkbrytarna att ge upp sina ”judasuppdrag”. I *FDP* drog sig ”strejkande” och ”ärliga” arbetare inte för att ta till våld.

Hur såg man då i allmänhet på våld vid denna tidpunkt? I avhandlingen *Striden ägde rum i Malmö* diskuterar historikern Stefan Nyzell det kollektiva våldets gränser inom politiken. Utifrån en studie av nämnda strejk vid A.W. Nilssons fabrik i Malmö och de tillhörande Møllevångskravallerna 1926 visar han att våldets gränser var i rörelse. Genom att analysera *Arbetet* som företrädare för den socialdemokratiska arbetarrörelsen lyckas

Nyzell skönja en skör gräns mellan legitimt och illegitimt våld och menar att småskaliga våldsaktioner ansågs moraliskt försvarbara, medan det mer omfattande kollektiva våldet (såsom under Møllevångskravallerna) kunde överskrida gränsen för det tillåtna. Storskaliga våldsaktioner tillskrevs därför kvinnor och ungdomar som beskrevs inte veta bättre. Som kontrast till denna irrationella grupp ställdes disciplinerade och organiserade manliga arbetare vilka formerades som icke-våldsamma, eller i varje fall inte farligt och illegitimt våldsamma (Nyzell 2009: 345ff). Att organiserade arbetare i *Arbetet* skrevs fram som disciplinerade och skötsamma har betonats även i denna artikel. Det är också intressant att ställa *FDP*:s syn på våld gentemot denna av skötsamheten präglade diskurs.

Huruvida demonstrationerna i Limhamn var ”småskaliga” eller ”storskaliga” låter jag vara osagt, men utifrån *FDP*:s rapportering kan skönjas att våld inte avvisades. Snarare förhandlades våld som ett moraliskt försvarbart medel för att uppnå ideologiska mål. En ”ärlig arbetare” beskrevs inte dra sig för våldsamma reaktioner då denne blev provocerad. Våld användes också för att uppfostra oärliga och osolidariska arbetare. Det skötsamhetens projekt som kan spåras i *Arbetet* visar sig således inte vara representativt för den svenska vänsterpressen i stort, vilket kan ha berott på splittringen inom arbetarrörelsen under 1920-talet (Nyzell 2005:34). *Arbetets* reformistiska ideologi ställd mot *FDP*:s revolutionära ansatser skapade olika syn på förnuft och våld samt i förlängningen skillnader i hur ”strejkande” och ”arbetare” formerades.¹⁶ Hur ”strejkande” formerades i konservativa *Skånska Aftonbladet* ska nu ägnas uppmärksamhet.

Naiva överilningar

Tisdagen den 20 juli vid fem-tiden på eftermiddagen hade [Norling] och Larsen slutat sitt arbete vid lådfabriken och begivit sig på väg hem. I hörnet av Läga- och Grimsbygatorna möttes de av ett 20-tal strejkande, dels

från A. W. Nilssons korgfabrik och dels från lådfabriken. De tilltalades av arbetskarlen Svante Eriksson, vilken, i det han yttrat, vänd till Norling: ’Det är du din dj---, som tagit arbetet ifrån mig’, tilldelat Norling ett kraftigt slag. Slaget träffade Norling på högra sidan av munnen, så att han halvt bedövad föll omkull på gatan (*Skånska Aftonbladet* 23/7 1926).¹⁷

I *Arbetet* användes ogärna begreppet ”strejkande”. Istället formerades denna kategori som en del i en omfattande arbetargemenskap. I *Skånska Aftonbladet* gick tendensen däremot i motsatt riktning. I en artikel (citatet ovan) skildrades hur ”ett 20-tal strejkande” konfronterat två arbetsvilliga på deras väg hem från den strejkbelagda William Perssons lådfabrik. En av de strejkande, som benämndes ”arbetskarl”, beskrevs ha attackerat och misshandlat en av de arbetsvilliga. Händelseförloppet känns igen från flera liknande konfrontationer under samma år och *Skånska Aftonbladet* betonade att de strejkande begivit sig till platsen just ”för att ’skrämma’ de arbetsvilliga” (*Skånska Aftonbladet* 23/7 1926). De strejkande angavs alltså ha haft avsikten att få till en konfrontation och formeras på så vis som hotfulla och våldsamma. Genom att benämna dem som ”strejkande” separerades de också från den övriga arbetarskaran. Dessutom pekades den direkt våldsamme strejkaren ut med för- och efternamn, vilket ytterligare betonar strejkande som egensinniga och våldsamma.

I en kortare artikel med rubriken ”De strejkande roa sig” framhöll *Skånska Aftonbladet* ytterligare en orsak till oro för ”arbetsvilliga”. Tidningen berättade att de strejkande ”roat” sig med att sätta upp ”ett antal maskinskrivna lappar” som uppmanat till demonstrationer mot arbetsvilliga vid A. W. Nilssons barnvagnsfabrik (*Skånska Aftonbladet* 18/9 1926). Tidningen konstaterade dock att demonstrationer inte blivit av och menade att ”sannolikt ha de arbetare, till vilka uppropen riktats ett lugnare omdöme än de som klistrat upp [lapparna]”.¹⁸ På så vis skilde *Skånska Aftonbladet* återigen ut ”strejkande” från övriga ”ar-

betare”. Med orden ”roa sig” påtalade tidningen sedan det oseriösa och därmed illegitima i de strejkandes verksamhet. De formerades som en kontrast till arbetarklassen vilken i huvudsak beskrevs vara rationell och skotsam. Genom att dra en gräns mellan ”arbetare” och ”strejkande” förkastades och ibland även kriminaliserades den senare kategorin.¹⁹

Att *Skånska Aftonbladet* försökte kriminalisera ”strejkande” visar sig i tidningens rapportering av demonstrationerna i Limhamn: ”Vid flera tillfällen ha uppträden ägt rum, varvid hundratals – en gång, enligt vad uppgives, icke mindre än två tusen – arbetare ’följt hem’ eller ’mött’ de arbetsvilliga” (*Skånska Aftonbladet* 8/10 1926). Tidningen menade också att i samband med dessa händelser hade situationen blivit så hotfull att polisen som varit på plats tvingats kalla in ytterligare förstärkning. Indirekt ställde *Skånska Aftonbladet* sålunda ett antal retoriska frågor: Var inte det faktum att polisen tvingats agera, och dessutom fått kalla in dyra förstärkningar, nog för att förbjuda de strejkandes verksamhet? Skulle de ”arbetsvilliga” vara tvungna att utstå en ”olaglig pöbels” påhopp?

[...] under promenaden gjorde massan flera försök att tränga undan polisen för att så komma i direkt kontakt med de förhatliga kvinnorna. Tillmälen och glåpord haglade. Knuffar och trampningar på fötterna sparades ej heller. Men alla försök att reta ordningsmakten till ett hårdare uppträd misslyckades (*Skånska Aftonbladet* 9/10 1926).

Inte nog med att de ”strejkande” beskrevs ge sig på de ”arbetsvilliga” kvinnorna, de uppgavs dessutom inte ha haft respekt för lagens företrädare vilka de handgripligen försökte tränga bort för att kunna ge sig på de ”arbetsvilliga”. ”Massans” främsta mål beskrevs således vara att få till stånd en våldsam konfrontation. Då den inte lyckades tränga sig förbi polisen försökte man istället provocera polisen till våldsamheter. Indirekt ställer *Skånska Aftonbladet* sålunda frågan om

denna ”förkastliga folkmassa” inte hade annat i huvudet än att åstadkomma ett kollektivt slagsmål?

Alldeles i närheten av de förföljdas bostäder, ställdes emellertid polisen inför en situation, som ett ögonblick såg ut att kunna få otrevliga konsekvenser. Rätt emot dem kom nämligen en skara på flera hundra man marscherande i slutna led, och avsikten med denna manöver var tydligen att klämma polisen mellan sköldarna för att sedan fullfölja de hotelser, som ideligen utslungades. [...] I sista minuten öppnades emellertid leden på den annalkande hopen, och endast härigenom undgick man att få ett törhända blodigt slut på uppträdet (*Skånska Aftonbladet* 9/10 1926).

När ”efterföljarna” inte lyckades med sitt ”uppviglande syfte” ändrade de, enligt *Skånska Aftonbladet*, taktik. Tidningen förtydligade detta genom att byta metaforik. Den tidigare ”massan”, ett ord som gestaltar en samling människor utan organisation och struktur, marscherade nu ”i slutna led” och framstod således som en organiserad trupp vilken med olika ”manövrar”, taktfast och målmedvetet rörde sig framåt för att få till ett ”blodigt slut på uppträdet”.

Med metaforen ”folkmassa [min kurs.]” skildrades ett visst mått av oskuld och naivitet bland ”efterföljarna”. Med bytet av metafor och skildrandet av en organisatorisk trupp höjdes dock allvaret i beskrivningen av situationen. Något ytterst hotfullt och skrämmande trädde fram vilket, underförstått, inte hörde hemma i *Skånska Aftonbladets* bild av samhället. ”Personer med gammal erfarenhet, som bevittnade tilldragelsen, framhålla, att de icke så länge de kunna minnas varit med om en situation så hotande som denna” (*Skånska Aftonbladet* 9/10 1926). Då tidningen dessutom menade att händelserna ägt rum ”[a]ldeles i närheten av de förföljdas bostäder” underströks det skrämmande och allvarliga i situationen än mer. Hemmet som plats, vilket *Skånska Aftonbladet* anspelade på, associerades, då som nu, med föreställningar

om trygghet och säkerhet. Detta inskränktes dock i tidningens beskrivning av situationen. Hemmet förvandlades istället till en stridsplats. Inte ens här fick de ”arbetsvilliga” vara ifred. De ”strejkande” skydde inga medel. Situationen verkar dock ha avlöp förhållandevis smärtfritt, vilket *Skånska Aftonbladet* beskriver som i det närmaste turligt samtidigt som *Arbetet* menade att: ”Folkmassan demonstrerade lugnt och utan några som helst överilningar” (*Arbetet* 13/10 1926).

Då de arbetsvilliga, med polisens hjälp, lyckats komma i säkerhet beskrev *Skånska Aftonbladet* dock att demonstranterna på nytt samlats mod och kraft: ”[T]rakasserier [skulle] när som helst kunna upprepas”, varnade tidningen, ”[f]rån en trappa höll nämligen en av bråkstakarna ett litet brandtal till sina meningsvänner och manade dem att på nytt samlas som i afton samt då taga med sig ännu fler, som kunde tänkas hågade att lägga sina känslor i dagen” (*Skånska Aftonbladet* 9/10 1926). Trots att situationen beskrevs vara över och den marscherande folkmassan skingrats fanns det trots allt risk för att situationen skulle upprepas menade tidningen. ”Bråkstaken” skildras dock på ett ironiserande vis då den ”lilla brandtal” i efterhand ter sig som en klen aktion och ett antiklimax på en i alla avseenden misslyckad situation. Det skulle dock visa sig att dessa ”allvarliga uppträden” skulle återupprepas – dock ej i samma omfattning – och till grund för detta förelåg enligt *Skånska Aftonbladet* inte endast enstaka bråkstakars brandtal, utan framförallt tidningen *Arbetet*.

Blockadannonser – fläckar på skötsamhetens yta?

Här [befann sig] i går kväll över fyra tusen människor, hetsade av de ständiga blockadannonserna i 'Arbetet' [...] av dessa fyra tusen demonstranter är naturligtvis det absolut övervägande antalet i vardagslag hyggliga och skötsamma arbetare, som inte vilja göra en katt för när. Men dessa försåtliga blockadannonser och denna ständiga hets komma dem att tappa besinningen (*Skånska Aftonbladet* 9/10 1926).

Det var inte minst hos *Arbetet* som skulden till förföljelserna och våldsamteterna låg, menade *Skånska Aftonbladet*. Samtliga av de tusentals demonstrerande var i strejk under protesterna i Limhamn. De beskrivs istället som ”i vardagslag hyggliga och skötsamma arbetare”. Anledningen till att vanligt hederligt folk tappade fattningen och begick allvarliga aktioner som de i Limhamn berodde enligt tidningen på *Arbetets* hetsande i form av blockadannonser. Således exkluderades inte bara ”strejkande” ur den skötsamma arbetarskaran, utan också *Arbetet*.

I *Arbetet* fann läsaren nästan dagligen ”blockadannonser” vilka angav de firmor och företag som var satta i strejk, en metod för att upplysa om vilka affärer, varor och arbetsplatser som skulle undvikas. Då firmorna anställde strejkbrytare poängterades detta tydligt i annonserna. Tidningen meddelade inte endast att firman anställt strejkbrytare, utan informerade också om strejkbrytarnas namn och adress (se t.ex. *Arbetet* 11/10 1926). På så vis synliggjordes och formerades ”strejkbrytare” som ”de andra”. Utpekandet av ”strejkbrytare” underlättade även för dem som ville visa sitt missnöje mot individer som arbetade trots strejk, något *Arbetet* säkerligen var medveten om.

I avhandlingen *Klasskamrater* diskuterar etnologen Mats Lindqvist användandet av blockadannonser med utgångspunkt i Jean-Paul Sartres diskussion kring gruppbyggningens ”mekanik”. Lindqvist menar att man kan förstärka den egna gruppen genom att hota ”presumtiva avvikare med repressalier”. Detta tar sig uttryck i vad Sartre kallar ”terror” (Lindqvist 1994:112). ”Prickningen”, som Lindqvist benämner utpekandet av strejkbrytare, hade ett dubbelt syfte: ”Dels riktades den gentemot avvikaren själv – den skulle lära honom att inte göra om förseelsen. Dels verkade den i avskräckande syfte, som en påminnelse för de övriga om vad som hände om gränsen för det tillåtna [...] överskreds”

(Lindqvist 1994:118; jfr Nyzell 2009:157). Lindqvist pekar alltså på två syften, men utifrån händelserna i Malmö 1926 kan ytterligare ett, om än indirekt, syfte adderas. Nämligen ett uppmanande till förföljelser, hotelser och kanske till och med våldsamtet riktade mot ”strejkbrytare” (jfr Nyzell 2009:158). *Arbetets* blockadannonsering kan således tolkas som ett kollektivt hot med målsättningen att förstärka en arbetargemenskap. Sålunda utgjorde den en paradox i den annars av skötsamhet präglade socialdemokratiska tidningen.

Stigmatiserade medborgare

Skulle de som arbetade trots strejk kallas för ”strejkbrytare” eller ”arbetsvilliga”? I vänsterpressen var uppfattningen klar: de bröt mot strejken, förrådde sin klass och sina kamrater. Historikern Ingvar Flink menar att det från början rådde konsensus i användandet av begreppet ”strejkbrytare” men att arbetsgivarsidan sedan kom att föredra begreppet ”arbetsvillig” (Flink 1978:12f). Även de högerpolitiskt präglade tidningarna kom att föredra det senare.

I diskussioner kring ”strejkbryteri” ligger det nära till hands att använda de båda begreppen som synonymer (”strejkbrytare/arbetsvillig”). Men ett sådant förfarande missar en viktig poäng (vilken också missas i avfärdandet av ettdera begreppet), närmare bestämt att de olika begreppen kunde tillskrivas olika innebörd. På så sätt skapades ett ökat handlingsutrymme för tidningarnas politiska diskussion.²⁰ Att i den föreliggande diskussionen studera begreppen som skilda diskursiva kategorier (om än ofrånkomligen sammanlänkade) fyller således en analytisk poäng.

Historikern Yngve Tidman menar att strejkbrytare ansågs vara ”förrådare mot arbetarrörelsens grundläggande idé om solidaritet” (Tidman 1998:188). Lindqvist skriver att ”[a]vskyn mot strejkbrytaren var förståelig.

I samband med 1 maj-demonstrationen 1927 beslagtogs Malmöpolisens ett standar med texten "Arbetarna kan ej svältas ut trots strejkbrytarehjälp". Det är lätt att se att stigmatiseringen av "strejkbrytaren" också sträckte sig utanför arbetarpressens texter. Källa: Fotosamlingen, 1 Maj demonstrationer I, Arbetarrörelsens arkiv i Skåne.

Hans brott ointetgjorde effekterna av arbetarklassens mest verkningsfulla vapen: strejken" (Lindqvist 1994:126). Men hur skulle man veta vem som var "strejkbrytare"? I viss mån var strejkbrytarna "osynliga" för blotta ögat vilket gjorde dem "dubbelt farliga". Trots sitt förräderi kunde de komma undan med sina "brott" (jfr Lindqvist 1994:126). Inte minst därför kan blockadannonsernas utpekande ses ha varit centrala för arbetarsidan. Därför var också förföljelserna, eller "uppvaktningarna", viktiga då de visade att "vi ser dig, du kommer inte undan" (jfr Goffman 1972:55ff, 73ff). Vänsterpressens utpekande av "strejkbrytare" kan således ses som en social stigmatisering som fick tydliga konsekvenser. Men det var inte bara i blockadannonserna denna stigmatisering

ägde rum. Även på andra ställen formerades "strejkbrytaren" som avvikande.

Det torde emellertid icke kunna påvisas, att strejkbrytarna på något sätt blivit angripna till liv och lem, vilket Skånska Aftonbladet i en synnerligen indignerad ton har påkallat myndigheternas vaksamhet över. Istället bör det påpekas, att dessa arbetsvilliga [...] ej äro generade över att draga kniv, för att med sådant vapen i handen hota angripa dem, som möjligen råka komma i deras väg. [...] Strejkbrytarnas uppträdande är nämligen sådant, att anledning till allvarliga uppträden ofta förekomma (*Arbetet* 9/10 1926).

Citatet ovan är hämtat från *Arbetets* rapportering av demonstrationerna i Limhamn. Som tidigare diskuterats beskrev tidningen ideligen de demonstrerande arbetarna som skötssamma. Annat var det dock med "strejkbrytarna" som formerades som våldsamma och

provokativa. Inte minst utgjorde ”kniven” en nyckelsymbol i denna formering.²¹ Med kniven framträder en mängd av föreställningar som pekar på både blod och våld men också råhet och kallsinnighet. Att angripa någon med kniv innebär att ta sig ända in på kroppen på fienden. Att känna dennes lukt, se dennes uttryck av smärta och höra såväl andetag som skrik. Kniven som vapen förknippas även med lönnmördaren, en lömsk gestalt som håller sig och sitt vapen gömt, smyger upp bakom sitt intet ont anande offer för att utföra sitt dåd. Då *Arbetet* beskrev strejkbrytaren ”med sådant vapen i handen”, försökte man också frammana en bild av denne som våldsam, feg och kallsinnig. Dessutom varnade tidningen för att denne ”hota angripa dem, som möjligen komma i deras väg”. Därmed formerades ”strejkbrytaren” även som irrationell, otygglad och kanske till och med ociviliserad. ”Strejkbrytaren” uppges inte ha haft något högre syfte med sin kniv än att orsaka skada i en försumbar situation, vilket kan kontrasteras mot arbetarna, såsom de formerades i *FDP*, och deras målmedvetna samt ideologiska användande av våld i en klasskamp.

”Strejkbrytares” förmodade tendens att dra kniv, vara våldsamma och hotfulla användes också för att antyda att denna kategori hade erfarenhet av långt allvarligare företeelser. I *Arbetet* den 3 juni kunde exempelvis läsas att en strejkbrytare i Karlshamn ”levt rövare” och avlossat en revolver flera gånger gentemot en för ”strejken ovidkommande person”. Denna ”strejkbrytare” angavs ha en ”meritlista [...] synnerligen belysande för strejkbrytarekårens sammansättning” menade *Arbetet*. Han var tidigare dömd för våldtäktsförsök (*Arbetet* 3/6 1926). Cirka två månader senare presenterade tidningen ännu en ”strejkbrytare”: ”f.d. stationskarlen Norling, som nyligen avtjänat straffarbete för åtskilliga stölder i statens järnvägars godsmagasin” (*Arbetet* 23/7 1926). I ett av fallen alltså en våldtäktsman och i det andra en tjuv. Tidningen antydde mer eller

mindre indirekt att dessa var representativa för ”strejkbrytarekåren” som helhet. *Arbetet* formerade på så vis ”strejkbrytare” som kriminella, våldsamma, hotfulla och irrationella, vilket skapade en motsats till de ”skötsamma arbetare” tidningen höll om ryggen. Strejkbrytarna exkluderades således ur det ”vi” *Arbetet* sökte upprätthålla, ”arbetargemenskapen”.

Ansatzerna i *Arbetet* att kriminalisera kategorin ”strejkbrytare” kan således ses som ännu en strategi i stigmatiseringen av individer. ”Strejkbrytaren” beskrevs som farlig, inte bara för de ”strejkande” och strejken, utan för samhället i stort: ”Myndigheterna torde därför ha större anledning se till att inte dessa individer tillåts husera alldeles som de behaga” (*Arbetet* 9/10 1926). Till detta kan också läggas de epitet som användes för att beskriva ”strejkbrytare” inom såväl *Arbetet*, *FDP* som i övrig vänsterpress, exempelvis: ”svartfötter”, ”gulingar”, ”skabb”, ”blötdjur”, ”pack” och ”ljusskygga varelser” (*FDP* 12/10 1926; Nyzell 2009:132). Med dessa begrepp formerades ”strejkbrytare” till den lägsta sortens människa, en varelse i det närmaste utan mänskliga rättigheter. Stigmatiseringen gjorde på så vis, för att citera sociologen Erving Goffman, att strejkbrytaren reducerades från en ”fullständig och vanlig människa till en kastmärkt, en utstött människa” (Goffman 1972:12). Således legitimerades kategorin ”strejkbrytare” samt förföljelsen av de personer som positionerades i denna kategori.

Klassens offer

Med ovanstående diskussion i åtanke var det inte konstigt att den konservativa pressen och arbetsgivarna föredrog att använda ett annat begrepp än strejkbrytare. Då de istället använde benämningen ”arbetsvilliga” tog de också, medvetet eller omedvetet, chansen att formera en kategori helt annorlunda än arbetarsidans ”strejkbrytare”. Man ville att ”arbetsvillig” skulle få

en positiv klang. Men hur gjorde *Skånska Aftonbladet* detta?

På torsdags kvällen förekom i Limhamn ett uppträde, som ett slag såg hotande ut – det var åter arbetsvilliga, som utsattes för förföljelse och förolämpning [...] dessa arbetsvilliga [har] utsatts för ständiga trakasserier. Förmodligen inse de strejkande arbetarna själva ohållbarheten i sin ställning och vilja därför söka skrämman bort de arbetsvilliga för att få en kompromiss till stånd (*Skånska Aftonbladet* 8/10 1926).

Förföljelser, förolämpningar och trakasserier föreföll enligt *Skånska Aftonbladet* vara ett ständigt inslag i den arbetsvilliges vardag. Dessa beskrevs som byten för ett skräckvälde som försökte få igenom ”omedgörliga” och ”ohållbara” krav. De arbetsvilliga var enligt tidningen dessutom *oskyldiga* eftersom de med sin arbetsvillighet och insats gagnade landets ekonomi i stort. Utöver detta hade de, med Åkarpsslagen, också den lagliga rätten på sin sida. Ändå betonade man att de ständigt utsattes för de strejkande arbetarnas nycker.

Under rubriken ”Arbetsvilliga i Malmö misshandlade av strejkande arbetare” skildrade *Skånska Aftonbladet* en händelse i anknytning till strejken vid William Perssons lådfabrik. ”Av de erhållna slagen hade högra delen av underläppen spräckts, varjämte ett starkt blodflöde och svullnad uppstått” (*Skånska Aftonbladet* 23/7 1926). Genom att ingående beskriva en av de arbetsvilligas skador försökte tidningen forma en känsla för dennes utsatthet och samtidigt skapa sympati för andra i samma situation. *Skånska Aftonbladet* menade också att det var ”turligt” att två civilklädda poliser kunde ingripa ”[...] innan någon vidare misshandel hunnit utövas” (*Skånska Aftonbladet* 23/7 1926). De ”arbetsvilliga”, varav alltså en misshandlades, hade följaktligen stått hjälplösa inför det ”20-tal strejkande” som ville ”skrämmas”. I artikeln beskrevs hur en av de arbetsvilliga tagit fram ”en mindre hammare” ur fickan för att försvara sig, men detta var inte till någon

hjälp. De arbetsvilliga verkade inte heller haft mod och kraft att fly från platsen utan hade stått handfallna och beroende av att någon skulle ingripa för att avstyra situationen. I *Skånska Aftonbladets* formering av ”arbetsvillig” återfinns alltså inga av de provokationer, våldsamheter eller den kriminalitet som *Arbetet* tillskrivit ”strejkbrytare”. Tvärtom formerades ”arbetsvilliga” som offer för provokation och våld.

Vad gäller demonstrationerna i Limhamn betonade *Skånska Aftonbladet* att situationen var så farlig för de ”arbetsvilliga” att vi ”taga för alldeles givet, att polisen skall låta sig angeläget vara att i full utsträckning upprätthålla den allmänna ordningen och de enskilda medborgarnas säkerhet till liv och lem” (*Skånska Aftonbladet* 8/10 1926). Genom användandet av begreppet ”medborgare” poängterade *Skånska Aftonbladet* de ”arbetsvilliga” som individer med samhällsliga rättigheter. På så sätt formerades arbetsvilliga som inkluderade i en större samhällslig gemenskap, i vilken de våldsamma ”strejkande” ställdes utanför. I förhållande till diskussionen ovan om ”strejkbrytare”, kan begreppet ”medborgare” också ses som ett förmänskligande av en annars stigmatiserad kategori individer.

Värnlösa kvinnor?

Att de arbetsvilliga, vilka utsatts för folkmassornas hot och förföljelser i Limhamn, var kvinnor betonades tydligt av *Skånska Aftonbladet*. Tidningen meddelade att demonstranterna ”samlats för att förfölja och pina och plåga fyra stackars kvinnliga arbeterskor, som icke velat böja sig under fackföreningens barska påbud” (*Skånska Aftonbladet* 9/10 1926). Sålunda använde *Skånska Aftonbladet* föreställningar kring kvinnlighet och femininitet för att frammana en bild av ”de stackars kvinnliga arbeterskorna” som passiva och svaga. Därmed förstärkte tidningen ytterligare den offerroll i vilken ”arbetsvilliga” positionerades.²² När *Skånska Afton-*

bladet därutöver, i samma artikel, beskrev att händelserna i Limhamn innefattat ”4,000 modiga demonstranter mot fyra kvinnor” förefaller kvinnorna – vilka redan ska förstås som utsatta, passiva och svaga – ha varit i stort numerärt underläge. Troligen formulerade sig tidningen på detta sätt för att ironisera över demonstranterna vilka inte alls skulle förstås som ”modiga” utan fega.

Inte heller *Arbetet* undgick att notera ”strejkbrytarnas” kön. I denna tidnings utsago var dessa kvinnor däremot inte alls några svaga offer för demonstranterna. Istället skrev *Arbetet* att ”[d]en enda person som förgått sig var en av de ’värnlösa’ kvinnliga strejkbrytarna, som enligt samstämmiga uppgifter dragit kniv” (*Arbetet* 13/10 1926). Den kvinnliga strejkbrytaren som drog kniv skulle dock inte alls förstås som ”värnlös”. Snarare motsatsen. Likt *Skånska Aftonbladet* använde sig alltså även *Arbetet* av ironi i sin beskrivning av ”de andra”. De kvinnliga ”strejkbrytarnas” våldsamma och hotfulla tendenser bröt även kraftigt mot rådande föreställningar om kvinnlighet, vilket tidningen troligen var medveten om. Kunde verkligen en kvinna dra kniv och provocera till våld? Sannerligen passade detta agerande inte in i ett förväntat moderligt och omhändertagande kvinnoideal. De ”värnlösa kvinnliga strejkbrytarna” degraderades således till en låg och ovärdig form av kvinnlighet. Kanske försökte *Arbetet* till och med exkludera dem från kvinnligheten helt och hållet? Istället formerades de som en anomali, en avvikelse som inte passade in någon annanstans än som ”strejkbrytare”.

I och med detta ska jag åter rikta fokus mot det 16-åriga tidningsbudet Allan Franzén och den våldsamma situationen med Ellen Nilsson och Märtha och Margit Fridh, för att på så sätt sammanfatta och avsluta artikeln.

”Vad gör du Allan?”

Att ”ynglingen” Allan Franzén misshandlade Ellen Nilsson, som trots pågående strejk inne-

hade anställning på Wahlgren & Nordqvists papperslager, kan utläsas i domstolsprotokollet. Men varför gav sig Franzén på ”fröken” Nilsson? Som tidigare nämnts angavs ingen direkt anknytning mellan Franzén och den pågående strejken. Motivet bör snarare sökas på annat håll.

I artikeln har jag fördjupat mig i dagspressens rapportering kring strejker och strejkbryteri i Malmö 1926 för att studera formeringen av ”strejkande”, ”strejkbrytare” och ”arbetsvillig”. Jag har jobbat kontrastivt, analyserat olika röster och berättelser för att skönja hur dessa kategorier formerades i en pågående diskurs som präglades av flera frågor: Var ”strejkande” skötsamma och förnuftiga i sina förfaranden, eller var de våldsamma och oacceptabla? Provocerades de av ”strejkbrytare” eller var det i själva verket tvärtom? Borde personer som tog anställning trots pågående strejk ses som förhatliga ”strejkbrytare” eller välsinnade ”arbetsvilliga”?

Socialdemokratiska *Arbetet*, kommunistiska *Folkets Dagblad Politiken* och konservativa *Skånska Aftonbladet* formerade ”strejkande”, ”strejkbrytare” och ”arbetsvilliga” på olika sätt. Såväl *Arbetet* som *FDP* sökte förstärka och legitimera kategorin ”strejkande”, bland annat genom att inkludera den i en större gemenskap, ett ”arbetar-vi”. Detta gjordes dock på skilda sätt. *Arbetet* formerade ”strejkande” som skötsamma, förnuftiga och kanske framförallt icke våldsamma. *FDP* formerade också ”strejkande” som förnuftiga, men här artikulerades ett annat förnuft, ett förnuft där våldsaktioner i mångt och mycket var ett legitimt medel i kampen mot ”klassens förrädare”. Dessa förrädare, ”strejkbrytare”, stigmatiserades och formerades i såväl *Arbetet* och *FDP* som ”de andra” och exkluderades ur arbetar- och ibland även samhällsgemenskapen (jfr Nyzell 2009:155ff).

Skånska Aftonbladet försökte delegitimera kategorin ”strejkande” genom att formera denna som våldsam och irrationell. Därmed

exkluderades de från en i övrigt skötsam arbetarklass. Här var det alltså ”strejkande” som formerades till ”de andra”. Samtidigt försökte *Skånska Aftonbladet* formera kategorin ”arbetsvillig” som ett offer för de strejkandes våld, hot och förföljelser. På så vis inkluderades ”arbetsvillig” i en omfattande samhällsgemenskap, vilket förstärkte och legitimerade denna position.

I analysen har jag även diskuterat hur tidningarna dramatiserade/avdramatiserade händelser och legitimerade/delegitimerade olika diskursiva kategorier. Exempelvis användes ironi för att driva med och förlöjliga ”de andra” och på så vis bilda politisk opinion. Dessutom beskrevs ”de andra” gärna i förminskande ordalag genom att man tillskrev dem negativt laddade föremål och egenskaper.

Under 1926 var denna politiskt färgade debatt i allra högsta grad i rörelse och jag har valt att tolka den våldsamma situationen i trapphuset på Malmöhus 3 som ett uttryck för denna debatt. Då Franzén fått reda på de tre kvinnornas sysselsättning förändrades troligen hans sätt att uppfatta situationen. Framför sig hade han inte längre tre kvinnor utan ”strejkbrytare” och därmed förrädare. Plötsligt fanns risken att de skulle dra kniv mot honom. Hur skulle han agera? Han slog och direkt ropade någon: ”Vad gör du Allan?” Kanske visste han inte om han hade gjort rätt eller fel.

Robin Ekelund, doktorand

Nationella forskarskolan i historia, Malmö högskola

Noter

- 1 Följande avsnitt konstrueras med utgångspunkt i protokollet från Rådhusrätten Malmö A1 DA: vol. 144, bilaga 542, 1926 (Malmö Stadsarkiv). Gestaltningens formen är inspirerad av etnologen Karin Salomonssons användande av ”hyperberättelser” och ”faction” (Salomonsson 1998:92ff, 96ff). I gestaltningens formen används inslag av fiktion. Närmare bestämt har jag skrivit in kropps- och känslouttryck
- 2 Rådhusrätten Malmö A1 DA: vol. 144, bilaga 542, 1926 (Malmö Stadsarkiv).
- 3 Rådhusrätten Malmö A1 DA: vol. 144, bilaga 542, 1926 (Malmö Stadsarkiv).
- 4 Avgränsningen till dessa tre tidningar beror på att debatten kring strejken vid Wahlgren & Nordqvists främst blossade upp i just dessa. För en mer ingående presentation av *Arbetet* se Nyzell (2009:102ff) samt för presentation av övriga se Tollin (1967).
- 5 Förutom min artikel återfinns ett intresse för dagspressens strejkbevakning även hos språkvetaren Henrik Rahm (2001). Rahm studerar dock inte någon av strejkerna i Malmö 1926.
- 6 För en teoretisk diskussion av hur aktörer och grupper legitimeras/delegitimeras, se Della Porta & Diani (2006:106).
- 7 Inte bara begreppen ”strejkbrytare” och ”arbetsvillig” är problematiska. Även begreppet ”arbetsgivare” kan ifrågasättas då det förkunnar att firman/företaget gav jobb åt arbetare. Istället skulle begreppet ”arbetsköpare” kunna användas, alltså att firman/företaget köpte arbetskraft. Jag har dock valt att använda mig av det förstnämnda då detta begrepp återfinns i källmaterialet.
- 8 Föreningsrättsstrider i anslutning till Svenska Handelsarbetareförbundet var heller inte någon ovanlig förekomst. Typiskt för dessa ”strider” ansågs vara att strejkbrytare plockades in av arbetsgivaren, vilket ofta ledde till att de fick en ”allvarlig karaktär” (*Minnesskrift. Svenska Handelsarbetareförbundets första kvarts sekel, 1906–1931*, 1931).
- 9 Polisvaktstidning 5 Malmö, A3:2, rapportkopior s. 257–258, 1926 (Malmö Stadsarkiv).
- 10 Diskussionen kring friheten att ta paus för dricka hade vid denna tidpunkt pågått länge. Redan 1884 förfasade sig en skribent (möjligen August Palm) i *Folkviljan* över att arbetarna inte längre fick dricka på arbetstid ”huru mycket de än plågas av törst” (Berggren 1991:306).
- 11 Se t.ex. *Arbetet* 8/10 1926.
- 12 Till t.ex. Kol- och gruvstrejken i England, samt strejker i Kalmar och Stockholm.
- 13 Svenska Handelsarbetareförbundets avd. 12 Verksamhetsberättelse, 1926.

- 14 Polisvaktstidstakt V Malmö, A1: 2, kladdjournal, 7/10 1926 (MS).
- 15 Att *Arbetet* inte angav arbetarnas namn fyllde även syftet att tidningen inte ville peka ut ”sina klasskamrater”, som i så fall skulle riskerat att falla ”offer” för Åkarpstagen (jfr Nyzell 2009:165). Åkarpstagen, som antogs 1899, gjorde det olagligt att med hot förhindra någon att arbeta, vilket således underlättade strejkbryteri samtidigt som det försvårade fackföreningarnas och de strejkande arbetarnas verksamhet (Johansson 2002:124).
- 16 Se historikern Roger Johansson som visat hur olika politiska positioner förmedlar historiska händelser på vitt skilda sätt. Exempelvis studerar Johansson hur Ådalenhändelserna 1931 gestaltas på olika sätt utifrån olika politiska perspektiv i de begravningsfilmer som producerades kort efter de direkta händelserna (Johansson 2002:107ff).
- 17 *Skånska Aftonbladet* bygger i stor utsträckning sitt reportage på kriminalpolisens rapport om händelsen (*Skånska Aftonbladet*, 23/7 1926).
- 18 Inte bara *Skånska Aftonbladet* reagerade på dessa maskinskrivna lappar. Även *Arbetet* publicerade en artikel med anledning av dessa och uppmanade sina läsare att ”uppvisa största vaksamhet gentemot sådana uppenbara försök att provocera fram våldshandlingar” (Nyzell 2009:165).
- 19 Faktum är att de strejkande arbetarnas verksamhet, i och med Åkarpstagen, definitivt låg på gränsen för vad lagen tillät (Johansson 2002:124).
- 20 Begreppen ”strejkbrytare” och ”arbetsvillig” har också diskuterats av Roger Johansson (Johansson 2006).
- 21 För en diskussion av Sherry Ortners begrepp ”nyckelsymboler”, alltså ”centrala symboler som innehåller förtätade budskap om grundläggande tänkesätt och värderingar”, se Ehn & Löfgren (2004:21ff).
- 22 För en diskussion av kvinnlighet och femininitet, se Holgersson (2005:207).
- Svenska Handelsarbetareförbundets avd. 12 Verksamhetsberättelse, 1926 (Arbetarrörelsens arkiv i Skåne).
- Dagspressmaterial*
Arbetet – 3/6, 23/7, 23/8, 8, 9, 11, 13, 23/10 1926
Folkets Dagblad Politiken – 12/10 1926
Skånska Aftonbladet – 23/7, 18/9, 8, 9, 22/10 1926
- Litteratur*
 Anderson, Benedict 1993: *Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.
 Ambjörnsson, Ronny 2001: *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930*. 4. uppl. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
 Berggren, Lars 1991: *Ångvisslans och brickornas värld: om arbete och facklig organisering vid Kockums mekaniska verkstad och Carl Lunds fabrik i Malmö 1840–1905*. Lund: Lunds Universitet.
 Berggren, Lars & Greiff, Mats 1996: ”Från Lugnet till Rosengård – hundra år av bostadssegregation”. *M: tidskriften om Malmö* (nr 2). Malmö: Kulturföreningen Trumslagaren.
 Davis, Natalie Zemon 1985: *Martin Guerres återkomst*. Stockholm: Ordfront.
 Della Porta, Donatella & Diani, Mario 2006: *Social movements: an introduction*. 2. ed. Malden, MA.: Blackwell.
 Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2001: *Kulturanalyser*. 2. [omarb.] uppl. Malmö: Gleerups.
 Falkheimer, Jesper 2004: *Att gestalta en region: källornas strategier och mediernas föreställningar om Öresund*. Stockholm/Göteborg: Makadam.
 Flink, Ingvar 1978: *Strejkbryteriet och arbetets frihet: en studie av svensk arbetsmarknad fram till 1938*. Uppsala : Uppsala University Press.
 Goffman, Erving 1972/2009: *Stigma: den avvikandes roll och identitet*. 2. omarb. uppl. Stockholm: Prisma.
 Holgersson, Ulrika 2005: *Populärkulturen och klass-samhället: arbete, klass och genus i svensk dampress i början av 1900-talet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
 Horgby, Björn 1993: *Egensinne och skötsamhet: arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
 Häger, Bengt-Åke 1989: ”I skuggan av världskrig och världskris”, i Bjurling, Oscar, Back, Pär-Erik, Malmsten, Bo & Häger, Bengt Åke (red.). *Malmö stads historia. D. 5, 1914–1939*. Malmö: Malmö stad.

Referenser

Arkivmaterial

- Polisvaktstidstakt 5 Malmö, A3:2, rapportkopior s. 257–258, 1926 (Malmö Stadsarkiv).
- Polisvaktstidstakt 5 Malmö, A1: 2, kladdjournal, 7/10 1926 (Malmö Stadsarkiv).
- Protokoll från Rådhusrätten Malmö A1 DA: vol. 144, bilaga 542, 1926 (Malmö Stadsarkiv).

- Johansson, Roger 2002: "Folkhemmets tröskel – Ådalen 1931" i Österberg, Eva (red.). *Socialt och politiskt våld: perspektiv på svensk historia*. Lund: Historiska Media.
- Johansson, Roger 2006: *Ådalen 1931 – minuterna som blev historia: metodbok till en digital dokumentsamling*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindqvist, Mats 1994: *Klasskamrater: om industriellt arbete och kulturell formation 1880–1920*. [Ny utg.] Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Lundström, Gunilla 2004: *När tidningarna blev moderna: om svensk journalistik 1898–1969*. Göteborg: NORDICOM.
- Lundström, Gunilla, Rydén, Per & Sandlund, Elisabeth (red.) 2001: *Den svenska pressens historia. 3. Det moderna Sveriges spegel (1897–1945)*. Stockholm: Ekerlid.
- Minnesskrift: *Svenska handelsarbetareförbundets första kvarts sekel: 1906–1931*. 1931. Malmö: Svenska handelsarbetareförb.
- Nyzell, Stefan 2005: *Arbetarnas Møllevången och Møllevångskravallerna 1926*. Malmö: Malmö museer nr 4.
- Nyzell, Stefan 2009: "Striden ägde rum i Malmö": *Møllevångskravallerna 1926: en studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*. Malmö: Malmö University Press.
- Rahm, Henrik 2001: *Journalistikens anatomi: analyser av genrer och textmönster i fem strejkbekämpningar i svensk dagspress 1879–1966*. Lunds Universitet.
- Salomonsson, Karin 1998: *Fattigdomens besvärjelser: visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*. Lund: Historiska Media.
- Strömbäck, Jesper 2000: *Makt och medier: samspelet mellan medborgarna, medierna och de politiska makthavarna*. Lund: Studentlitteratur.
- Tidman, Yngve 1998: *Spräng Amalthea!: arbete, facklig kamp och strejkbryteri i nordvästeuropeiska hamnar 1870–1914*. Lund: Lund University Press.
- Tollin, Sven 1967: *Svensk dagspress 1900–1967: en systematisk och kommenterad kartläggning*. Stockholm: TU:s förl.
- Uhlén, Axel 1949: *Facklig kamp i Malmö under sju decennier: historik*: på Malmö fco:s uppdrag utarb. Malmö.
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise 2000: *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

SUMMARY

"Epithets and insults rained"

On the daily newspapers formation of "strikers", "strike breakers" and "willing to work"

The starting point of this article is a violent situation in Malmö 1926 involving three female strikebreakers hired at the Wahlgren & Nordqvists paperstock warehouse, a crowd of hostile pursuers, and a young male. The situation climaxed with the young male physically pushing and hitting one of the female strikebreakers before she could break loose and escape the situation. But why did the young male become violent? As it seems there was no connection between him and the strike in which the women were involved. I have chosen to seek the answer in the ongoing debate about strikes and strikebreaking in the city's newspapers. The purpose of the article is thus to study the formation of "striker", "strike-breaker" and "willing to work" ("arbetsvillig") in Malmö in the daily newspapers in 1926. I use articles first and foremost

from the social-democratic newspaper *Arbetet* and from the conservative *Skånska Afionbladet*. Studying the reports of strikes and strikebreaking (though focusing on the strike at Wahlgren & Nordqvists) I conclude that "striker", "strike-breaker" and "willing to work" were categories very much in contention and debated of whether to be included in the working class at large or not. One strategy used by the newspapers involved the idea of the Swedish working class as well-behaved and rational and thus forming the antagonists, whether labeled "striker", "strike-breaker" or "willing to work", as violent and irrational to weaken their position. I also show that the newspapers used metaphors and irony to criminalize, make fun of, and thus, exclude the antagonists as a forming of the Other.

NYA AVHANDLINGAR

Margrit Wettstein: *Liv genom tingen. Människor, föremål och extrema situationer*. Brutus Östlings bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 2009. 155 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7139-831-4.

Nästan hela bildutrymmet i Margrit Wettsteins *Liv genom tingen. Människor, föremål och extrema situationer* har vikts för att illustrera konkreta saker. Det rör sig om vardagliga föremål som en knapp, några barnskor, en elgitarr och en stensamling. Avhandlingen är en engagerad argumentation för att också sådana, till synes oansenliga, ting kan få livsavgörande betydelser för människor som drabbats av extrema förluster och händelser. Objekten har fotograferats mot neutral bakgrund och ofta var för sig, som är vanligt i museernas dokumentationer. Kanske har greppet inspirerats av Wettsteins verksamhet som intendent vid Nobelmuseet. Det speglar också att avhandlingen, där "objekt" fått en egen post i källförteckningen, ingår i ett växande vetenskapligt intresse för det materiella.

Empirin presenteras i form av elva biografier som innefattar oförutsedda och fruktansvärda händelser, avgörande brytpunkter av ett slag som ledde till "att en livsvärld försvann" (s.14). Här förekommer dels personer som överlevt nazisternas försök att utplåna det judiska folket under andra världskriget, dels anhöriga till människor som dödades i terrorattacken i New York den 11 september 2001. "Överlevande" och "efterlevande" förenas av att de hamnat i tillstånd av förlamande sorg, ensamhet och desorientering men trots detta förmått uthärda att fortsätta finnas till. Vad Wettstein främst tar fasta på är att konkreta föremål spelat en viktig roll i samtliga drabbades omorienterings- och överlevnadsprocesser.

Analysen bygger på material som kommit till genom ett relativt omfattande insamlings- och fältarbete mellan 2004 och 2008. Under dessa år genomförde Wettstein arkivstudier i Sverige och Schweiz samt intervjuer i Sverige och USA, dit hon reste i omgångar. Några av personerna i studien, däribland de båda Nobelprista-

garna Nelly Sachs och Thomas Mann, kommer till tals postumt genom skönlitteratur, dagböcker och biografier. Till materialet hör också observationer från ofentliga minneshögtider. Syftet definieras (s.14) som att tolka vilken betydelse ting får för människor som varit med om extrema livssituationer. Det framkommer att tyngdpunkten ligger mindre på det materiellas skiftande betydelsespel än på inlevelse med det ofattbart svåra. Man kan nog säga att avhandlingen drivs av ett existentiellt, snarare än ett rent kulturvetenskapligt, kunskapsmål, därmed inte sagt att detta teoretiskt inte skulle gå att förena.

Avhandlingen består av fem kapitel: *Inledning, Rörelse, Förlust, Smärta och Återskapelse*. Deras placering i dispositionen beskriver en processuell utveckling och alluderar (ganska fritt) till två klassiska modeller för mänskliga förändringsprocesser, en kulturvetenskaplig och en mer individualpsykologisk. I en teoretisk ansats rör sig forskaren mellan den psykoanalytiska traditionen och det kulturvetenskapliga tänkandet, ofta med en fenomenologisk ingång. För sin förståelse av mänskliga kriser hämtar hon inspiration från psykoterapin och från Victor Turners utveckling av Van Genneps arbete om s.k. passageriter. Främst tar hon fasta på den ritualteoretiska diskussionen om liminalitet som en form av social frikoppling mellan faser av mer stabil tillhörighet, ett tillstånd präglad bl.a. av frihet, fara och isolering. I Turners tänkande berörs också den starka gemenskap som kan utvecklas hos en grupp som delar en ritualiserad och tillfällig statuslöshet, vilket inte tas upp av Wettstein. Istället liknar hon det kollektiva tillståndet vid en individs upplevelse av att befinna sig i en situation där hela den tidigare kända världen plötsligt och ohjälpligt gått förlorad. För att inte fastna där utan komma vidare måste inte bara faserna före och efter länkas samman. Också den kaotiska isoleringen mittemellan måste komma med i en nyorientering. I den psykoanalytiska praktiken möjliggörs detta av analysandens egen narrativ. I avhandlingen argumenteras för att också föremål kan spela en sådan, räddande och sammanlänkande, roll.

Resonemanget refererar till object-relation-skolans

stora namn Winnicott. Som bekant myntade denne begreppet övergångsobjekt, för föremål som barn utvecklat särskilda känslomässiga bindningar till. Ett sådant fungerar som en ställföreträdande närvaro av en saknad frånvarande och gör det därför uthärdligt för barnet att vara åtskild eller ensam, åtminstone tillfälligt. Både i sin begreppsanvändning och i den huvudanalys som löper genom hela avhandlingen ligger Wettstein nära den cypriotiske forskaren Vamik Volkan, som alltså tillämpar Winnicott för att diskutera hur människor använder sig av vad han kallar "linking objects" i särskilt svåra sorgearbeten. Volkan menar också att vissa, särskilt laddade och avgränsade, minnen kan användas på ett liknande sätt, något Wettstein resonerar om i termer av "imaginära objekt".

Teorikapitlets avslutande underrubriker "Materialitet" och "Nyckelobjekt" rymmer en samling av i sig tänkvärda, men löst sammanhållna, yttranden om föremåls kulturella betydelse. Ortner's begrepp nyckelsymboler travesteras, Benjamins resonemang om föremåls aura och Alfred Gells om agency skymtar förbi bland ett litet urval av de etnologer som intresserat sig för föremåls och det materiellas kulturella betydelser. Författaren landar i att föremål, i hennes studie, diskuteras främst som nyckelobjekt och länkar, samt – vilket framstår som mer oklart i relation till vad som de facto görs – som "kulturella budbärare" (s. 29).

Kapitel två, "Rörelse", introduceras som ett "försök till klargöranden inom ramen för livskrisers materialitet" (s. 30). Här ansluts till teman som hastighet, puls och rörelse. Ett återkommande tema är diskrepanser och bristande överensstämmelse i upplevelsen av tid och rum. De oväntade och traumatiska skeendena upplevs som en form av temponedsättning, något som också återfinns i de åminnelserceremonier Wettstein har följt. Men det händer också andra märkliga saker med tiden och rummet i de här skeendenas följd. Att varken befinna sig här eller där, varken riktigt hemma eller riktigt borta, förenar upplevelser av flyktingskap, fångenskap eller en tillvaro som hotad, undangömd och anonymiserad, kort sagt detta som för vissa människor kommit att bli den enda och dyrköpta räddningen undan personlig förintelse.

Det är dessa diskrepanser som föremålen alltså tas i bruk för att laga och föra samman igen. Tanken är att tingen kan länka samman det söndertrasade just för att de gjort samma resa som människan, förflyttats från vad som är borta, färdats genom kaoset och fortsatt in i det närvarande.

Det tredje kapitlet, "Förlust", är inte bara det längsta (drygt hälften av texten) utan också det mest centrala och berörande. De elva levnadsberättelserna utgör den huvudsakliga empirin och svaret på de existentiellt ställda frågorna. Kapitlet utmärker sig formmässigt och stilistiskt från bokens övriga. Det rör sig mestadels om välskrivna och ofta mycket drabbande berättelser, ibland närmast skönlitterärt hållna och vid flera tillfällen interfolierade av avsnitt med lyrik, som för övrigt förtjänstfullt presenterats både i originalspråk och utmärkt översättning. Bara vid något enstaka tillfälle bryts det empirinära och litterära tonfallet för en tydligare teoretisk återkoppling (s. 66 f.).

Här möter en provkarta på berättade erfarenheter som tycks passera gränsen för det uthärdliga. Vissa av berättelserna fångar hela levnadslopp medan andra ger en lägesbeskrivning av pågående sorgearbeten. När välkända konstnärer står i fokus tar biografierna form av ett slags personporträtt, med biografiska utvecklingar, skönlitterära citat och andra detaljer. Skildringarna av samtida och för allmänheten okända New York-bor som sörjer sina anhöriga är generellt mer lakoniska och bygger också främst på intervjumaterial. Att det i vissa fall rör sig om erkänt drivna berättare har skapat ett slags asymmetri mellan de båda grupperna och lockat forskaren att röra sig kanske väl långt från fokus ibland.

I varje berättelse exemplifieras de starka relationer till materiella ting som de sörjande, mer eller mindre medvetet, utvecklat. Thomas Mann lyckas få sitt skrivbord eftersänt från ett hemland där tillvaron omöjliggjorts genom förvisning och överhängande dödshot. Senare återskapar han – på varje plats där han kommer att bo – samma minutiösa ordning bland dess prydnader som fanns när det stod i Berlin. För en mor, som förlorat sin son i den sammanstörtade skyskrapan i New York, blir en avklippt hästsvans ett bevis för att han funnits. Lenke Rothmans sex småsyskon skildes från henne för att dödas direkt vid ankomsten till Auschwitz. En liten knapp av pärlemor är det enda fysiska spår hon har kvar. När hon återvände till sitt barndomshem efter kriget var det rivet. Men knappen fanns i marken, ett fragment av en förlorad tillvaro när hela familjen ännu var levande.

Föremålen länkar alltså samman och skapar broar till frånvarande människor och världar. Det framkommer att människor gärna höll i de betydelsefulla tingen, någon bar dem alltid med sig, men det hände också att man gömde undan och sparade dem. Den lilla knappen förvarades i bankfack. Det rör sig, menar Wettstein, om livräddande ting, föremål som en människa kan hålla

hårt mellan tummen och pekfinger för att förbli i kontakt med världen utanför sig själv i tillstånd av yttersta ångest. I avhandlingen betonas, i linje med Volkans resonemang, hur avgränsade minnesfragment kan få en liknande betydelse. Hågkomsten av något en älskad avliden brukade säga eller göra bevaras och vårdas lika ömt *som om* den vore ett objekt. Wettstein observerar, intressant, att människor ibland förstärker detta med en ikonisk gest, liksom kupade de händerna kring de minnen de ”tar fram och håller i”.

De två sista kapitlen är korta och delvis överlappande. De hänger tätt samman och utgör ett avslutande och relativt öppet resonemang som alluderar på de liminala och återskapande faserna i det psykologiska krisarbetet och/eller den Turnerska passageriten. I kapitel fyra, som heter ”Smärta”, diskuteras föremåls betydelse med fokus på ”intet-tillvaron i dödens närhet”, medan kapitel fem resonerar om de roller tingen får när människor lyckas orientera sig mot livet och omvärlden igen. Resonemanget är kanske något repetitivt men tillför en beskrivning av smärta som ett tillstånd där den intersubjektiva förståelsen av världen blivit rubbad och avskärmar den lidande från andra. Forskaren tar här spjörn mot knäsatta teorier om krisbearbetning och frågar sig om alla förluster verkligen är möjliga att handskas med. Finns det inte individer som förblir i dödens närhet under resten av livet? Analysen pendlar alltså mellan slutsatsen att vissa smärttillstånd är kroniska och repetitivt återkommande och resonemang om hur människor trots allt kan leva vidare, i ett umgänge med övergångsobjekt. Tingen tycks här närmast träda in som ställföreträdande sociala objekt. De gör det förlorade närvarande som fragment och därmed som något det är möjligt att (fortsatt) stå i relation till. Att bilden inte är mer entydig stör inte utan är en trovärdig konsekvens av ett material som baseras på individuella livsöden och berättelser.

Däremot är det lite förvånande att Wettsteins studie rundas av med så kategoriska påståenden. För det första värjer hon sig starkt för möjligheten att se likheter mellan de individuellt laddade nyckelobjekt som behandlas i avhandlingen och kollektiva användningar av kulturella kvarlevor och religiöst laddade föremål, som hon hävdar är tömda på intressen och funktioner (s. 137). För det andra fastslås att den laddning föremålen fått, av och genom individen, inte har någon möjlighet att överföras eller kommuniceras till efterlevande släktingar eller andra. Också den i jorden upphittade knappen (som fick mig att gråta vid första genomläsningen) eller skrivbordet, som hamnat på museum,

förklaras för stumt inneslutna i det som är subjektivt, individuellt och omöjligt att förmedla. Om man hårdrar det är förstås inga individuella upplevelser möjliga att förmedla exakt. Ändå är det slående som slutsats i en avhandling som i sig utgör ett övertygande argument för det materiellas – liksom det narrativas – möjlighet att öppna för empati och identifikation.

Många gånger slås man under läsningen av kopplingar av handlingsförfattaren avstått från att göra. Det gäller t.ex. användningen av skor och stenar. Högar av kvarblivna skor från dödslägren är en omdiskuterad utställningskonvention i de europeiska Holocaustmuseerna. Ett litet krön av stenar, lämnade som spår vid en saknads grav, är en vanlig syn på judiska kyrkogårdar. Finns här ändå inte en uppenbar form av kommunikation mellan de kollektiva minnespraktikerna och de individuella valen? Ur vetenskaplig synpunkt är det synd att forskaren i så hög grad själv avstått från möjligheten att göra jämförelser och tolkningar som kunde ha skapat förståelse för materialet och det analyserade fenomenet, också bortom det individualpsykologiska universum där människan står hjärtskärande ensam med sin smärta och sina ting.

Margrit Wettsteins avhandling, som hon försvarade i Uppsala våren 2009, är samtidigt typisk och atypisk för den samtida kulturvetenskapen. Hennes filosofiska och existentiella intressen, liksom valet av ett forskningsproblem som berör både det materiella och det emotionella, placerar arbetet i en veritabel brännpunkt för pågående rörelser i ämnet. Samtidigt ställer hon sig, kanske onödigt, ensam i relation till dessa och andra vetenskapliga samtal där hon genom sitt ämne kunde tyckas självklart att ingå. Wettsteins studie relaterar uttalat till två etnologiska forskningsfält, studiet av materiell kultur och av levnadsberättelser. Bidraget till dessa skulle ha blivit tydligare genom en mer genomarbetad dialog med annan forskning. Mest saknar jag mer utarbetade hänvisningar till de aktuella ansatser som berör det materiellas agens, nya perspektiv på museisamlingar och det minnespolitiska forskningsfältet. Frågan om de ”svåra föremålens” möjlighet att ta plats i institutionaliserade kulturarv kunde t.ex. ha passat väl in här. Märkligt är också att det etnologiska studiet av levnadsberättelser, samtidigt som det omnämns som inspirationskälla i avhandlingen, åtföljs av en enda referens – som är till Giddens (s.17).

Det, i etnologisk anda eklektiska, teori- och begreppsbygget har fört fram till ett område mellan psykologi och kulturanalys. Det är i och för sig ingen helt jungfrulig

mark i ämnet, men kunde (om inte annat så därför) ha förtjänat att diskuteras mer. Många av de begrepp som lyfts in i texten blir aldrig grundligt diskuterade och förblir, i vissa fall, oklart separerade. När de, som här är fallet, lyfts ur sina ursprungliga tankebyggen utan närmre diskussion om implikationerna av det riskerar de att framstå som ytliga, som t.ex. när teorier om faser i krisbearbetning refereras, liksom i all hast, med hänvisning till Sjukvårdsupplysningen. Volkan, vars – för avhandlingen centrala – begrepp ”linking objects” tillämpats både i hälsoforskning och vandrat vidare på internet i form av handfasta imperativ till sörjande (Lou Lagrand, “How to use linking objects as you mourn and continue with life”, *EzineArticles.com*, Submitted June 05, 2007. <http://ezinearticles.com/?How-to-Use-Linking-Objects-as-You-Mourn-and-Continue-with-Life&id=594394> [senast kontrollerad 2012-02-03]) kunde ha förtjänat en mer framskjuten plats i texten. Om inte annat hade det varit spännande att se hur Wettstein förhöll sig till empiriskt närliggande forskning om sorgprocessers materiella objekt, som så att säga rört sig åt motsatt håll än hon själv, från medicin till kulturteori. (Slavica Jurcevic, Ivan Urlic 2002 “Linking Objects in the Process of Mourning for Sons Disappeared in War”: *Croatian medical journal* 43(2): 234-239, 2002. [senast kontrollerad 2012-02-03]). Någon kan kanske tänka att etnologen, som ju kommer från en annan ämnes-tradition, inte ska behöva gå så djupt i de psykologiska teorierna. Men också de kulturteoretiska tankebyggena har ibland lämnats väl hastigt därhän, kanske för att Wettstein i första hand drivs av viljan att förstå hur det är möjligt att vara människa i en omänsklig värld och först sekundärt av ambitionen att fortsätta det egna ämnets borrhärd i hur detta görs i samspel med berättelserna och tingen. Med risk för att uttrycka det lite för starkt har avhandlingen hamnat i något av ett teoretiskt ingenmansland mellan psykologi och kulturteori.

En annan undran som väcks under läsningen rör vad som framstår som ett slags motsägelse mellan empiri och analys. Det gäller de sörjandes insisterande på det konkreta och sinnliga i relation till avhandlingsförfattarens tanke om att det materiella kan jämföras med andra objektiverade minnen. De spännande resonemangen om föremål som substitut för frånvarande och som verktyg för passager kunde i min mening ha blivit än mer klargörande om det teoretiska steget tagits från den fenomenologiska synen på tingen som innefattade i individens upplevelser till en framväxande idé om sociomateriell växelverkan. Hur ska man annars förstå

den räddningspotential som ligger i att något faktiskt upplevs existera *både* innanför *och* utanför individen? Det förefaller ju vara en känslomässig avgörande skillnad mellan en knapp som bara finns i minnet och en som grävts fram ur jorden och går att hålla i händerna och visa.

Vad som uppenbart finns i denna avhandling är ett starkt och engagerande inkännande; mänsklig respekt och empatisk identifikation genomsyrar texten. Att få människor som konstant lever ”i en värld av sorg” att berätta är i sig en bedrift som vittnar om socialt mod, språkkunskaper och förmåga till kommunikation och lyssnande. Men kanske har också detta ett pris, för analysen? Wettstein beskriver ett minnesevenemang, anordnat i New York efter ”nine eleven” (s. 78). Där framträdde flera människor som drabbats av svår förlust och vittnade om sina erfarenheter och känslor. Tanken var att det skulle bli upptakten till ett gemensamt samtal, men publiken förblev helt tyst. ”Allvaret i situationen gjorde att alla frågor förblev oställda”, förklarar Wettstein, och drar slutsatsen att berättelserna var så starka att åhörarna inte förmådde yttra sig. Sekvensen är belysande, både som exempel på den isolering och icke-kommunikation runt de sörjande som ju diskuteras i avhandlingen, och som illustration av ett kulturellt förhållningssätt många av oss kan känna igen som känsla och moral. Kanske kan sekvensen också läsas som en nyckel till de val som präglar själva avhandlingen, även om detta förstås inte sägs ut.

Dispositionen förstärker intrycket att de elva biografierna ligger så gott som oavbrutna av frågor och på så sätt isolerade (eller rättare skyddade) från ”störande” resonemang, jämförelser, självreflektion och andra utvikningar av det slag jag efterfrågat. Som nämnts väcker läsningen frågor, som kan tyckas uppenbara och retande. Av den inkännande forskaren har de lämnats därhän. Är det kanske ett starkt betingat tabu – historiskt, kulturellt och kanske också politiskt till sin natur – som slagit igen en dörr för förståelse av fenomenet som sträcker sig bortom den lidande individen? I det empiriska kapitlet hade jag gärna sett fler följdfrågor till empirin och därmed mer närgångna analyser av detaljer, uttryck eller observationer – sådant som hade kunnat visa *hur* forskaren arbetat med sitt material.

Det rör sig här om levnadsberättelser med slående legitimitet. De röster som genljuder i studien tillhör svårt drabbade personer som därtill har koppling till historiska händelser som fått central betydelse i det västerländska politiska medvetandet. Bland berättarna finns

flera med erkänd och internationellt prisad förmåga till konstnärlig gestaltning. Att förhålla sig analytiskt till dessa kräver en särskilt stark integritet. Men förmågan att, vid skrivbordet, släppa något av sitt lyssnande för att få ögonkontakt med andra forskare och med läsaren gör det kanske möjligt att uppmärksamma mer. En medveten diskussion om de minnespolitiska aspekterna av sammanförandet mellan ”förintelsen” och ”9.11” tillhör de problematiserande och självreflexiva resonemang jag saknar i avhandlingen. Exakt vad det skulle ha landat i är inte självsagt. Det beklagliga är att det alls inte förs.

I *Liv genom tingen* tycks det dölja sig flera olika skrivprojekt; jag anar minst tre möjliga genrer som ömsom samspekar och ömsom konkurrerar innanför pärnarna. Ser jag detta som *en existentiell hållen essä* är det lätt att vara entusiastisk. Detta är en tänkvärd text som inte lämnar någon oberörd och det huvudsakliga resonemanget är övertygande. Jag är glad över att ha fått läsa den. Som också Eva Silvén påpekat i en recension är det lockande att tänka sig en kommande utställning, som kunde dra nytta av det föremålscenterade och känslostarka materialet. (Utställningsetetiskt forum [ueforum.se, 2010] Eva Silvén, ”Tinget, livet och döden” 2010.) Också som stommen till *en utförlig katalog*, som lyfter fram nya aspekter av föremål ur Nobelmuseums samlingar, skulle texten hitta uppskattande läsare. Det kan erkännas att jag är ambivalent över att framträda i rollen som kritikern av ett så engagerat, konsekvent och på många sätt sympatiskt skrivprojekt. Men som *avhandling i etnologi* och prov på vetenskapligt hantverk tycker jag den brottas med flera brister.

I kontrast till den teoriutveckling i ämnet som allt mer betonar kultur som ett växelspel mellan socialt och materiellt genomför Wettstein ett kraftfullt försök att återupprätta subjektets auktoritet. Tingens centrala roll i studien är alltså på sätt och vis något av en chimär. Det förnimbara och närvarande jämsställs med andra minnen. Objekten förpassas åter till det kognitiva rummet, därtill bevakade av tabun kring den sörjande individens okränkbara känsla och berättelse, föreställda som något som egentligen varken får förstås, jämföras eller avbrytas med frågor. Det hela är genomfört med välformulerad energi och beslutsamhet. Samtidigt är det lätt, åtminstone som forskare med intresse för det materiellas kulturella och sociala agens, att sakna vad som välts åt sidan och omöjliggjorts i framfarten.

I förhållande till ämnestraditionen utgör Margrit Wettsteins avhandling något av en motvalsdans. På vissa punkter har den fört henne till ett slags återvändsgränd

– inte som engagerad essäist och inspirerad museiman – men som etnologisk utforskare av tingens kulturella betydelser. Avhandlingen – med dess tydliga styrka och tydliga haveri – är en påminnelse om behovet att sätta sig över den förenklade dikotomin mellan känsla och tänkande som präglad, inte minst de vetenskapliga, idealen sedan upplysningen. Med inspiration av en av dess teoretiska pelare, psykoanalytikern Winnicott, kan man drömma om ett tredje alternativ för den humanistiska forskningen. Nog kan den resa sig ur krisernas elddop genom att vara det frirum där vi accepterar paradoxen att det inte bara behövs – utan också går att kombinera vad som kan tyckas som motsägelser – reflekterande analytisk distans och medmänskligt inkännande.

Lotten Gustafsson Reinius, Stockholm

Peder Stenberg: *Den allvarsamma leken. Om World of Warcraft och läckaget*. Etnologiska skrifter 55. Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet 2011. 185 s. English summary. ISBN 978-91-7459-178-1. Även som e-bok.

”När jag skriver detta är det 18 dagar sedan jag avslutade min World of Warcraft-prenumeration.” Så inleder etnologen Peder Stenberg sin doktorsavhandling *Den allvarsamma leken. Om World of Warcraft och läckaget*. Efter ungefär 250 dygn av effektiv speltid, vilket motsvarar över åtta månaders spelande, dygnet runt, har han beslutat sig för att sluta och låta frysa sitt konto. Det är ett stort steg: han lämnar en miljö som han investerat mängder av tid, energi och känslor i. Kvar finns människor som blivit hans vänner och som han delat såväl förtroenden som mot- och medgångar med. När Stenberg fryser kontot slutar han inte bara att spela ett spel; han lämnar en värld.

Redan på första sidan av avhandlingen, som består av sju kapitel samt en engelsk sammanfattning och en ordlista över speltermen och -begrepp, framgår det alltså att Stenberg inte bara forskar om spel, han är också själv – eller har varit – en hängiven spelare. Med sig själv och sina kunskaper och upplevelser som utgångspunkt är det spelandets praktik han undersöker utifrån frågor som hur spelarna bygger upp en gemensam verklighet, hur relationen mellan spelare och speltillverkare ser ut och hur detta påverkar möjligheten att gå bortom det som speldesignen formellt erbjuder. I fokus för undersökningen står spelarnas handlingar – vad de gör och inte gör.

Syftet är att ”studera på vilka sätt spelarna gör sina egna virtuella liv meningsfulla tillsammans och vilken roll de virtuella världarnas kontextuella betingelser spelar” (s. 3). I dessa virtuella världar inkluderar han också praktiker och aktiviteter som är relaterade till dem, men som inte rent faktiskt äger rum där. Det gäller bl.a. spelforum online, guider, machinima (dvs. filmer gjorda av spelare som utspelar sig i spelvärlden) och spelarskapade modifikationer (moddar och addons).

Som metod har Stenberg valt deltagande observation. Detta bottenar i en övertygelse om att skälet till att så många ägnar så mycket tid åt onlinerollspel handlar om vardag och vänskap i spelet snarare än om narrativ, spelmekanism, grafik eller teknik. För att komma underfund med vardagen, för att kunna tyda koderna, tolka normerna och förstå hur online och offline hänger samman och hur gränserna mellan dem är konstituerade, krävs ett inifrånperspektiv. Forskaren måste själv bli som informanterna och uppleva världen så som de upplever den. Han måste ”go native”.

Det forskningssammanhang studien ingår i utgörs i första hand av den klassiska etnografen. Liksom Margaret Mead, Mary Douglas och Bronislaw Malinowski hade som mål att förstå en grups praktik, handlingar och ceremonier genom att leva tillsammans med dem under lång tid, har detta varit Stenbergs mål. Av etnografiska studier som utförts i virtuella världar är det främst T. L. Taylors studie av *EverQuest* (2006) och Tom Boellstorffs av *Second Life* (2008) som inspirerat.

Det andra kapitlet har titeln ”Om onlinerollspelens formella beskaffenhet” och handlar om de strukturella betingelser som formar praktiken. Dessa virtuella världar är först och främst platser. Grafiken liksom rörligheten, som uppstår genom att spelaren har möjlighet att navigera med förändring som följd, bidrar till upplevelsen av plats. Det skapar rumslighet och närvarokänsla. Estetiken är också viktig i detta sammanhang men det räcker inte att den är tilltalande. Ett spel må vara hur vackert som helst, men fungerar inte om det inte är spelbart. Estetiken måste alltså vara funktionell, den måste vara levbar och fyllas med mening.

När spelaren går helt upp i spelet, när hon upplever att gränserna mellan världen på skärmen och världen utanför den upplöses så att hon uppslukas och är *där*, talar man inom spelforskningen om begreppet immersion. Så länge tekniken fungerar märks den inte och som spelare rör man sig mellan olika positioner både inne i spelet och utanför det utan problem. Men när tekniken krånglar blir gränserna tydliga och skapar irritation och

frustration. Exempel på detta är lagg, dvs. när det uppstår en fördröjning mellan det spelaren gör på sin dator och serverns registrering av detta.

Skillnaden mellan lek och spel är långt ifrån klar. Kallar man ett onlinespel för spel hamnar det i samma kategori som poker och monopol. Det innebär att det finns regler och vinnare. Man måste följa reglerna, annars fungerar inte spelet som det spel det är tänkt att vara. Kallar man det lek hamnar det i en annan kategori. Leken är inte bunden av regler på samma sätt, den är oförutsägbar och irreguljär. Ett onlinerollspel som World of Warcraft vilar i skarven mellan lek och spel, det är ett ”synnerligen lekfullt spel, eller en lek med regler” (s. 33). Det är mer lek än schack men mer spel än många av barnets lekar.

Resterande del av kapitlet ägnas åt avataren, som beskrivs som ett fordon som gör det möjligt för spelaren att röra sig i den virtuella världen. Avataren är förutsättningen för att kunna spela och den skapas av spelaren, som måste välja klass, ras, namn och kön. Det finns bara två kön – man och kvinna – att välja mellan. Det är stor skillnad i utseende mellan avatare av samma ras med olika kön, men ingen skillnad i förmågor. Designen av kvinnliga avatare i olika spel har diskuterats och kritiserats flitigt i många sammanhang och det är viktigt att komma ihåg att speldesignen inte är neutral utan ingår i en kulturell och historisk kontext.

Det tredje kapitlet, ”Att spela spelet”, är en detaljerad och noggrann redogörelse för en lång spelsession. Med början klockan 10 på morgonen en tisdag 2005 får läsaren följa Stenberg då han spelar i princip 18 timmar i sträck innan han slutar klockan 04.12 onsdag morgon. Berättelsen bygger på den utvidgade dagbok som han förde under denna dag. Medan han spelade tog han skärmdumpar och gjorde anteckningar som han sedan renskrev och utvidgade. Förklaringar och associationer till händelser och situationer inom och utom spelet lade han till efteråt, liksom referenser till annan forskning och erfarenheter han gjort vid senare tillfällen.

Stenberg menar att de immersiva kvaliteterna hos World of Warcraft, alltså det som gör att man som spelare blir uppslukad av spelet, utgörs av det vardagliga och repetitiva, det rutinmässiga och cykliska och ibland tråkiga. Även om spektakulära händelser och upplevelser spelar roll är det vardagen som är det betydelsefulla och den man bör studera för att förstå den situerade virtuella praktiken.

Det fjärde kapitlet, ”Genus, kropp och det virtuella blivandet”, handlar om förkroppsligande online. Cen-

trala teman här är huruvida gränserna mellan offline och online är täta eller om de är läckande och perforerade, och hur spelare förhåller sig till och använder den anonymitet som erbjuds när det gäller kön.

Kapitlet inleds med exempel på hur ett antal teoretiker resonerat kring hur vi lämnar kroppen bakom oss när vi beger oss in i de virtuella världarna, vilket skulle göra oss fria att bli vilka vi vill. Detta kopplas samman med eskapism och drömmen om ett annorlunda, bättre liv – något som alltså förutsätter att vi är missnöjda med de liv som vi lever i den verkliga världen. Att så många tillbringar så mycket tid i onlinerollspel kan förvisso tolkas som en kommentar till den verkliga världen och missnöje med den. Men så behöver det inte vara. Begär, önskningar och belöningar inne i dessa världar kan skapa behov och mening som inte måste vara en reaktion på en brist i den verkliga världen. Meningen som produceras i en sådan värld kan vara nog i sig själv (s. 82).

För att det ska vara möjligt att tänka sig en tillvaro bortom kroppen i en virtuell värld måste det göras en distinktion mellan kropp och själ. Själ är en grundpelare i människors självuppfattning över hela världen. Kroppen å sin sida har koloniserats av naturvetenskapen och setts som naturlig, biologisk, förkulturell. Men istället för att ifrågasätta var gränsen mellan natur och kultur går är det dikotomi i sig som bör ifrågasättas. För att förstå hur känslor och erfarenheter av förkroppsligande följer med in i de virtuella världarna måste man tänka på ett annat sätt menar Stenberg. Ett hybridiskt kroppsbegrepp rymmer såväl kropp som förkroppsligande och kultur. Ny teknik leder till nya möjligheter att se på kroppen och dess gränser. I onlinerollspelen uppstår en relationskedja som innebär att den egna fysiska kroppen via teknik interagerar med den virtuella kroppen som interagerar med andra virtuella kroppar.

Resterande del av kapitlet handlar om hur genus gestaltas via avatarerna och diskuteras utifrån sju exempel. Spelarnas olika föreställningar om genus, om manligt och kvinnligt, om relationen mellan vem man är och vill vara såväl offline som online, leder till olika förhållningssätt och tolkningar. Dessa exempel visar att det är lättare att utmana naturaliserade genuspositioner i virtuella världar än i verkliga. Men det virtuella förkroppsligandet är inte frikopplat från det fysiska. Manliga och kvinnliga kroppar stannar inte bakom skärmen utan följer med in. Det läcker mellan online och offline.

Detta utvecklas i det femte kapitlet, som heter "Läckage – om de flytande gränserna". De virtuella världarnas meningsfullhet kommer ur de spelarskapade kulturella

praktikerna och det är där som kärnan i onlinerollspel finns. Det handlar om dynamik, normer och förhandling: alltså om kultur. Med spelarkultur avses både traditionella föreställningar om en kultur som bärare av normer och värderingar, och som "ett subjekt med kraft att utmana speldesign, spelmekanik och speltillverkare" (s. 89). Speltillverkaren tillhandahåller spelet men det är spelarna som ger det liv: "Om spel är kod är spelarna kultur" (s. 104). I kapitlet diskuteras med hjälp av begreppet läckage gränserna mellan spelarkultur och spelet och tillverkarna, men också gränsen mellan online och offline, och hur transaktionerna mellan dem kan förstås.

Speltillverkarna tillhandahåller de formella strukturerna inom vilka spelarna tillåts vara agenter. Vad de får göra och vad som är möjligt styrs av de regler tillverkarna satt upp. Tolkningen av vad som är tillåtet är emellertid inte självklar; det kan vara alla handlingar som är *möjliga* att utföra men som inte är planerade. Vissa spelare utmanar och tänjer därför ständigt på reglerna. Detta är tillverkarna inte bara medvetna om utan också beroende av; det är genom produktiva och kreativa spelare som speldesignen förhandlas, förändras och förbättras. Det innebär att relationen mellan spelarkultur och spelföretag inte självklart kan översättas till den mellan konsument och producent.

Kapitlet avslutas med en del som heter "Online, offline och det levda livet" som handlar om relationen mellan det reella och det virtuella samt läckaget mellan dessa världar. Den inleds med en diskussion av hur den virtuella ekonomin i onlinespel hänger ihop och smälter samman med den verkliga ekonomin offline. Virtuella varor har ett reellt värde och eftersom det finns en efterfrågan finns det också en marknad. Det går alltså att tjäna riktiga pengar på något som inte "finns". Ett exempel på detta är s.k. goldfarmers – kinesiska lågavlönade arbetare som under dåliga arbetsförhållanden samlar spelvaluta som sedan säljs till andra spelare för riktiga pengar.

Den stereotypa nidsbild av datorspelaren som ensam och socialt handikappad är seglivad men stämmer inte. Det finns en ständigt närvarande vilja att hjälpa och den främsta gåvan är tid. Samtidigt som det är viktigt att inte romantisera detta alltför mycket, visar det hur de annorlunda kontextuella betingelserna i onlinerollspel kan leda till andra beteenden och relationer än de som finns i den reella världen. Den virtuella världen är ingen avbild.

Att lära sig spela ett spel som World of Warcraft är inte tekniskt svårt. Speldesignen är utformad så att nya spelare introduceras på ett smidigt sätt och det finns

manualer att tillgå. Att lära sig outtalade regler och normer som formats av spelarna själva är däremot svårare. I det sjätte kapitlet, ”Oskrivna regler, sociala normer och onlinerollspel”, är det de spelarskapade reglerna som står i fokus.

Den som bryter mot dessa oskrivna regler och normer utsätts för sanktioner. Det är detsamma som i andra samhällen. Detta diskuterar Stenberg utifrån tre exempel. Det första handlar om ninjor, ett begrepp som i onlinerollspelssammanhang betecknar personer som stjälar bytet, ”looten”, från andra. Ninja kan vara både ett substantiv och ett verb, man kan vara en ninja och man kan ägna sig åt att ninja. Att ninja är ett tabu, men just därför förekommer det i princip i alla onlinerollspel. Där det finns tabu finns alltid en potentiell överträdelse. När någon ninjar blir de sociala normerna och kampen för att upprätthålla dem särskilt tydliga.

Det andra exemplet handlar om en uppmärksam händelse kring en begravning. En spelare avled och hennes vänner i spelet bestämde sig för att genomföra en begravning i World of Warcraft för att hedra hennes minne. Ritualen saboterades av annat guild som också filmade det. Här blir gränsen mellan offline och online tydlig. Ett liknande beteende i verkliga världen är det få som hade godtagit. Samtidigt visar de olika reaktionerna på händelsen hur gränserna mellan online och offline är otydliga och hur det läcker mellan världarna. Det finns de som fördömer händelsen och de som applåderar den, de som poängterar att det är riktiga människor bakom avataren och de som tycker att ”det är ändå bara ett spel”.

Det tredje exemplet rör s.k. griefers, spelare som medvetet går in för att på olika sätt sabotera för andra spelare. Där fuskare töjer på vad de formella reglerna tillåter, dvs. koden, töjer griefern på de informella reglerna, dvs. normerna. Förutsättningen för att någon ska kunna ”griefa” är förstås att andra följer normerna.

Inga av de handlingar som diskuteras i detta kapitel är förbjudna i spelet. Däremot är de normbrott och förbjudna enligt de regler spelarna själva satt. Ett normbrott i den virtuella världen blir verkligt inte för att det är en avbild av en överträdelse offline utan för att de underförstådda värderingarna som styr praktiken handlar om en situerad överenskommelse. Det är först när någon utmanar eller bryter mot de sociala normerna som de blir synliga.

I det sjunde och sista kapitlet, ”Avslutande diskussion”, knyter Stenberg samman de teman han diskuterat i avhandlingen och analyserar de empiriska erfaren-

heter han gjort för att besvara frågan ”vad för slags värld World of Warcraft egentligen är” (s. 163). Detta gör han med utgångspunkt i en tredelad uppdelning av lekens kännetecken hämtad från antropologen Thomas Malaby (2007).

Det första av lekens kännetecken är att den är separerad från det vanliga livet, i synnerhet arbetet, och att den existerar inom en magisk cirkel. Detta begrepp, som ursprungligen skapades av Johan Huizinga på 1930-talet, används ofta i analyser av spel och virtuella världar men utsätts också för mycket kritik. World of Warcraft kan inte ses som en avskild arena, en plats isolerad från den övriga ”riktiga” världen. Den är en del av denna värld också. Samtidigt finns det dock en gräns och World of Warcraft är något annat och annorlunda. Gränserna blir tydliga när de överträds, och de utmanas och diskuteras ständigt.

För att fånga denna dubbelhet använder sig Stenberg av begreppet läckage. Läckagebegreppet gör det möjligt att förstå den invecklade praktik som innebär att man som spelare förväntas röra sig i olika positioner både i och utanför spelet och hur dessa gränser ständigt förhandlas.

Det andra kännetecknet är att leken är fri från konsekvenser och är ickeproduktiv, något som inte heller stämmer för World of Warcraft. Denna värld är ett kollektivt skapat rum där speldesignen levandegörs av spelarkulturen – utan spelare inget spel. Detta leder till komplexa frågor om inte bara vad spelet är utan också vem det tillhör. Diskussionen om intellektuella rättigheter rör inte bara köp och försäljning av virtuella ting utan även utvecklingen av addons som spelare gör utan ersättning och som implementeras i speldesignen. Detta innebär alltså att såväl föreställningen om onlinerollspel som traditionell lek och förståelsen av lek som improduktiv utmanas och ifrågasätts.

Det tredje kännetecknet, slutligen, är att leken är njutbar och rolig. Den är något annat än arbete. Detta stämmer inte särskilt väl in på World of Warcraft eftersom många av de moment som spelarna måste utföra både är tråkiga och i stor utsträckning liknar monotont arbete. Men dikotomin mellan lek och arbete kan ifrågasättas. Gränserna är flytande och kanske, menar Stenberg, är det så att spelarna fortsätter att leka, inte trots att det liknar arbete utan för att det gör det; när det känns som arbete känns det inte längre som slöseri med tid.

Arbete måste också förstås i den speciella kontext där det utförs och därmed ges mening. Den alienerade arbetare Marx beskriver är en människa som förfrämli-

gats från produkten av sitt arbete och inte ges möjlighet att skapa sammanhang. Det enformiga och repetitiva arbetet i World of Warcraft däremot har en konkret relation till de mål som spelarna gjort meningsfulla och också nåbara. Det viktiga är inte vad målet är utan att det upplevs som meningsfullt.

Den virtuella praktik Stenberg funnit då han spelat, levt och forskat i World of Warcraft stämmer dåligt med lekens traditionella kännetecken som fri, magisk och improduktiv utan konsekvenser. Istället tydliggörs, skriver han, ”en värld med verkliga effekter, verkliga sociala normer, verkliga begär, verkliga människor, verklig produktion och verklig mening; World of Warcraft är en allvarsam lek” (s. 173).

Etnologer studerar människan som kulturvarelse. De vill förstå och förklara normer, koder och beteenden, undersöka hur erfarenheter och värderingar bidrar till att forma olika förhållningssätt och föreställningsvärldar, analysera kulturmönster och meningsskapande. Etnologer vill veta varför människor gör som de gör. Detta är också Peder Stenbergs mål i denna studie. Det som skiljer den från flertalet andra etnologiska studier är att den handlar om kulturbygge och meningsskapande i en virtuell värld – onlinerollspelet World of Warcraft med över 12 miljoner användare.

Det är en värld som förvisso är mycket annorlunda än den vanliga världen och som erbjuder många möjligheter att leka med identiteter och pröva att vara någon annan än den man vanligen är. Det är dock inte främst det uppenbart annorlunda och exceptionella som intresserar Stenberg utan hur spelarna skapar mening i spelet, genom spelet; varför så många människor spenderar så mycket tid i denna värld. För att förstå det de gör, varför de gör det och vilken mening de tillskriver det, är det nödvändigt att uppleva och erfara världen på samma sätt som spelarna. Man måste bli en av dem. Sett ur ett utifrånsperspektiv kan det som sker och den vikt det tillskrivs te sig både märkligt och löjligt. Med ett inifrånsperspektiv blir det begripligt och rationellt. För att kunna tolka och förklara räcker det inte att vara turist, menar Stenberg; man måste *leva* World of Warcraft.

Avhandlingen är välskriven och har en berättande och lättillgänglig stil. Syftet presenteras tidigt i avhandlingen, som sig bör. Det är att ”genom deltagande observation studera på vilka sätt spelarna gör sina egna virtuella liv meningsfulla tillsammans och vilken roll de virtuella världarnas kontextuella betingelser spelar” (s. 3). Syfte, problemställning och avgränsning efterlevs också i de kommande sex kapitlen.

Den djupa kunskap om spelet och spelandet som Stenberg förvärvat genom att själv bli en del av spelarkulturen är en styrka. Det är en svår balans att gå upp i något och bli en del av det, och att samtidigt behålla den analytiska distansen. Det innebär att vara i ständig rörelse mellan innanför och utanför och att ha förmågan att ta ett steg bakåt eller framåt för att betrakta det man ser ur ett annat perspektiv. Detta behärskar Stenberg.

Men samtidigt som det är avhandlingens styrka är det också dess svaghet. Jag ställer mig mycket tveksam till att han inte gjort intervjuer eller på annat sätt tagit del av andra spelares upplevelser, erfarenheter och åsikter utan använder sig själv som enda informant. Detta får konsekvenser för såväl hans tolkningar som för vilka teman och situationer han väljer att fokusera. World of Warcraft är ett spel som kan spelas och upplevas på olika sätt, något som i stor utsträckning styrs av spelarens inställning och agerande. Stenberg klargör att det är raiding och PvP (player versus player) som han inriktat sig på och inte rollspel, liksom att hans resultat i det s.k. ”Bartle Test of Gamer Psychology” visar att han hellre ägnar sig åt att delta i strider än att utforska miljöer och möjligheter (s. 43). En spelare som får det omvända resultatet, eller som ägnar avsevärd tid åt rollspel, spelar därmed förvisso samma spel men upplever det inte på samma sätt. Detta är Stenberg medveten om men problematiserar det inte i den utsträckning jag hade önskat. Det lakoniska konstaterandet att ”kanske hade jag haft andra erfarenheter” om han rört sig i kontexter där rollspelande praktiserats (s. 119) hade behövt utvecklas. Likaså hade påståendet att han ”emellertid ständigt haft en medvetenhet om mina preferenser som spelare och således också förhållit mig till dem under min analys” (s. 43) behövt konkretiseras med exempel på hur och i vilka situationer denna medvetenhet kommit till uttryck.

Jag saknar också en positionering i förhållande till dels tidigare etnologisk forskning om spel och lek, t.ex. avhandlingar som Barbro Johanssons *Kom och åt! Jag ska bara dö först* (2000) och Lotten Gustafssons *Den förtrollade zonen* (2002), dels den under senare år snabbt växande nätetnografien. Allt fler etnologer bedriver fältarbete på nätet och använder bloggar, onlinespel och diskussionsfora som källor eller, som Stenberg gör, låter dem utgöra själva forskningsfältet.

Vidare hade det varit angeläget med en tydligare diskussion om hur avhandlingen förhåller sig till spel-forskning och Game Studies. Om Game Studies kanske mest associeras med studier av kategorisering, struktur och typologisering är termen ”spelforskning” öppnare

och rymmer fler perspektiv och utgångspunkter. Men även om Stenberg gör en etnografisk studie med syfte att ”studera på vilka sätt spelarna gör sina egna virtuella liv meningsfulla tillsammans och vilken roll de virtuella världarnas kontextuella betingelser spelar” strävar han också efter att kategorisera. Han ställer frågan ”Spelar man eller leker man?” (s. 31–33) och analyserar ”vad för slags värld World of Warcraft egentligen är” (s. 148). När han resonerar kring den magiska cirkeln och World of Warcrafts likhet med arbete ger han sig på att definiera vad spel är. Om detta finns mycket skrivet inom såväl Game Studies som inom det bredare fältet spelforskning. Det hade därför varit önskvärt att han tydligare förhållit sig till dessa fält utifrån sin position som etnolog.

Den allvarsamma leken. Om World of Warcraft och läckaget är på flera sätt något helt nytt inom etnologin. Det är mig veterligen den första etnologiska doktorsavhandlingen om onlinerollspel. När allt fler människor tillbringar allt mer tid i virtuella världar, som t.ex. World of Warcraft, kan inte etnologer ställa sig utanför dessa. Liksom vi studerar och förhåller oss till olika grupper, miljöer och kulturer offline så måste vi också studera och förhålla oss till detta online. Som Stenberg också visar så tydligt finns det inga fasta gränser mellan världarna. De påverkar och relaterar till varandra, eller med Stenbergs terminologi: det läcker mellan världarna. Det går inte att förstå den ena utan att förstå den andra. Detta gör hans studie till ett värdefullt bidrag till den etnologiska forskningen.

Spelforskning är ett tvärvetenskapligt fält där såväl perspektiv som metoder skiftar. Men allt fler spelforskare har börjat intressera sig för *spelarna* och just de frågor Peder Stenberg ställer: vad är det de gör, varför och vad betyder det? Här har etnologer med sin tradition av att arbeta etnografiskt och att studera kulturbygge och fokusera på det vardagliga och till synes triviala mycket att tillföra. Etnografi har kommit att bli ett modeord och det är många som idag säger att de arbetar med etnografi. Dessa etnografiska studier visar sig dock vid närmare betraktande många gånger vara bristfälliga och mycket ytliga. Stenberg däremot har genomfört ett grundligt etnografiskt fältarbete och därmed skaffat sig en förståelse för spelarkulturen, spelet och förhållandet mellan den verkliga och den virtuella världen som bara någon som själv blivit en del av det han studerar kan uppnå. Hans studie är därmed också ett viktigt bidrag till spelforskningen.

Charlotte Hagström, Lund

Magnus Linnarsson: *Postgång på växlande villkor. Det svenska postväsendets organisation under stormaktstiden*. Nordic Academic Press, Lund 2010. 281 s., ill. English summary. ISBN 978-91-85509-42-3.

Den statliga förvaltningens och kommunikationernas betydelse för stormaktstidens Sverige har sedan länge understrukits i flera historiska undersökningar. Magnus Linnarssons avhandling *Postgång på växlande villkor. Det svenska postväsendets organisation under stormaktstiden* är ett bidrag till denna forskning och omfattar det svenska postväsendets första hundra år fram till 1720. Geografiskt sträcker den sig över det som idag kallas Sverige och Finland.

Syftet är ”att med postväsendet som exempel förklara varför den svenska staten vid olika tidpunkter övervägde olika alternativ och slutligen valde en organisationsform till förmån för en annan” (s. 22). Linnarsson är alltså intresserad av hur den svenska staten organiserade sin förvaltning i allmänhet men också hur kommunikationer löstes under stormaktstiden. Fokus ligger på organisationen av Postens högsta ledning. Redan tidigt gör Linnarsson klart att han är intresserad av att utmana den gängse uppfattningen om Posten som en arketyp för ett statligt centralt verk. De teoretiska ingångarna hämtas från nutida företagsekonomisk organisationsforskning. Han skiljer därvid på hierarkisk drift, där staten driver verksamheten själv, och entreprenad, där verksamheten arrenderas ut till eller köps av privat aktör.

Källorna till undersökningen omfattar både sådana som är tillkomna av postorganisationen för att direkt reglera eller på annat sätt påverka verksamheten och sådana som på annat sätt berör eller belyser Posten. Till de senare hör Riksrådets protokoll och riksdagsmaterial. Linnarsson noterar att den här sortens normativa källor äger en svaghet i att de ur ett källkritiskt perspektiv säger något om avsikter men inte nödvändigtvis om genomförande och praktiker. Konsekvenserna av denna källkritiska fundering blir i avhandlingen dock inte mycket mer än en fundering. Med viss självklarhet anser han att källorna från statsförvaltningen är en ”tillgång”, men på vilket sätt de skulle vara ” trovärdiga ” lämnas i ovisshet (s. 46). Litet förvånande är det att en historiker lämnar den källkritiska diskussionen efter ett så rudimentärt resonemang. Historikers disciplinära självbild omfattar ju gärna en uppfattning om en avancerad källkritisk apparat som här alltså inte riktigt framträder eller kommer till uttrycklig användning. Frågan om vilken potential

och vilka begränsningar som ligger i källorna lämnas i huvudsak obesvarad i inledningen.

1600-talens europeiska postsystem användes inte bara för statlig post utan också av privatpersoner, inte minst av adelsmän, köpmän och diplomater. Anledningen var främst att de statliga postsystemen var avsevärt billigare och effektivare än privata lösningar (s. 50).

Påbud från Johan III och Karl IX angående skjutsningar menar Linnarsson är de tidigaste tecknen på att staten ägnade brevbefordran någon tankemöda. Men det var först med Axel Oxenstiernas förslag från 1624 som Posten fick en mer utvecklad organisatorisk form. Förslaget berör detaljerat hur nio postlinjer skulle fungera, hur betalning skulle ske, hur många mil som en gående resp. ridande kurir skulle tillryggalägga på en dag etc.

Oxenstiernas förslag tycks dock inte ha förverkligats i nämnvärd omfattning. Det var inte förrän 1636 som en postförordning beslutades och sjösattes. Postorganisationen fick Anders Wechel som chef, efterträdd året efter av sin fru och änka Gese sedan han avlidit. 1646 tycks postväsendet ha fått en mer fast och reglerad organisation. Linnarsson pekar på hur staten hade tagit ett fast grepp om verksamheten samtidigt som den nya postmästaren Johan Beijer drev den på ett slags entreprenad där eventuella överskott ingick i hans ersättning.

Ett litet skojigt och intressant exempel på vilka förutsättningar som gavs för att ordna en regelbunden och kontrollerad postgång, är svårigheten att ställa och följa krav på hur lång tid de städslade bönderna skulle ges för att transportera post. Det hade uppgivits målsättningar om att en mil fick ta två timmar till fots. Men hur lång var en mil? Svaret skiftade på olika ställen i landet. Och hur lång var en timme? Det är inte lätt att veta om man saknar klocka eller inte kan avläsa den.

Det förefaller ha varit ganska lukrativt att ha ansvar för rikets postväsende. Man kunde få Posten som förläning, vilket Magnus Gabriel De la Gardie fick 1673. Som förläning hade han full kontroll över Postens ekonomi, vars överskott hamnade i den egna fickan. Postkassan drogs emellertid ett par år senare, 1677, tillbaka till kronan, vilket bl.a. gjorde det möjligt att budgetera Postens verksamhet. Den skulle nu komma att styras av Kanslikollegiet och blev ämbetsmannastyrd, ungefär

så som vi tänker oss ett verk eller myndighet. 1697 utsågs Samuel Åkerhielm till chef för postväsendet, en verksamhet som då, i antalet försändelser räknat, hade mer än tredubblats på 20 år.

Från år 1700 blev framförallt den utrikes gående posten successivt allt mer ansträngd. Båtlinjen mellan Ystad och svenska Pommern var stundtals stängd. 1716 inleddes försök att upprätta en linje mellan Göteborg och Amsterdam, en linje som kortvarigt drevs per entreprenad. 1718 års postförordning kom istället att fullt ut lita på anställd personal och kombinerades med postskjuts som möjligt samfärdselmedel med passagerare. För denna skjutsning fick gästgivarna ensamrätt. Med intäkter från gästgiverierna och passagerarverksamheten skulle postmästarna tjäna sina pengar. Linnarsson menar att denna förändring knappast syftade till att höja effektiviteten utan snarare hade som målsättning att sänka kostnaderna för en statsapparat som på grund av krigen var ekonomiskt hårt pressad. Men pendeln skulle, som Linnarsson uttrycker det, svänga en gång till. Efter Karl XII:s död 1718 återställdes postväsendet till den gamla ordningen med postbönder.

Med sin historia om postväsendet menar sig Linnarsson visa hur den svenska tidigmoderna stormakten inte förefaller så centraliserad och homogen som många historiker har framhållit. Linnarsson tematiserar sin undersökning med begreppen hierarki och entreprenad och riktar in sig på olika organisationsmodeller. Posten var under sina första hundra år knappast ett statligt verk. Det styrdes visserligen av regler och förordningar men organiserades på många olika sätt, varav några befinner sig långt ifrån vad som kan kallas ett ämbetsverk. Linnarsson menar att hans slutsatser också rimligen kan gälla andra statliga förvaltningar som tullen och salpetersjuderierna.

Med sin avhandling om Postens organisation de första hundra åren har Magnus Linnarsson lämnat ett gott, gediget och intressant bidrag till den svenska stormaktstidens historia. Den komplicerar och berikar onekligen bilden av den svenska statsförvaltningens historia i allmänhet och postväsendets i synnerhet.

Lars-Eric Jönsson, Lund

RECENSIONER

Diagnos och identitet. Georg Drakos och Lars-Christer Hydén (red.). Gothia Förlag, Stockholm 2011. 254 s., ill. ISBN 978-91-7205-780-7.

Många inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning har under de senaste åren kommit att intressera sig allt mer för den medicinska diagnosapparaten. Det har varit en forskning mer nyanserad och rikare på perspektiv än den diagnoskritik som finns i t.ex. den österrikiska filosofen Ivan Illichs (1926–2002) verk från 1970-talet eller i kritisk medicinsk antropologi. Antologin *Diagnos och identitet* kan betraktas som en del av denna utveckling, där åtta forskare inom humaniora och samhällsvetenskap presenterar sin egen forskning och hur den på olika sätt kan synliggöra och problematisera dagens medicinska diagnosapparat. Genom att relatera begreppet diagnos till identitet tar forskarna ytterligare ett steg mot en mer nyanserad diagnoskritik. Perspektivet är något som redaktörerna Georg Drakos och Lars-Christer Hydén poängterar i antologins inledning när de skriver: ”I kultur- och samhällsvetenskaperna rör kunskapsintresset i högre grad människors erfarenheter av att leva med diagnoser och de skiftande villkor som formar människors liv i hälsa och ohälsa” (s. 21). Det är människan som bärare av en diagnos som är forskningens fokus och ingång till en bredare samhällskritik.

Samtidigt är det inte detta forskningsperspektiv som primärt initierat antologins tillkomst, utan det är på *Riksförbundet Sällsynta diagnosers* initiativ som antologin tillkommit. Antologin är på detta sätt sprungen ur behovet att göra en bok som kan skapa större kunskaper hos de professionella, inom bl.a. sjukvården, som möter förbundets medlemmar. Uppdraget genererar en spänning mellan å ena sidan bokens syfte att uppfylla förbundets önsknings, å andra sidan att presentera och fördjupa den vetenskapliga diskussionen kring diagnos och identitet. Ibland blir det en spänning som tillför antologin givande perspektiv, vid andra tillfällen blir antologins syfte otydligt. Jag kommer att återkomma till detta i recensionen.

I Georg Drakos och Lars-Christer Hydéns introduktion är fokus på att presentera begreppen identitet respektive diagnos. Här finns en begreppshistorisk förklaring, där de går igenom hur begreppen utvecklats och hur de används idag. Introduktionen av diagnosbegreppet är klagande och tar sin utgångspunkt i vetenskapsfilosofen Uffe Juul Jensens resonemang om att dagens diagnoser inte bara knyts till individens sjukdomsförlopp, utan att medicinens diagnosbegrepp också får förklaringsvärde utanför individen. Så finns det en förväntan på vad medicinen skall kunna uträtta när det gäller sådant som uppfattas falla utanför det som kategoriseras som friskt och normalt i samhället. Detta är ett centralt resonemang som också återkommer i antologins kapitel, där många av författarna problematiserar just den medicinska uppdelningen mellan friskt och sjukt. Identitetsbegreppet presenteras inte lika klagande och framförallt går redaktörerna inte i klinch med hur väl identitet och diagnos kan eller inte kan giftas samman. Drakos och Hydén skulle kunnat ägna några sidor åt detta, men nu går de lite för fort fram och konstaterar följande: ”Av detta följer också att vissa medicinska diagnoser kan komma att ha betydelse för individens identitet” (s. 16). Istället lämnas resonemanget till de enskilda kapitlen i antologin, där det i och för sig utvecklas mycket väl.

En sällsynt diagnos är enligt Socialstyrelsen en medfödd diagnos som förekommer hos färre än en person på tiotusen och ger påtagliga begränsningar i vardagen. I kapitlet ”Att leva med en sällsynt diagnos” beskriver Maria Gardsäter, som är ordförande i *Riksförbundet Sällsynta diagnosers*, Elisabeth Wallenius och Kerstin Möller hur just ”sällsynta diagnoser och funktionshinder påverkar människors förhållande till sig själva och villkoren för deras förhållande till samhället” (s. 30). Författarna diskuterar vad det innebär att leva med en sådan diagnos och vilka strategier människor använder sig av för att hantera sin livssituation. En central problematik beskrivs genom det författarna kallar ”gråzonsproblematik” och som handlar om hur väl individen på egen hand presenterar sina behov av vård eller stöd för

myndigheter. Författarna menar att en del personer väljer att dölja sina funktionsnedsättningar för att på så sätt framstå som mer ”normala”, även om det missgynnar dem genom att de t.ex. inte får den vård eller det stöd de är berättigade till från samhället. Författarnas resonemang bygger för mycket på de egna erfarenheterna och inte på att referera till egna eller andras vetenskapliga studier. Det gör att kapitlet skiljer ut sig mot antologins mer vetenskapligt uppbyggda kapitel som presenterar egna studier inom ett väl avgränsat fält.

Georg Drakos presenterar i kapitlet ”Diagnos i en läkares dialog med sin patient” hur en människas identitet och diagnos skapas i relation till andra människor. Kapitlets utgångspunkt är den samhälleliga förändring som sagts ha lett till att patienten fått en allt starkare ställning gentemot läkaren. I denna förändring blir begreppet dialog centralt då det är genom att läkaren och patienten har en dialog med varandra som de två parterna också kan börja prata *med* varandra istället för att läkaren pratar *till* patienten. Drakos använder sig av ett spännande etnografiskt material med observation och videofilmning för att närstudera dialogens betydelse i vårdmötet. Förutom en analys av denna empiri utifrån dialogens begrepp, tar Drakos fasta på kroppen och använder sig av denna entitet för att belysa olika dimensioner av mötet. Kapitlet behandlar följande kroppsteman: kroppen som medicinskt objekt, kroppen som vårt själv, den dialogiska kroppen och kroppens berättelser. Det är också i relation till kroppen som antologins identitetstema diskuteras och här väljer Drakos att komplettera de dialogiska teorierna med ett fenomenologiskt perspektiv. Att föra samman den fenomenologiska kroppen och de dialogiska teorierna ger ett analytiskt givande perspektiv, inte minst frammanför det kroppens egna berättelser.

I ”Att leva i nuet – förvärvad hjärnskada, hopp(löshet) & identitet” diskuterar Eleonor Antelius ”de konsekvenser som det ’normaliserande’ synsättet kan ha i rehabiliteringen av personer med förvärvade hjärnskador” (s. 83). Det är med andra ord de specifika konsekvenser som följer efter att en person drabbats av sjukdom eller olycka som lett till en förvärvad funktionsnedsättning. Antelius tar sin utgångspunkt i den kris människor hamnar i vid en plötslig förändring i livet och hur identiteten påverkas och omförhandlas. Kapitlet kan med fördel läsas parallellt till Drakos föregående resonemang, då även Antelius tar fasta på berättelsernas betydelse för att skapa sig nya identiteter. Mycket givande är resonemanget om den individuella krisen och livsberättelser-

nas betydelse för hoppet/hopplösheten om en framtida förbättring eller botande. Om denna lösning av den individuella krisen skriver Antelius bl.a.: ”Med andra ord blir vi de personer vi är genom att berätta om oss själva, men också genom hur *andra berättar om oss*” (s. 95).

I kapitlet ”Demens – diagnosen som utmanar våra rädslor och fördomar” ger Linda Örulv en kort men intressant presentation kring demensdiagnosens historia och hur den medicinska forskningen kommit att påverka bilden av de demenssjuka. En viktig poäng med det historiska perspektivet är möjligheten att ge perspektiv på vilka innebörder vi tillskriver t.ex. demensdiagnosen i olika tider och hur detta i sin tur påverkar de människor som får diagnosen. Kapitlet hade gärna fått stanna kvar i detta resonemang, men Örulv vill mer och den andra delen av kapitlet berör de demenssjukas egna röster om sin diagnos. Här återfinns ett tydligt resonemang kring hur demensdiagnosen påverkar identiteten hos den demenssjuke. För just denna sjukdom blir tiden en central aspekt och de intervjuade förhåller sig till den ovisshet det innebär att veta att sjukdomen ständigt förvärras. Det finns en komplex relation, menar Örulv, ”mellan nuet med dess svårigheter och den förväntade framtiden och möjliga händelseförlopp” (s. 119). Avslutningsvis behandlar Örulv också den framväxande självhjälpsrörelsen för demenssjuka. Ett mycket intressant material i relation till identitet och diagnos, men som med fördel hade kunnat utvecklas för ett annat sammanhang.

I bokens mitt porträtteras i text och bild en närstående och sex personer med särskilda diagnoser. I intervjuerna återfinns ingen analys eller teoretiska perspektiv, men likväl god kunskap kring vilken betydelse diagnosen har i individernas vardag och för utvecklandet av deras personlighet. Samtidigt blir antologins syfte otydligt genom att porträtten så starkt fokuserar på särskilda diagnoser medan forskarnas kapitel behandlar diagnoser som inte alltid betecknas som särskilda diagnoser. En central fråga som inte besvaras är om forskarnas resonemang kring diagnos och identitet är så allmänna att de kan användas för att också förstå den kunskap som de porträtterade berättar om. Ett annat problem med dessa intervjuer är att det inte framgår vem som skrivit texterna. Är det redaktörerna, en journalist, de porträtterade själva eller någon på *Riksförbundet Sällsytta diagnoser*? Detta är problematiskt eftersom vi inte kan förhålla oss till hur den kunskap som presenterats har valts ut.

Robert Ohlssons kapitel ”Diagnosens roll i vardagligt meningsskapande – om psykisk ohälsa” tar sin utgångs-

punkt i vardagliga föreställningar om psykisk hälsa och ohälsa genom att studera hur individer skapar mening kring den psykiatriska diagnosen. Genom termen sjukdomsidentitet undersöks på vilka sätt diagnosen kan vara ett medel för att förhålla sig till och omförhandla sin identitet. Som ett sådant medel kan diagnosen fungera som ett sätt för individen att objektifiera den egna upplevda ohälsan eller legitimera psykiska upplevelser som tidigare ifrågasatts av omgivningen. Ett centralt resonemang är hur diagnosen ger individen en möjlighet att separera det sjukdomstillstånd som de innan diagnosen misstagit sig för att vara en del av personligheten, men som efter diagnostiseringen istället har kommit att betraktas som ett "falskt" själv. Men diagnosen är också tveeggad genom att den är en social kategori som skapar människor som "psykiskt sjuka". Diskussionen anknyter här på ett mycket givande sätt till Erving Goffmans stigmabegrepp och hur människor så att säga blir sin sociala kategori.

Lars-Christer Hydén presenterar i kapitlet "Bakom ansiktet" ett resonemang om ansiktets betydelse i mötet med andra människor. Ansiktet, menar Hydén, är en yta där vi tolkar in tecken som uttryck för det som finns "bakom" ansiktet, alltså det vi uppfattar vara individens identitet. Genom att ansiktets tecken mer eller mindre består över tid och rum får ansiktet en viktig identitetsfunktion. Men det är också en spegel som hjälper oss att förstå oss själva genom den Andres ansikte: "vi ser oss själva och vilka vi är genom att iakttaga den Andres ansikte och hur vi speglas i den Andres ansikte och blick" (s. 191). Här finns likheter med Robert Ohlssons kapitel om stigmabegreppet och hur individer väljer att dölja sitt ansikte om det skiljer sig från det som uppfattas vara det "normala" ansiktet. Här handlar det inte längre om att speglas i den Andres ansikte, utan snarare att individen reduceras till sitt ansikte.

I kapitlet "Den ifrågasatta kroppen – dilemman i föräldrars omsorg om barn med socialt känsliga diagnoser" presenterar Helena Bergström och Petra Roll Bennet sina respektive studier om barn födda med oklar könstillhörighet respektive barn som diagnostiserats som feta. Bergström och Bennet utgår på så sätt från två olika studier för att analysera och jämföra föräldrars omsorg om sina barn. I första delen av kapitlet presenteras en beskrivning kring hur en mamma till en femårig flicka som diagnostiserats för fetma resonerar kring och förhåller sig till dotterns diagnos. En liknande presentation följer där en mamma berättar om sina erfarenheter av att föda ett barn med oklar könstillhörighet. Genom studien

analyseras sedan ett gemensamt tema som fått namnet föräldradilemman. Det handlar om hur det uppstår ett dilemma i föräldrarnas strävan att upprätthålla barnets normalitet, främst svårigheterna i att kunna alternativt vilja förändra respektive tona ned ett kroppsligt tillstånd. Diagnosen, menar författarna, blir för många föräldrar central genom att den definierar barnets avvikande kropp som sjuk snarare än annorlunda. Att sammanföra två studier på detta sätt tillför viktiga analytiska perspektiv som den humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningen sällan använder sig av. Av denna anledning skulle det vara intressant om Bergström och Bennet förde en diskussion kring hur denna analytiska process går till i praktiken.

Antologins avslutande kapitel, "Att göra normala barn – om normalitet och avvikelse i barnhälsovårdens kontroller av barns utveckling", är skrivet av Helena Hörnfeldt och syftet är att diskutera "de idéer och grundantaganden som formar uppfattningarna om vad som är en normal utveckling, som i sin tur är vägledande för hur barns normala utveckling fastställs" (s. 231). Hörnfeldt fokuserar i detta kapitel på fyraårskontrollerna på barnavårdscentralerna och genom ett samtidshistoriskt perspektiv diskuterar hon vad en typisk utveckling är. Resonemanget sammankopplas sedan med den ökning av bl.a. diagnoserna adhd, AST (autismspektrumtillstånd) och damp, och hur denna ökning kan förstås i ljuset av barnavårdscentralernas ökade kontroll kring avvikande beteenden. I slutet av kapitlet poängterar Hörnfeldt att detta får konsekvenser för barns identitet: "Att bli kategoriserad som ett barn med adhd eller att bli tilltalad som avvikande, riskbarn eller kontrollbarn, får effekter för hur ett barn själv uppfattar sin identitet" (s. 250). Ett mycket centralt resonemang för antologins övergripande teman och som också skulle kunnat få ta mer plats i Hörnfeldts kapitel.

Som jag pekat på i denna recension finns det en spänning i antologin mellan det syfte *Riksförbundet Sällsynta diagnoser* initierat med bokprojektet och syftet att presentera och utveckla begreppen diagnos och identitet. Ett sätt att förhålla sig till denna spänning är att synliggöra och problematisera den samverkan som varit med förbundet, mellan den vetenskapliga progressionen och uppgiften att leverera en nyttig lärobok. Det är en diskussion som skulle kunna få stor betydelse också utanför bokens tillkomst. I ett bredare perspektiv har den humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningen inte bara kommit att intressera sig för medicinska frågor, utan också den medicinska världen har

förstått att värdesätta den kunskap humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning genererar. Delvis har det att göra med att sjukvården idag står inför utmaningar som har sin grund i sociala och kulturella problemställningar, snarare än medicinska eller ekonomiska. Men det är ett möte där det lätt uppstår krockar mellan olika vetenskapliga perspektiv. Ett sådant perspektiv är att humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning vill generalisera sin forskning genom att t.ex. säga något om samhällets kultur genom enskilda fall. I *Diagnos och identitet* blir ett sådant perspektiv synligt när en del av bidragen inte specifikt handlar om sällsynta diagnoser utan om andra empiriska fält som behandlar identitet och diagnos. Centrala frågor att ställa sig i detta sammanhang är om den humanistisk-samhällsvetenskapliga forskaren kan använda sig av sina mer generella analyser när hon möter den medicinska världen eller ett förbund som *Riksförbundet Sällsynta diagnoser*? Är det vår förmåga att sammanföra empiriskt och teoretiskt olika fält som vi också kan bidra med till medicinen? Den här typen av diskussion skulle tydligare kunnat sätta fokus på hur redaktörerna tänker sig att antologin skall bli mottagen, men också hur den humanistisk-samhällsvetenskapliga forskaren skall förhålla sig till samarbete utanför akademien.

Trots min kritik tydliggör antologin *Diagnos och identitet* den riktning som humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning har slagit in på vad gäller forskning kring diagnos. I kapitlen finns många goda exempel, både empiriska och teoretiska, på hur diagnosforskningen idag utvecklas i en mer divergerande riktning. Som lärobok har den en viktig funktion att fylla, men det är också en antologi att förhålla sig till i framtida studier som rör hälsa, sjukdom och bot.

Kristofer Hansson, Lund

Tracking Discourses. Politics, Identity and Social Change. Annika Egan Sjölander & Jenny Gunnarsson Payne (red.). Nordic Academic Press, Lund 2011. 342 s. ISBN 978-91-85509-39-3.

Tracking Discourses är en antologi om de teoretiska perspektiven diskursteori (Discourse Theory, DT) och kritisk diskursanalys (Critical Discourse Analysis, CDA). Enligt bokens baksida undersöker antologins tolv författare de möjligheter som uppstår vid ett ökat utbyte av idéer mellan dessa två teoretiska traditioner.

I bokens förord och avslutningsvis i introduktionskapitlet sägs dock att syftet med antologin är att ge en översikt över dessa teoretiska traditioners användning inom skandinavisk, främst svensk, forskning, samt ge exempel på hur olika diskursteoretiska resonemang kan tillämpas på empiriskt material. Som läsare blir man således osäker på exakt vad det är som antologin kommer att erbjuda.

Bokens första introducerande kapitel av Annika Egan Sjölander, en av antologins två redaktörer, innehåller emellertid en jämförande översikt av diskursteori (hädanefter kallat DT) och kritisk diskursanalys (hädanefter kallat CDA). Kapitlet är förtjänstfullt klargörande och relevant för antologins fortsatta artiklar. Författaren gör en kortfattad litteraturgenomgång av forskningsfältens mest betydelsefulla verk, men refererar också till ett rundabordssamtal som skett vid Umeå universitet 2008, med ledande forskningsrepresentanter för CDA respektive DT. Egan Sjölander förtydligar också sin egen position i förhållande till dessa perspektiv. Hon har tidigare inte arbetat specifikt med dessa diskurstraditioner, utan har använt sig av Michel Foucaults diskursteori. Författaren gör en kort genomgång av Foucaults förståelse av diskurser och påpekar att de har haft stor påverkan på DT och CDA.

CDA och DT är två mycket inflytelserika riktningar inom det diskursanalytiska fältet, både internationellt och nationellt. Dessa två traditioner bär också båda på incitament att undersöka och diskutera (makt)fenomen i relation till demokrati, politik och sociala förhållanden. Bådadera riktningarna har sitt ursprung i den poststrukturalistiska traditionen kombinerat med ett konfliktteoretiskt perspektiv. Trots detta framstår CDA och DT som två skilda perspektiv, med förhållandevis lite (åtminstone tills nyligen) utbyte med varandra, och Egan Sjölander vill se närmare på hur detta kommer sig: vad skiljer perspektiven åt, vilka likheter finns, vad kan de lära av varandra?

Skillnaderna mellan CDA och DT beror i huvudsak på de vetenskapliga discipliner de växt fram ur; CDA har sitt ursprung företrädesvis inom lingvistik och DT har framför allt rötter i politisk filosofi. Dessa skilda bakgrunder, som Egan Sjölander menar är viktigare än vad en första anblick ger vid handen, leder till ontologiska olikheter som är svårare att överbrygga. Skillnaderna inbegriper också metoder för hur analysen utförs. Forskare som tillhör CDA tillämpar gärna tidigare utarbetade modeller som strukturerar analysen steg för steg, medan forskare inom DT tenderar att undvika sådana generella

lösningar. CDA-traditionen beskriver sig som eklektisk och använder gärna teoretiska begrepp från andra discipliner, t.ex. ”politik”, ”demokrati”, ”identitet”, medan forskare inom DT i högre grad problematiserar de begrepp och perspektiv de använder. Den mest uppenbara skillnaden mellan de teoretiska traditionerna är att de använder olika definitioner på vad som är diskurs. Enligt DT är allt diskurs, dvs. allt är konstituerat inom en diskurs, medan CDA hävdar att det finns områden som är icke-diskursiva.

Egan Sjölander påpekar dock att det finns forskningsområden som är gemensamma för CDA och DT, såsom social förändring, identitet, politik, medborgarskap och demokrati. Eftersom antologin har fokus på *tillämpningen* av de teoretiska perspektiven, betonas också likheterna mellan traditionerna eftersom de befinner sig inom samma forskningsfält.

Antologins andra kapitel är skrivet av David Payne och Jenny Gunnarsson Payne (den andra av redaktörerna). Liksom i introduktionskapitlet förs ett övergripande resonemang om teoretiska begrepp och koncept. Payne och Gunnarsson Payne jämför CDA:s och DT:s respektive förståelse och definition av begreppet ”kritik”, ett koncept som inbegrips i båda perspektiven men som inte bör tas för givet, och författarna frågar sig vilken funktion ett sådant begrepp fyller. Kapitlet avslutas med en fördjupad diskussion som bygger på Ernesto Laclau, en av huvudpersonerna i framväxten av DT, och dennes uppfattning av begreppet ”kritik”. Kapitlet är välargumenterat men med en hög abstraktionsnivå, vilket i det närmaste kräver tidigare insikter i ämnet.

Följande av antologins nio artiklar fungerar som fallstudier för tillämpningen av olika former av diskursanalys, främst DT eller CDA (två artiklar). De flesta av författarna arbetar med ett av dessa två perspektiv med utgångspunkt i ämnen som skola och utbildning, media och identitet samt plats och identitet, och redaktörerna har valt att sätta samman kapitlen efter det empiriska fält som undersöks. Skola och utbildning analyseras t.ex. i Sara Carlbaums bidrag, där statliga utredningar angående gymnasieskolan studeras genom DT, medan Jonathan Ngeh utgår från CDA i sin analys av mötet mellan kamerunska utbytesstudenter i Sverige och de institutioner och strukturer som har makt att inkludera respektive exkludera individen. Media och identitet behandlas bl.a. av Anna Johansson som anlägger ett diskursteoretiskt (DT) perspektiv på unga kvinnor med självskada, där en identitet som ”skärande” t.ex. kan förhandlas fram på särskilda internet communities el-

ler nätgemenskaper. Identitet diskuteras också av Alon Lischinsky, som genom CDA studerar identitet på organisationsnivå, i detta fall företag, och hur språk och ord kan betraktas som specifika resurser för diskursiva konstruktioner av identitet.

De artiklar som utgår från diskursteori, DT, refererar alla till arbeten av Ernesto Laclau och Chantal Mouffe och deras definition av diskurs: (här summariskt) att alla objekt och handlingar är meningsskapande, och att denna mening är beroende av historiska regelsystem eller diskursiva formationer. Anna Sofia Lundgrens bidrag, vilket undersöker äldre människors berättelser om åldrande i glesbygd, förklarar begreppet diskurs utifrån Laclau och Mouffe på ett föredömligt sätt: ”Discourse is thought to constitute the way a certain phenomenon is understood, and at the same time to define the limits of that understanding” (s. 314).

En intressant text är skriven av Joakim Isaksson som väljer att använda teoretiska begrepp från båda traditionerna. Isaksson undersöker hur diskursen kring skolelever med särskilda behov är artikulerad i en SOU-rapport om lärarutbildningen från 2008. Han använder DT med Laclaus och Mouffes begrepp ”artikulering”, vilket refererar till skapandet av mening. Begreppet artikulering förekommer också inom CDA, och är där förknippat med andra begrepp såsom ”intertextualitet”, vilket innebär att en text alltid bygger på andra tidigare texter. Isaksson argumenterar inledningsvis för att tillämpa båda begreppen artikulation och intertextualitet eftersom bägge framhäver hur diskursiva praktiker alltid bygger på tidigare handlingsmönster, samtidigt som de ifrågasätter dem. Begreppet intertextualitet ger också mer handfast vägledning för hur analysen ska gå tillväga. Författaren beskriver begreppen som en verktygslåda som kan appliceras på analysen. Isaksson fördjupar dock inte resonemanget rörande implikationerna av att bruka de två teoretiska perspektiven parallellt, vilket med tanke på antologins utformning hade varit intresseväckande.

Även Angelika Sjöstedt Landén har ett spännande bidrag där hon förenar DT med kulturforskaren och ”queer phenomenologist” Sara Ahmed och hennes verk *Cultural Politics of Emotions* (2004) för att kunna analysera känslors betydelse för individers upplevelser och strategier av vad som är möjligt respektive omöjligt inför framtiden. Sjöstedt Landéns empiriska exempel är utlokaliseringen av en offentlig myndighet från Stockholm till Östersund och konsekvenserna för de medföljande anställda. Författaren studerar vilka logiker som perso-

nalen i samband med flytten använder, vilka handlingar och scenarion som anses möjliga eller omöjliga, och åskådliggör relationen mellan individuell identitet och ideologiska föreställningar av geografisk plats. Textens DT-inriktning kommer från Glynos och Howarth (2007) och bygger på Laclau och Mouffe (1985) och deras koncept politiska och sociala logiker. Sociala logiker kan förstås som sociala regler som styr människors handlingar, medan politiska logiker fokuserar på hur dessa handlingar utmanas och/eller transformeras. Glynos och Howarth adderar en tredje dimension, "fantasmatic logics", för att kunna granska varför individer föredrar vissa handlingar eller praktiker framför andra, och hur sociala och politiska logiker "griper tag" i individen. Med stöd av Ahmed kan författaren visa hur de emotioner som griper tag i individen är positionerade i sociala system av maktrelationer och hierarkier.

Ytterligare två bidrag sticker ut, Mathias Sylwans och Stephanie Faye Hendricks. Båda författarna arbetar förvisso med diskursanalys, men varken med DT eller CDA. Sylwan tillämpar Michel Foucaults diskursteori, i synnerhet boken *The Order of Discourse* (1993), och fokuserar främst på det som Foucault kallar "systems of exclusion". Exkludering innebär ett särskiljande och en normalisering av vilka fenomen, individer, grupper, idéer, perspektiv etc. som är uteslutna respektive inkluderade i en diskurs. Detta koncept är sålunda Sylwans utgångspunkt för att studera det empiriska materialet som består av nyhetsreportage kring pappaledighet i svensk television mellan 1981 och 2005. Stor vikt läggs därför vid journalism som diskursiv handling liksom nyhetsprogrammets muntliga och visuella praktiker.

Faye Hendricks perspektiv är medierad diskursanalys (Mediated Discourse Analysis, MDA). MDA betonar sociala praktiker och medierade handlingar, vilket innebär mindre fokus på hur diskurser konstrueras i tal och text och mer på hur de utformas och utförs i handling. Medierad handling innefattar spänningen mellan individens målsättning med handlingen och situationens, i vilken handlingen utförs, sociala ramar. Faye Hendrick diskuterar hur identitet konstrueras genom sådana medierade handlingar utifrån exemplet med bloggverksamhet under pseudonym. På nätet skapas och förhandlas fram en identitet som bloggare, där pseudonymens anonymitet ökar förhandlingsutrymmet.

Antologier riskerar alltid att bli spretiga och kan vara hjälpta av att avslutas med ett sammanfattande kapitel, vilket även är fallet här. Om syftet dessutom var att diskutera utbytet mellan de två teoretiska traditionerna

DT och CDA, kunde artiklarnas ordning ha använts på ett uttalat sätt. Bidragen kunde ha ställts mot varandra och tydliggjort skillnader och likheter, istället för att som nu ordnas efter det empiriska undersökningsfältet. Inte heller de två kapitel som har andra diskursanalytiska infallsvinklar än DT och CDA används för att belysa och framhäva antologins huvudsakliga inriktning, vilket är synd.

Antologin säger sig vilja ge en skandinavisk, främst svensk, översikt av vilken forskning som pågår inom fältet för diskursanalys. Som läsare känner jag mig dock inte övertygad om att jag har fått en sådan översikt då nio eller tio av de tolv författarna har sin tillhörighet, åtminstone delvis, vid samma universitet (Umeå). Snarare har jag fått några exempel på olika slags diskursanalytisk forskning som pågår i Sverige. Att visa på olika diskursteoriernas tillämpbarhet är emellertid det syfte som uppfylls mest och bäst, och jag ser boken som en god vägvisare för hur man kan gå tillväga vid användandet av dessa teoretiska traditioner.

Åsa Alftberg, Lund

Eva Österberg: *Tystnader och tider. Samtal med historien*. Atlantis, Stockholm 2011. 311 s. ISBN 978-91-7353-435-2.

En av Sveriges mest produktiva historieforskare, Eva Österberg, har intresserat sig för tystnaden och dess olika betydelser och funktioner. Rättare sagt har hon studerat de situationer i vilka tystnad rekommenderas, uttrycks eller blir ett tvång.

Författaren konstaterar att detta kulturella fenomen bland forskarna egentligen inte rönt något större intresse som huvudtema, men att det förekommer i väldigt många sammanhang där andra kulturella uttryck studeras. Hon har sålunda läst in sig på många områden både inom historieämnet och samhällsvetenskapen, t.o.m. i viss mån inom etnologin, för att vaska fram vad dessa kolleger haft att säga. I viss utsträckning bygger hon också på sina egna tidigare undersökningar av det svenska samhället genom tiderna. Vi kan alltså konstatera att Österberg inte i egentlig mening bedriver grundforskning, utan snarare har sammanfört mycket vetande ur disparata verk till en helhet. Bibliografin är mycket omfattande.

Boken måste ses mot bakgrunden av Walter Ongs studier om relationerna mellan den skriftliga och den muntliga kulturen. Österberg driver en tes om att tystna-

den i en muntligt baserad omgivning är av en helt annan karaktär än i ett skriftsamhälle. Boken inleds med tre exempel där tystnaden spelar en central roll, nämligen klostret, fängelset och den dövstumma världen. Därefter upplyser hon sin läsare om att hon vill ”identifiera tysta platser och personer under olika perioder”, ”diskutera inställningen till tysta människor, rum och platser under olika perioder”, ”försöka tolka tiggande eller tystnader” av olika slag och ”förstå den betydelse som tillmätts förmågan att tala” eller behovet av att tala (s. 43). Det är sålunda många olika perspektiv som ska behandlas i boken och man ger sig med spänning in på företaget att läsa vidare. Det är lätt att fångas av texten, så läsningen är inte mödosam trots de många olika infallsvinklarna.

Tystnad hittar Eva Österberg av alla de slag. I antiken spelade den en roll såväl i folkloren som i den etablerade litteraturen. Idag omges vi av ett ständigt brus och söker tystnad. I de medeltida klostren gällde det att vara tyst så att Guds röst kunde nå fram, men det kunde också hända att Gud teg så att människan kände sig övergiven. Pauser var viktiga stilmedel i retoriken – och är så än idag. Pauser spelar en stor roll i musiken, de ger den struktur och mening. Döden och sedvänjor i samband med dödsfall och begravning behandlas med tystnad av vördnad eller rädsla som utgångspunkt och samtidigt belyses kyrkan och kyrkogården som platser där ljudlighet och tystnad växlat genom tiderna och beroende på situationen. Österberg menar att tystnaden kan uttrycka hopplöshet, hjälplöshet, vördnad eller ödmjukhet.

Författaren anser att tystnad också uttrycks i förtigande, vilket gör att hon kommer in på censur, undanhållande av fakta i exempelvis vittnesmål om lönskaläge eller oäkta havandeskap, eller andra vilseföranden, såsom när kvinnor lurades att de var män då de klädde ut sig som sådana. Homosexualiteten som ett förtiget samhällsfenomen i historievetenskapen får en omfattande behandling. Detta slag av tystnad leder till osäkerhet i ett samhälle, anser Österberg.

Rätttegångsprotokoll är förstas en stor del av de källor Österberg använt, i synnerhet när det gäller äldre tid. Vidare har hon använt etikettböcker för att få veta att en lämplig mängd prat är god konversation medan för mycket och för litet skämmer allt umgänge. Det är illa att skvallra, men det kan vara till nytta att lyssna. Hänsyn är allt sällskapslivs huvudbudskap, därför blir tystnaden också ett respektens, vördnadens och försiktighetens redskap. Skönlitteraturen anser hon också vara en god källa för kunskap om tystnad. Blyghet med tystnad som följd måste bekämpas, även om en viss blygsamhet är

smickrande. Jane Austens kvinnogestalter och Selma Lagerlöf står som exempel på blygsamhet och blyghet.

Ett annat stort område som behandlas i boken är alla institutioner där folk har spärrats in mer eller mindre av egen fri vilja. Kloster, fängelser, barnhem, uppfostringsanstalter, sinnessjukhus, kliniker och skolor är exempel på rum där tystnaden är påtaglig antingen som en meditationsmetod, en metod för straff och lydriad, eller som uppfostringsmetod. Klokt skriver Österberg att tystnaden än idag är något som barn måste lära sig respektera och hantera. Detta börjar senast på dagis med dagisfrökens rätt att göra sig hörd och respekten för vilan mitt på dagen då andra barn inte får störas. I detta sammanhang är det värt att nämna den genomgång av material som görs gällande dövstumsvården i Sverige och hur ordet dövstum med tiden ersatts med olika korrigeringar och eufemistiska begrepp. Intressant är att författaren ser att tystnaden i detta sammanhang tjänar syftet att förena alla dem som saknar förmågan att tala genom de tidskrifter som ges ut och sprids.

Politiken är ytterligare ett område där tystnaden spelar en roll. Censuren sätter munkavle på invånarna i ett land, diktaturer skrämmar till tystnad, då folk visserligen ser vad ont som sker men ingenting säger. Inom diplomatin var och är det fortfarande viktigt att veta vad man säger, om man alls ska säga någonting. Tystnaden är en strategi. Tystnaden är också en strategi bland historiker som är mer eller mindre beroende av vad som anses vara god historievetenskap när de skriver sina vetenskapliga verk. Somliga saker talar man helt enkelt inte om, somliga saker är en skamfläck som måste förtigas genom historien. Detta gäller förresten alla vetenskapsgrenar, åtminstone inom kulturvetenskaperna: somt är det *comme il faut* att skriva om, annat gör man sig bäst i att inte behandla alls för att inte förlora i prestige.

Tystnaden kan således ha många olika funktioner. Genomgående försöker Österberg belysa tystnader ur olika synvinklar genom tiderna och när för det allra mesta fram till vår egen samtid. Då blir det intressant att fundera över hur vår tid med allt buller, allt offentliggjort privatliv men också med sträng personskyddslag och strängt intimitetsskydd kan fungera tillfredsställande. Å ena sidan ska allt vara transparent, å den andra får inga namn nämnas, inga jämförelser mellan olika individers kvaliteter offentliggöras. Å ena sidan ska man meddela polisen om man ser något misstänkt i kvarteret, å andra sidan får ingenting sägas om varför en människa inte är anträffbar på sin arbetsplats. Resonemang kring frågor av denna typ kunde med fördel föras lite oftare. Vad

är angiveri och vad är allmänt medmänskligt intresse?

Österberg försöker slutligen sammanfatta sina rön i en tabell över olika slag av tystnader och olika slag av rum eller situationer där de finns. Tjugosex olika typer av tystnad har hon hittat i materialet och situationerna där de förekommer är naturligtvis långt flera. Jag drar slutsatsen att Eva Österberg skrivit en bok om ett av våra vanligaste kulturfenomen som har många betydelser och funktioner, ett av alla dessa vardagliga fenomen som vi tror är mer eller mindre självklara och som vi för det mesta förstår meningen hos utan problem – tills en forskare lyckligtvis slår klorna i det och visar hur fel vi haft. Tystnaden är inte självklar eller enkel att tolka.

Ulrika Wolf-Knuts, Åbo

Naturen, kuren och samhället. Vård på sanatorier och kurorter ca 1870–2010. Motzi Eklöf (red.). Carlsson Bokförlag, Stockholm 2011. 302 s., ill. ISBN 978-91-7331-4213.

Naturen, kuren och samhället är hållpunkter som binder samman hälso- och sjukvård som helhet och mångsidighet. Var finns då kulturen som drivkraft? Redaktören Motzi Eklöf poängterar i inledningen hur arkitektur och närmiljö ingår och anpassas till vårdande och behandlande funktioner. Kurortskulturen som nav i beteende och förnimmelser får ett särskilt kapitel i antologin. Författarna till samtliga kapitel är historiker som behandlat vårdformer och miljöer under den långa tidsperioden i relation till sociala strukturer, tankemönster och livsformer.

Första kapitlet inleds av Svenbjörn Kilander med en redogörelse för farsoter som vid slutet av 1800-talet beskrevs som följer av den framryckande industrialismen. Tuberkulos spreds i osunda och trånga stadsmiljöer och en ”ny” sjukdom, neurasteni, yttrade sig som psykisk utmattnings- och nervsvaghet till följd av tidens hektiska krav. Med rubriken ”Luftburen hälsa” hänvisar Kilander till Jämtland som tillflyktsort med stärkande fjällluft och hälsosamma bygder. Mörsil växte fram som kurort i den fjällnära regionen och sanatoriesamhället sträckte sig ut över omgivningen.

I södra Sverige blev Ryds brunn en kurort med frisk barrskogsnatur och insjöläge. Badläkare genomförde behandlingsmetoder med brunnsdrickning och badkurer efter kontinentala mönster. Kurortskulturen växte fram under åren 1892–1944.

I Ryds brunn och andra kurorter ingick kneippkultu-

ren, en samling idéer ordnade i Sebastian Kneipps skrift *Meine Wasserkultur*. Elisabeth Mansén, som tidigare analyserat den svenska kurortskulturen 1680–1880, har här beskrivit kontakter mellan kroppen och vattnet i olika badkulturer, i syfte att låta naturen återställa hälsan genom beröring och förnimmelser. Barfotavandringar i daggfuktigt gräs är ett härdningsmedel som lyfts fram i kneippkulturen. Med tydliga rubriker ger Mansén en översikt över de behandlingsformer den självlärd Kneipp fört in i kurortslivet. Civilisationskritik är genomgripande i hans uppfattning av kursamhället.

Mösseberg i Västergötland hörde i slutet av 1800-talet till de mest besökta vattenkuranstalterna. Eva Vikström som beskrivit platsen, naturen och byggnaderna, framhåller den fysiska miljöns betydelse i vården och för rekreationen. 1902–07 uppfördes Vintersanatoriet efter mönster från samtida europeiska hotellanläggningar. Sociala hierarkier uttrycktes i boende och badande, noterar hon. Vikström betonar också ett kristet inslag i omsorgen om de mindre bemedlade. I slutet av 1900-talet drevs Mösseberg av vårdare med kristen värdegrund. 2006 försålades kurorten till pingströrelsen.

Anna-Karin Frih skriver om sjukliga och svaga flickor och kvinnor som sökte behandling vid Loka brunn och Porla brunn för sjukdomsbesvär som trötthet, dåliga blodvärden och aptitlöshet, enligt diagnosen tecken på kloros, kultursjukdomen i tiden. Ordinationen var vattenbehandling genom brunnsdrickning och bad. Frih ger en intressant bild av sammanhang mellan medicinskt genomförda kurer och brunnskulturens sociala betydelse.

Tuberkulosens utbredning hörde till de svåra problemen i början av 1900-talet. Vid sekelskiftet bildades filantropiska föreningar med syftet att hindra sjukdomens spridning. Johan Almer, stadsläkare i Varberg, började behandling av skrofulos (ben-, led- och körteltuberkulos) vid Apelviksgården söder om staden. 1904 bildades Föreningen för kustvård åt skrofulösa barn. Kustsanatoriet Apelviken gav en specialiserad behandling för att förebygga vanförhet. Sjuka kom från hela landet.

Den vetenskapliga filantropin inriktades på vård av barn som växt upp under fattiga omständigheter och samtidigt på verksamhetens nytta. Grundpelaren i vården var att barnen skulle bli friska med hjälp av bad- och solterapi, närande kost och utomhusaktiviteter. Författaren till artikeln, Staffan Förhammar, redogör för de krav som måste ställas på samhällets ekonomiska insatser.

Bokens avslutande kapitel har rubriken ”Plikten till ett glatt sinnelag”. Vi möter här sjundedagsadventisternas hälsoinriktning förverkligad vid Hultafors

Sanatorium. Författaren Motzi Eklöf framhåller den inre vårdmiljöns betydelse och utgår från läkarens hälsofrämjande mission för själslig hälsa och kroppslig vård. Undervisningen av vårdpersonalen var speciellt inriktad på omvårdnad.

Patienter har sökt sig till Hultafors Hälsocenter för att få vila, rekreation, rehabilitering, konvalescens eller sjukdomsbehandling av olika slag. 2002 måste detta dock läggas ner på grund av ekonomiska svårigheter.

Boken behandlar samspelet mellan natur, komplexa verksamheter och samhälle. Sanatorier och kurorter får sin plats i medicinhistorien genom de läkare som utformat och genomfört vårdprogrammen. Samspelet mellan patienter och vårdare framgår ur läkarnas synvinkel, men inte direkt i patientperspektiv. Vad har behandlingarna inneburit och betytt för självuppfattningen? Hur uppstod kontakter mellan patienter? Hur speglades samhället i mötet mellan hemmets och sanatoriets vardagsmiljö?

Läsningen väcker många frågor som berör Naturen och Samhället men ligger utanför medicinhistoria. Det rika illustrationsmaterialet är en tillgång.

Ingrid Nordström, Lund

Kriget som aldrig kom – 12 forskare om kalla kriget. Andreas Linderöth (red.). Marinmuseum, Karlskrona 2010. 224 s., ill. ISBN 978-91-633-8547-6.

Boken har utgivits i samband med att Marinmuseum i Karlskrona den 5 juni 2010 invigde utställningen *Ytspänning – kallt krig i Östersjön 1979–89* som tar upp den svenska marinens perspektiv på kalla krigets sista decennium och kontrasterna mellan det civila och det militära samhället.

Tolv forskare har medverkat i boken. Tio av dem är födda på 1970-talet, förutom en som är född på 1930-talet och en på 1950-talet. Huvuddelen har inte upplevt kalla kriget under den mest kraftfulla tiden och det är kanske ett skäl till deras historiska intresse för denna epok. Kalla kriget blev mycket tydligt under 1980-talet, då dessa författare var tonåringar, bl.a. på grund av den grundstötta sovjetiska ubåten utanför Karlskrona.

Kalla kriget brukar sägas vara tiden från andra världskrigets slut och fram till 1990 då kommunismen i Östeuropa och Berlinmuren föll och de båda tyska staterna återförenades. Stormaktspolitiken påverkade vardagen i Sverige och befolkningen förbereddes på

att det kunde bli krig.

Det är märkligt att det är bortglömt i det allmänna medvetandet. Det har växt upp en generation som inte själva har upplevt kalla kriget. Delar av Östersjöns stränder var mycket slutna under den perioden, men Östersjön kan återigen bli en lika viktig kommunikationsled för handel och kultur som före andra världskriget. Den händelse som visade att något höll på att hända i östblocket var när fackföreningen Solidaritet bildades i Polen 1980. Sverige kom att spela en aktiv roll i Solidaritetets utveckling, särskilt som LO stödde aktivisterna.

Begreppet järnridån användes redan under första världskriget för att beteckna motsättningar mellan olika länder och mellan Västeuropa och Sovjet under mellankrigstiden. Det var Winston Churchill som gjorde begreppet populärt vid ett tal år 1945. Till slut blev det beteckningen på gränsen mellan de två supermakterna. I Västeuropa ansågs järnridån vara en barriär som höll innevanorna i öst fångna medan man i öst betraktade den som ett skydd mot fienden i väst. Järnridån var en av de hårdast bevakade gränserna i världen. Den krävde en enorm arbetsinsats med alla vaktfunktioner, som t.ex. att stränderna krattades för att upptäcka otillåtna fotgängare. Även i Sverige fanns förbjudna kustområden.

I boken har författarna analyserat kalla krigets inverkan på samhället och händelser som medverkade till dess upplösning. Den militära situationen och militärstrategin runt Östersjön på 1980-talet förklaras. Särskilt i öst var militären osäker på hur Sverige, som officiellt var neutralt, skulle agera vid en militär kris. Det har dock framkommit att de östtyska och sovjetiska militära underrättelsetjänsterna inte förväntade sig att Sverige skulle agera militärt.

Underrättelse och spionage var viktiga funktioner i det kalla kriget. Båda sidor sände ut personer på uppdrag och båda sidor värvade informatörer bland motpartens medborgare. Denna verksamhet ledde till en ömsesidig misstro som i sig förvärrade hotet. Signalspaning var viktig och man tänker osökt på den nedskjutna svenska DC 3:an 1952.

De geografiska avstånden var korta och det gällde att agera snabbt. Militären förväntade sig stora förluster i antalet stupade soldater. Ubåtsvapnet var viktigt för alla stater runt Östersjön och det antyds om intrång långt in i fiendens vatten från båda sidor.

I terrorbalansen uppfattades atombomben som ett skydd även för Sverige. Underförstått var Sverige skyddat av USA. Åsikterna om varifrån hotet kom skilde

sig mellan socialdemokraterna, som ansåg att hotet bestod i kapprustningen och ett hotande kärnvapenkrig, och moderaterna som ansåg att Sovjet förberedde ett angrepp på Sverige och denna ståndpunkt stöddes av ett antal marinofficerare. Samtidigt var vänster- och högerextremister aktiva i debatten. Terroristhot var inte aktuellt på den tiden men vissa politiska organisationer i Sverige ansågs farliga.

Under det kalla kriget var Sverige en av världens mest försvarsförberedda nationer. Militärt och ekonomisk satsade Sverige på självförsörjning och ett starkt civilförsvar. Sverige hade ett stort antal befäl i reserven. Hemvärnet räknade 100 000 frivilliga fram till slutet av 1980-talet och det fanns flera andra frivilligorganisationer.

I en uppsats undersöks rapporteringen av det kalla kriget under 1980-talet hos två lokala dagstidningar, Sydöstran och Blekinge läns tidning. En slutsats är att militären sällan granskades kritiskt i någon av tidningarna. Kanske var den lokala förankringen för stark med tanke på flottbasen i Karlskrona.

I krig kan oron och rädslan för fienden sätta fart på dramatiken. En natt under andra världskriget trodde Los Angeles-bor att man var utsatta för ett japanskt anfall och en hysterisk situation uppstod när militären började skjuta. På 1980-talet påstod sig människor i Karlskrona ha sett fienden på svenskt område och man rapporterade om ubåtar. Fortfarande spekuleras allmänt om U137 var en felmanövrering eller ett medvetet intrång. Vissa anser att västvärlden låter sig luras av det ”militärindustriella komplexet” som behöver en fiende för att finansiera sin verksamhet. De flesta svenskar kom aldrig i direkt kontakt med kalla kriget till skillnad mot vissa svenska militärer som kom mycket nära öststaternas styrkor i Östersjön.

Oftast är det män som varit soldater medan kvinnor engagerat sig i fredsörelser eller blivit krigets offer. Att beväpna kvinnor var kontroversiellt. Däremot ansågs kvinnor väl lämpade i frivilliga försvarsorganisationer där de utförde militärt arbete. Kvinnornas medverkan gjorde att militären framstod som ett folkförsvar. Successivt öppnades militära befattningar för kvinnor under 1980-talet.

Längs Östersjöns kuster fanns garnisonsorter som var anlagda för den militära personalen, men där bodde även civila. Dessa samhällen var mer eller mindre slutna för utomstående. I garnisonsorterna fanns en klassindelning som var kopplad till den militära tillhörigheten formad utifrån de militära graderna.

Skriften ”Om kriget kommer” kom ut första gången 1943 och sedan i uppdaterade versioner 1952 och 1961. De var en av de tre svenska krigstidsparollerna från 1940-talet som överlevde beredskapstiden. De andra två var ”Spionen lägger pussel” och ”En svensk tiger”. ”Om kriget kommer” var olycksbådande men visade vad var och en kunde göra om kriget bröt ut. Efterkrigstidens svenska civilförsvarsorganisation har kritiserats av fredsörelsen för att den inte skapade sann trygghet. Resultatet blev dock ett gemensamt svenskt förhållningssätt till världen, svenskt vardagsliv, folkhemmet och staten.

Nedlagda försvarsanläggningar från kalla krigets dagar börjar betraktas som kulturminnesmärken. Försvarsmaktens nedläggningsplan för åren 2001–2009 var mycket omfattande i betraktande av vad de olika militära anläggningarna kostat i byggnation, drift, underhåll, modernisering och avveckling. Även civila myndigheter som varit förberedda på krig har lagt ned sina anläggningar. Oftast är svenskarna omedvetna om allt som försvunnit eftersom anläggningarna har varit hemliga eller haft besöksförbud. Riksantikvarieämbetet har utarbetat bevarandeplaner 1996, 2000 och 2007, men väldigt få objekt har förklarats som byggnadsminne främst på grund av underhållskostnaderna. Dessutom krävs en utarbetad pedagogik för att förmedla anläggningens funktion i totalförsvaret. Försvarsanläggningarna saknar ett arkitektoniskt värde och en djupare förankring i det folkliga minnet. I Sverige till skillnad mot andra länder som deltagit i krig saknar krigsminnet ett folkligt symbolvärde.

Det kalla krigets försvarsanläggningar kan bli turistattraktioner och rum för upplevelser. Det inrättas upplevelsecenter där man kan arrangera konserter, företageevenemang och krigsrollspel. Numera är flera försvarsmuseer anslutna till nätverket SMHA, Sveriges militärhistoriska arv, som arbetar för att göra försvarsanläggningar till turistmål. Ett sådant exempel är det bergum under Skeppsholmskyrkan i Stockholm som marinens stridsledningscentral byggde under andra världskriget. Inredningen revs på 1990-talet. Där visade Östasiatiska museet utställningen av den kinesiska terrakottaarmén 2010. Statens fastighetsverks satsning på ”Hemliga rum”, som även gått som teveserie, visar att det går att locka besökare med en relativt enkel dramaturgi. Återanvändning kan uppstå spontant och fungera som frizoner, ”upphittade rum” där ungdomar kan få utlopp för sin kreativitet.

Krigsspel är realistiskt framställda och kontroversi-

ella. Vissa personer anser att man skall satsa på fredsaktiviteter. Frågan är om lek kan uppmuntra till en fördjupad förståelse. Exempelvis har en underjordisk radio- och tevestation utanför Vilnius blivit en turistattraktion. I ”Sovjet Bunker 1984 – Underground Museum of Socialism” blir besökarna utsatta för förtryck i sovjettidens anda och föreställningen avslutas med en middag.

Bokens uppsatser ger en god helhetsbild av det kalla krigets inverkan på Sverige och uppsatserna passar väl

sammans som kapitel som behandlar olika aspekter även om de har olika författare. Som läsare slås man av den dramatik som det spända militära läget orsakade under det kalla kriget fast det civila vardagslivet pågick vid sidan om. Trots det militära hotet upplevde man en trygghet. Bokens bilder ger ett krigiskt intryck som förstärker intrycket av krigshot.

Göran Sjögård, Lund

NOTISER

Svening Svenningsson: *Vackert svarvat – skönt målat. Folkkonst ut skållknallarnas fässing under tre sekler*. Borås 2011. 104 s. ill. ISBN 978-91-633 -9479-9.

Utmärkande för skållknallarna var att de både producerade och distribuerade sina produkter. Tillverkningen skedde med en enkel svegsvarv som kunde medföras på handelsfärder. I *Atlas över svensk folkkultur* (1957) har utbredningen av de svarvade snibbskålarna, träkalkarna och dryckesbollarna kartlagts men det har dröjt mer än ett halvsekel innan de på nytt uppmärksammats av forskningen.

I Maihaugens friluftsmuseum i Lillehammer påträffade Svening Svenningsson från Borås en liten svarvad träask från Sjuhäradsbygden. Detta gav honom uppslaget till en riksomfattande inventering i svenska museer, där de svarvade föremålens ursprung merendels var okänt.

Resultatet av inventeringen har sammanfattats i en vackert utformad och illustrerad skrift. De s.k. snibbskålarna ägnas med rätta stort utrymme. De fyra handtagen skvallrar om skållarnas funktion när de räcktes från man till man och från mun till mun runt bordet och visar dryckessedens sociala sammanhang. Man drack inte ensam utan tillsammans ur gemensamma dryckeskärl, liksom alljämt ur kalken vid kyrkans nattvard. Svenningsson visar att snibbskålarna i trakten av Vadstena och i Västergötland skiljer sig åt. De förra har ett äldre, urbant ursprung, de senare ett folkligt. De äldsta exemplaren från 1500-talets mitt härrör från adliga hem, liksom de berömda dryckeskåsar. Snibbskålarna av Sjuhäradstyp har triangelformade snibbar vilket gör snibbskålen fyrkantig, men rund i botten. Den är nästan alltid svarvad i bok, rödmålad och försedd med en streckmålad dekor i svart. I samma område som snibbskålarna förekom även dryckesbollar, som rymde flera liter dryck. En typ av bollar med två öron kallas Västgötabolle. Den omnämns enligt Hyltén-Cavallius i domböckerna under namn av röda Marbo-bullar, dvs. bollar från Marks härad i Sjuhäradsbygden.

Jämsides med skållarna svarvade och sålde västgötknallarna små askar. Genom tullräkenskaper kan man få en föreställning om de mycket stora kvantiteter som kringfördes av knallarna, år 1772 fler än 42 000. Tack vare askarnas omfattning har Svenningsson kunnat särskilja fyra olika typer. Eftersom askarna ofta användes som små smyckeskrin har de också fått en yttre utsmyckning i form av olika symboler som virvelhjul, strålar, triangel och stjärna. Under senare hälften av 1700-talet utsmyckades askarna vanligen med blomsterdekorer. Efter mitten av 1800-talet saknas uppgifter om svarvade träföremål i bevarade handelspass. Skållknallarnas tid var förbi.

Nils-Arvid Bringéus, Lund

Hoff Sven Hedlund: *Dalkullor. En svensk märkvärdighet*. Votum & Gullers Förlag, Karlstad 2011. 208 s., ill. ISBN 978-91-85815-61-6.

Hoff Sven Hedlund har delvis utifrån egna fotoalbum skrivit en populärt hållen berättelse om dalkullor och deras olika möjligheter att skaffa sig försörjning.

Vid arvskiten skulle alla barn i Dalarna ärva, vilket innebar att jorden blev så uppstyckad att ingen kunde försörja sig på sin lilla jordplätt utan det gällde att få köpa ut något syskon så att jorden kunde läggas samman, ändå var det få som kunde få en hygglig försörjning. Under 1800-talet och början av 1900-talet var kvinnoöverskottet stort och de unga kvinnorna fick ge sig ut på arbetsvandringar neråt Mälardalen, längs Norrlandskusten och även utanför landets gränser. De flesta kullorna var unga, starka och ordentliga, de hade gott rykte och det annonserades i olika tidningar efter kullor för diverse arbeten. En del var borta bara över en säsong, medan andra aldrig fick råd att återvända till hembygden. Några gifte sig, men helst skulle man inte gifta sig med en ”utlänning” utan med en dalkarl. Vanliga arbeten var i privata trädgårdar och parker, på kyrkogårdar, där det ofta var flera kullor som fick dela

på oisolerade bodar och liknande, där bodde de och lagade sin mat. Med tiden blev det jobb på stearinljus- och tvålfabriker för många kullor, många arbetade på bryggerier, på byggen som mursmäckor, på sågverk m.m. De var också populära försäljerskor på det nya varuhuset NK, där det var krav på att de skulle vara klädda i sina hembygdsdräkter, vilket skulle vara en garanti för kvaliteten.

Mest kända, och lite exotiska, är kanske hårkullorna från Våmhus. Det hade blivit på modet att tillverka smycken av hår. Det är oklart varifrån kunskapen kom, möjligtvis från Frankrike. I början av 1900-talet blev det modernt med kortklippt hår och då upphörde också tillverkningen av hårarbeten. Men dessförinnan hade kullorna försett sig med respass och gett sig ut på längre resor, vissa ända till Ryssland. Längs vägen stannade de till och sålde sina alster för att finansiera sitt uppehälle.

Under resor i Dalarna hade Artur Hazelius blivit bekant med några familjer, och när han hade grundat sitt Skansen skrev han och bad dem rekommendera några kullor för arbete där. Givetvis klädda i sina dräkter.

I Stockholm fick roddarmadammerna konkurrens av roende kullor, som uppträdde trevligt mot kunderna, och

grova roddarmadamer gjorde vad de kunde för att störa deras arbete. Kullorna kunde också framföra vevslupar med skovelhjul och de gav en behagligare resa.

Det var ganska vanligt i ”finare” familjer, som ett slags statussymbol, att man hade en kulla som ingick i hushållet, t.o.m. i August Strindbergs *Tjänstekvinnans son* ingår en kulla i hushållet.

De unga kvinnorna fick slita hårt mot dålig betalning, och trots att de var solidariska med sina manliga kamrater när de strejkade för bättre betalning i hamnar och industrier, så tilläts de inte bli medlemmar i fackföreningarna, de sågs fortfarande som ett hot som tog arbete från bl.a. familjeförsörjare. Många kvinnor tog jobb där de erbjöds och de fick ofta vandra många mil hemifrån och kanske återsåg de inte sin hembygd och familj eftersom pengarna inte räckte till hemresan.

Det är många namngivna kullor som passerar revy, men några fördjupningar görs inte. Det är en mycket lättläst bok som ger inblickar i många skiftande kvinnoöden, några lite mer kända, andra anonyma, och de allra flesta figurerar med foto.

Margareta Tellenbach, Bjärred